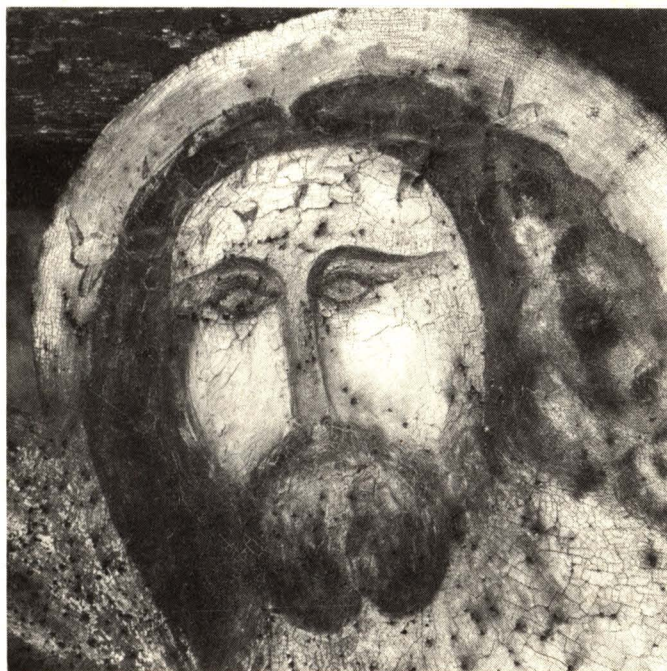

VIGILIA

46. évf. 12. szám

1981. december

BÚCSÚ PILINSZKY JÁNOSTÓL

Ágh István, Angyalosi Gergely, Doromby Károly, Erdélyi K. Mihály, Gyurkovics Tibor, Hernádi Gyula, Huszárík Zoltán, Kerényi Grácia, Király István, Kocsis Zoltán, Kurtág György, Lengyel Balázs, Mándy Iván, Nemeskürty István, Örvös Lajos, Szentágothai János, Tamás Gáspár Miklós, Török Endre, Vasadi Péter, Vidor Miklós

Vas József: **A két karácsony**

Gere Vince: **Adai betlehemes játék**

Précis: français, deutsch, English, italiano

VAS JÓZSEF: A két karácsony	834
GERE VINCE: Adai betlehemes játék (1945)	841
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Éjféli ének, Betlehem, Ünnepek (versek)	847
SZTOJKA LÁSZLÓ: Át havazáson, Zöldarany lomb (versek)	848
Búcsú Pilinszky Jánostól	849
PILINSZKY JÁNOS nyilatkozata a Francia Rádióban	851
ERDÉLYI K. MIHÁLY: A kráter mélysége. Világkép és költészet	852
TÖRÖK ENDRE: Ártatlanság és próbatétel	856
ANGYALOSI GERGELY: A meghatározás agóniája	858
SZIRMAI ENDRE: Karácsony (vers)	863
LENGYEL BALÁZS: Egy közérzet alapelemei	864
CSORBA PIROSKA: Egy párbeszéd regénye (Pilinszky János: Beszélgetések Sheryl Suttonnal)	867
MONOSTORI ILDIKÓ: Hajnalok (vers)	869

A Vigilia beszélgetése

Pilinszky Jánossal (<i>Forgács Rezső</i>)	870
MAJOR-ZALA LAJOS: Az utolsó sor jogán Pilinszky Jánosnak (vers)	874

Kortársak Pilinszkyről

Ágh István, Doromby Károly, Gyurkovics Tibor, Huszárik Zoltán, Hernádi Gyula, Kerényi Grácia, Király István, Kocsis Zoltán, Kurtág György, Mándy Iván, Nemeskürty István, Örvös Lajos, Szentágothai János, Tamás Gáspár Miklós, Vasadi Péter, Vidor Miklós	875
LESKOVAR JENŐ: Karácsony, 1970 (<i>elbeszélés</i>)	895
FRANÇOIS VILLON: Ballada a hajdani idők hölgyeiről (fordította Szegzárdy-Csengery József)	897

Napló

A művész útja. Borsos Miklós 75 éves (<i>Szedő László</i>)	898
Színház Az Universitas együttes Pilinszky-bemutatója (<i>Csetneki Gábor</i>) – 899; Képzőművészet Leonardo da Vinci tudományos-technikai életműve (<i>Andrási Gábor</i>) – 902; Zene A repetitív zene (<i>Szabados György</i>) – 904; Hanglemezek (<i>R. L.</i>) – 906; Idegen nyelvű tartalomjegyzék – 907; Haza és nagyvilág – 912; A Vigilia postájából – lapunk hátsó belső borítóján	

KÉPEK: OLasz Ferenc felvétele a címlapon, Szántó Piroška monotípiája a 833. oldalon, Móser Zoltán fotója Pilinszky Jánosról a 849. oldalon.

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: **173-933, 177-246**. Postacím: 1364 Budapest. Pf. 111. Laptulajdonos: Actio Catholica. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk-számlaszáma: OTP 37.343–VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16.50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk-számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20.– Ft. Előfizetés: negyedévre: 60.– Ft. félévre: 120.– Ft. egy évre: 240.– Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024. Készíti a Petőfi Nyomda, Kecskemét (81.13794). Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (819154/09)

**Boldog, szeretetben gazdag karácsonyt
kíván minden olvasójának**

**a Vigilia
szerkesztősége**

Szántó Piroska: Karácsony

Illusztráció a Magyar Miskönyvből

A KÉT KARÁCSONY

A naptárban csak egy karácsony van. De a régi magyar nyelvben kettő, mert december 25-ét „nagykarácsony”-nak, nyolcadik napját, január 1-ét pedig „kiskarácsony”-nak nevezték az eleink. Így él ez a szerb-horvát nyelvben is, ahol a *Veliki Božić* nagykarácsonyt, míg a *Mali Božić* tulajdonképpen kiskarácsonyt jelent (vö. *Kiss Lajos*, NyÉrt. 92. szám, 118). Sőt *Melich János* (SzJlsz. I/2, 311) szerint a szlovénből is kimutatható mind a két elnevezés mint Jézus születésének, illetőleg névadásának az emlékünnepe.

MIKOR ÉS MERRE TERJEDT EL? 1. *A római birodalomban.* A nagykarácsony 354 után hamarosan átlépte Róma határát és a IV. század folyamán a birodalomnak szinte minden tartományában meghonosodott. Ünneplésének az időpontja azonban nem volt egységes. A legtöbb helyen december 25-én tartották, a birodalom kettészakadása (395) előtt nyolcad nélkül, utána pedig nyolcaddal egészen a mai napig. Néhány keleti egyházközség azonban a 360 táján végrehajtott ünnep- és naptárcsere ellenére is epiphániakor, január 6-án ülte meg (bőv. *Vigilia*, 1979. december). Az epiphániának kezdetéről fogva volt nyolcada. Keleten tehát előfordult, hogy már a IV. században nyolc napon át ünnepelték Jézus születését, de az V. század közepe óta december 25-i dátummal (vö. *Radó Polikárp*, *Enchir.* II. 1125).

December 25-én ülték meg az afrikai keresztények Karthágóban és a környékén, akiknek *Szent Optatus* püspök 362-ben mondta róla az első homiliát. Milánóban *Szent Ambrus* (340–397) hirdette ki híveinek az időpontját, a papjainak pedig 374 után kötelezővé tette terjesztését. Galliában főképpen a két, pogányságból megtérő főpapnak, poitiers-i *Szent Hiláriusnak* (300–368) és a hazánk területén, Savariában született *Szent Mártonnak* (317–392) nevéhez fűződik népszerűsítése. Keleten három jó barát igyekezett méltóvá tenni az ünnepet 380 és 390 között: Antiochiában és a környékén *Aranyászú Szent János* (344–407), a keleti liturgia egyik összeállítója; a Konstantinápolyhoz tartozó egyházközségekben *Nazianzi Szent Gergely* (329–390); Nyssában, Pontuson és Kappadociában a tanítványa, *Nisszai Szent Gergely* (335–394), a misztikus költő és püspök. Példájukat követte az Erdély területét is magában foglaló Dácia, ahol *Szent Nicétász* (+400 körül), a Te Deum állítólagos szerzője volt a karácsony terjesztésének egyik legbuzgóbb apostola (vö. *Radó*, i. m.: 1115).

Január 6-án ülték meg Alexandriában és Cypruszon 418-ig. Ettől kezdve azonban, a Rómától időközben elszakadt örményeket és Mezopotámiát nem számítva, csupán a Jeruzsálemhez tartozó egyházközségek ragaszkodtak január 6-hoz. Jogosan mondhatta tehát *Szent Jeromos* (342–420) életének utolsó karácsonyán: „... az egész keresztény világ ennek az egy tartománynak a véleménye ellen van” (*Radó*, Az egyházi év. 52).

2. *A népvándorlás utáni Európában.* Szent Jeromos idejében az „egész világ” még a római birodalmat jelentette. De a birodalom nyugati részének bukása (476) utáni különféle germán és szláv törzsek érkeztek Európába. A germánok közül a nyugati gótok sok kalandozás után a mai Spanyolország és Portugália, a frankok pedig nagyjából Francia- és Németország területén állapodtak meg. Az utánuk érkező angolszászok főleg Britanniát, míg a keleti gótokkal együtt harcoló longobárdok a mai Olaszország északi részét, a Pó síkságát szállták meg.

Spanyolország és Portugália területén a VI. században még a karácsonyt gyűlölő, arianus „kereszténység” virágzott. De 585 után *Rekared* király népével együtt Róma híve lett. Ezek tehát a karácsonyt 600 táján kezdték ünnepelni. Viszont a mai Franciaország területének őslakói már a népvándorlás előtt ismerték a karácsonyt. Látszik ez abból, hogy a frankok vezére, *Clodwig* (481–511) az őslakosság Rómához hű püspökei, mindenekelőtt az apostoli lelkű *Szent Remig*

(439–533) irányításával térítette meg népét. A középkori Németország csak *Nagy Károly* (768–814) halála után, az ún. verduni szerződés (843) alapján jött létre. De az itt élő germán törzsek térítését már *Szent Bonifác* (672–754) megkezdte, akit II. Gergely pápa küldött hozzájuk 718 karácsonyan: „bonum facere”, jót tenni (Bonifác = Jótevő). Az angolszászok apostola *Szent Ágoston* (+604) apát volt, aki a törzsfők közül elsőnek Kent királyát keresztelte meg 597 nyarán. Ugyanezen év karácsonyán pedig tízezer angolt. A longobárdok megtérítése aránylag későn kezdődött, mert ők sokáig ariánusok voltak. A karácsonyt csak *Nagy Károly* korában ismerték meg. Legérdekesebb az északi népek megtérítése, mert közülük kerültek ki az első és az utolsó megtérők. Az ír szigetek lakói ugyanis apostoluknak, a 103 éves *Szent Patriknak* halálakor (490) már mind keresztények voltak, tehát ismerték a karácsonyt. Míg a Dán- és a Skandináv-félsziget népei között Hamburg püspöke, *Szent Anzgár-Oszkár* (801–865) csak négyszáz évvel később fejezte be a térítés munkáját (vö. *Ijjas Antal*, *Szentek élete*. Bp. 1976. I. 410–41).

Nyilvánvaló ebből, hogy a germán törzsek részint az őslakosság papjaitól, részint a Rómából érkező hithirdetők tanításából ismerték meg a kereszténység hit- és erkölcsanát, valamint fontosabb ünnepeinek szertartását. Így a karácsonyt is, amelyet latinul, a nyugati egyház 395 óta hivatalos nyelven végeztek és december 25-én *cum octava* ünnepeltek.

A germánok példáját követték a népvándorlás második hullámával, a VII. században érkező szlávok is. Európa keleti térségében telepedtek le, és három nagy csoportot szokás megkülönböztetni közöttük. A délieket (bolgárok, szerbek, horvátok, szlovének), a nyugatiakat (lengyelek, morvák, csehek, szlovákok) és a keletieket (oroszok, ukránok, beloruszok). A déliek közül legkorábban a bolgárok és a szerbek szerveződtek állammá, és a IX. század vége felé a bizánci kereszténységhez csatlakozva ismerkedtek meg a karácsonnyal. A horvátoknak és a szlovéneknek azonban sikerült függetleníteni magukat a bizánci befolyástól. Ezért a X. század közepén a Rómából érkező hithirdetőknek nyitottak kaput. Ugyanígy jártak el 966-ban a lengyelek is. Ez a három szláv nép tehát latin nyelvű liturgiával ünnepelte december 25-ét. Ellentétben a morvakkal, akik a bizánci származású *Cirill* (+869) és *Method* (+885) által őslávra fordított római liturgiát használták. De a morvák birodalma rövid életű volt. Egyik részét a magyarok foglalták el 896-ban, a másikon pedig, ahol szlovákok is laktak, a csehek alapítottak önálló államot. Ezek a morvaktól örökölt ősláv nyelvű római liturgiát, a Rómával való megegyezés alapján, hamarosan latin nyelvűvel cserélték fel (bőv. *Vigilia*, 1977. március), amelynek egységét a huszitizmus térhódítása bontotta meg az újkor hajnalán. A magyarok által lakott területen viszont egységes maradt a latin nyelvű miseliturgia egészen a Mohácsot követő időkig.

A keleti szlávokról legkorábban a bizánci kútfőkben találunk említést. Innen tudjuk, hogy a VI. században még nemzeti szervezeti formában éltek és csak a IX. század folyamán tömörültek fejedelemségekbe (Kijev, Novgorod, Csernyigov, Moszkva stb.), amelyek közül a kijevi volt a legerősebb. Uralkodója, *Vlagyimir* (978–1015) a besenyő és a kun támadások ellen szövetségre lépett Bizánccal és népével együtt a bizánci kereszténység követője lett. Kijev példáját az összes orosz fejedelemség magáévá tette. Sőt néhány trák és illír törzsből alakult fejedelemség, illetőleg vajdaság is tagja lett a keleti egyháznak. (Például a románok ősei vö. *Eperjessy Géza*, *Fejezetek az egyetemes történelem köréből*. Tankönyvkiadó. Bp.) Ezek tehát valamennyien a keleti rítus szerint ünnepelték és ünneplik ma is Jézus születését a maguk nemzeti nyelvén (bőv. *Timkó Imre*, *Keleti kereszténység, keleti egyházak*. Bp. 1971. 243–344).

3. *Összegezés.* A római birodalom romjaira épült új Európa népei az ezredfordulóra mind megismerkedtek a kereszténység hit- és erkölcsanával, de az ünnepnapjait sohasem ünnepelték egységesen. A szlávok többsége ugyanis a görög nyelvű, keleti rítust vette át az őslakóktól, amelyet később nemzeti nyelvekre fordítva hagyományozott át az utódokra. Míg a germánok leszármazottai a Nyugaton elterjedt latin nyelvű, római liturgiát fogadták el. Ezt használták megbontatlanul a reformációig, illetőleg a II. vatikáni zsinatig. Még kevésbé mondható egységesnek az ünnepek időpontja, mert a Julius Caesar-féle naptárt sok helyen mind a mai napig nem cserélték fel a Gergely-félével (bőv. *Vigilia*, 1980. április). Így aztán, írja *Berki Feriz*, mindazok a keleti szertartású egyházak (orosz, szerb és egy kivételével az Áthosz-hegy kolostorai), amelyek az 1923-ban tartott konstantinápolyi összkonferenciájukon nem fogadták el sem az általuk javított Julián-naptárt, sem korábban a Gergely-félét: 13 nappal „később” ünneplik a karácsonyt, mint

a Gergely-naptár követői (vö. Az orthodox kereszténység. Bp. 1975. 300). Később, de azért a saját naptáruk szerint december 25-én. Elmondhatjuk tehát, hogy *Szent Jeromos* utolsó kívánsága teljesült, mert amióta Jeruzsálem fejet hajtott Róma előtt, az egész keresztény világ december 25-én üli meg Jézus betlehemi születésének emléknapját. Mégpedig kivétel nélkül „cum octava”!

HOGYAN ÜNNEPELTÉK A NAGYKARÁCSONYT? 1. Jézus Krisztus szülőföldjén. Jézus születésének legrégebb, Jeruzsálemben és a környékén szokásos, liturgikus ünnepléséről a XX. század elejéig keveset tudtunk. A századfordulón azonban megváltozott a helyzet, mert egymás után jelentek meg nyomtatásban a Szentföldön járt középkori zarándokok feljegyzései: *Itinera Hierosolymitana saeculi IIII–VIII.* címen. *Radó Polikárp* szerint ezek között legértékesebb *Paulus Geier* jegyzetével ellátott, latin nyelvű kritikai kiadása, amely 1898-ban jelent meg Bécsben a *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* nevű sorozatban. Itt olvasható *Szent Silvia*, más néven *Étheria* zarándoknő *Útinaplója* (Sanctae Silviae peregrinatio) 394 tájáról.

E szerint Jeruzsálemben Jézus születésének liturgikus ünneplése böjttel és zarándoklással kapcsolatos *vigíliával* kezdődött és nyolc napon át tartott. A helybeli és a környező falvakból összesereglett zarándokok Jeruzsálem főtemplomában gyülekeztek, ahonnan az óegyiptomi naptár szerint január 5-én délután indultak el, „imáikat egész úton zsoltárénekléssel” váltogatva, a nyolc kilométerre fekvő Betlehembe a születés bazilikájához, amelyet Nagy Konstantin (274–337) épített az eredeti barlangistálló fölé. Ennek szűk bejáratánál várakozva, egyenkint járultak a „praesepe Domini”, az Úr bölcsője elé, hogy csókjaikkal illessék azt a helyet, ahol az Isten Fia a földre szállt. Az éjféltkor mondott szentmise alkalmával Jeruzsálem püspöke lépett a barlang nyílása elé és felolvasta az evangéliumi örömhírt: Szűz Mária megszülte gyermekét és pólyába takarva jászolba fektette. Erre a bazilikában szorongó tömeg örömujjongásban tört ki. Mise után a távolabb lakók Betlehemben maradtak, ahol nyolc napon át tartott a karácsony ünneplése. A környékbeli pedig fátylós menetben vágtak neki az éjszakának, hogy Jeruzsálem *Anastasis* nevű templomában részt vegyenek a hajnali szürkületben tartott misén. Ezt követően rövid pihenőre tértek. Délfelé azonban már ott voltak a *Martyriomnak* nevezett főtemplomban, és Jézus születésének ünnepi miséjén arcra borulva hallgatták meg Szent János evangéliumának a szavait: „És az Ige testté lett, és mi közöttünk lakozék”. A délutánt pihenéssel töltötték (vö. *Radó*, Az egyházi év. 40).

Ezt a színes karácsonyi liturgiát *Francesco Gamurrini* olasz tudós találta meg a XI. századi *Codex Aretinus*-ban és 1887-ben elsőnek tette közzé nyomtatásban. Mivel azonban Silvia Naplójának eleje és vége hiányzik, a középeről pedig az 59. és a 75. lap ki van tépve, nem lehet megállapítani, hogy a benné lévő karácsonyi szertartás az ünnepsere (360) előtt, vagy utána keletkezett-e? Ha azonban más, IV. századi zarándokok liturgikus feljegyzéseivel hasonlítjuk össze – írja *Gamurrini* – hamarosan bebizonyosodik, hogy *Nagy Konstantin* idejéből való, tehát bátran nevezhetjük a karácsonyi miseliturgia „prototípus”-ának. Annál is inkább, mert alkotóelemei szinte kivétel nélkül megtalálhatók mind a keleti, mind a nyugati egyház rítusában.

2. Mit vett át ezek közül Róma? Ennek tisztázására az *Itinerarium* „lappangási ideje” miatt csak 1887 után kerülhetett sor. Legbehatóbban *A. Hodüm* (De tribus missis in Natale Domini. 1931. – De origine ac sensu. Missarum in nocte Natalis Domini. 1933) foglalkozott vele. Egyöntetű vélemény még nem alakult ki róla. A liturgiátörténészek többsége szerint:

a) Nem valószínű, hogy a böjttel kapcsolatos vigíliát Jeruzsálemből vettük át, mert az első három században ez minden ünnep előtt megtalálható Keleten és Nyugaton egyaránt. Az őskeresztények ugyanis Krisztus katonáinak tekintették magukat, akiknek kétféle ellenség: az ördög kísértései és a test bűnös kívánságai ellen kellett harcolniuk. A kísértések ellen imával és virrasztással: „Vigilate et orate”. Virraszatok és imádkozatok, hogy kísértésbe ne essetek. A bűnös vágyak ellen pedig böjttel: Vessétek alá magatokat a böjtnek, hogy a test pajzánkodásaitól megszabaduljatok – mondogatta híveinek Aranyszájú Szent János.

Nyugaton e szokás alól, a vasárnapokat nem számítva, még a IV. században is csak két ünnep volt kivétel. Az epiphánia, amelynek az előtte lévő advent miatt az V. század végéig nem volt vigíliája és a 370 táján keletkezett mennybemenetel, amelyre böjt nélküli vigíliával készült az egy-

ház (vö. *Mihályfy Ákos*, A nyilvános istentisztelet. Bp. 1933. 90). A karácsony vigíliája azonban Szent Ágoston szerint ősrégi és kezdettől fogva szigorú böjttel járt együtt (vö. *Artner Edgár*, Az egyházi évek... leírása és magyarázata. Bp. 1923. 37).

b) A karácsonyi három mise eredetéről *Étheria* Naplójának közzététele után sok tanulmány látott napvilágot. Ezek többsége a Rómában karácsonykor szokásos három szentmisét és a vele kapcsolatos ünnepélyes körmenetet a jeruzsálemi prototípus „helyi adottságokhoz igazodó” utánzásának tartja. Például *T. Berg* (*Le tre messe di natale*. Riv. liturg. 1916) olasz bencés, aki ezt írta: A jeruzsálemi zárandoklásnak első állomása (statio) a betlehemi barlangistálló fölé emelt születés-bazilika volt, ahol „ad praesepe Domini”, az Úr bölcsőjénél január 6-án mutatták be a világtörténelem első éjféli miséjét. Ugyanígy Rómában is a körmenet első állomásául az Istenszülő édesanya tiszteletére épített Santa Maria Maggiore templomot jelölték ki, ahol azóta is a „praesepe Domini” hasonmásánál hangzik fel minden év december 25-én az éjféli szentmise liturgiája. A második állomás, vagyis a kora reggel mondott pásztorok miséjének színhelye név szerint is egyezik, mert mind Jeruzsálemben, mind Rómában a *Szent Anastasis* templomban végezték. Nem is szólva a harmadik helyen sorra kerülő ünnepélyes szentmiséről, amelyet nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is a kereszténység fővárosának főtemplomában, a *Martyrion*ban, illetőleg a *San Pietró*ban végeztek. *T. Berg* szerint tehát a római liturgiának mind a három karácsonyi miséje jeruzsálemi eredetű a körmenettel együtt.

Ezzel a tetszetős elmélettel azonban az újabb kutatók nem értenek egyet, mert alapvető hibája, hogy nincs tekintettel sem a történelemre, sem az időrendre. Rómában ugyanis a IV. század folyamán karácsonykor csak egy mise volt. Mégpedig délelőtt a *Szent Péter*-templomban, ahol a mai három mise közül az ún. „harmadik” misét mondták. Tény az is, hogy az éjféli mise jóval később, az V. század közepén vált szokássá. Valószínűleg a Nesztorius feletti győzelem emlékére, amikor a régi, Liberius pápa (+366) által épített bazilikát restaurálták és III. Sixtus pápa (432–440) a Szűzanya tiszteletére szentelte fel. A pásztorok miséje viszont fél századdal korábbi, mint az éjféli mise. Eleinte a Szent Péter-székesegyházban mutatták be közvetlenül az éjszakai zsolozsma után, s csak a VI. század közepén került át az *Anastasis*-templomba, amelyet a keleti gótokon aratott győzelem emlékére építettek és Nagy Konstantin nővéréről neveztek el (vö. *Radó Polikárp*, *Enchir.* II. 1123). Rómában tehát a karácsony kerekén számolva: 354 és 400 között egy-, 400-tól 450-ig kétmisés volt és csak 550 után lett hárommisés. A karácsonyi három mise tehát nem a jeruzsálemi prototípus utánzata. Már csak azért sem, mert az ige liturgiája, a pásztorok miséjének a graduáléját és a leckéjét (*Tir* 3, 4–7) kivéve, nem egyezik bennük. Még kevésbé lehet utánzásnak minősíteni a „stációs” körmeneteket. A stációk ugyanis valószínűleg Rómában keletkeztek az üldözések idején (vö. *Mihályfy*, i. m.: 88) és így régebbiek a Jeruzsálemben szokásos betlehemi zárandoklásnál.

c) Más a helyzet a karácsonynak Rómában, az V. század elején keletkezett *nyolcadával*. Ez minden bizonnyal jeruzsálemi eredetű, mert nem hasonlít a két legrégebbi ünnepnek: sem a húsvétnek kezdettől fogva létező, sem a pünkösdnek kb. 1100-tól (*Artner*, i. m.: 244) egészen a II. vatikáni zsinatig meglevő nyugati nyolcadához. Nyugaton ugyanis ennek a két, Ószövetségből átvett ünnep nyolcadában minden napnak saját miséje és saját zsolozsmája volt, illetőleg a húsvétnek ma is van, amelyeken más ünnepet megülni nem lehet. Hasonlít a keleti egyház karácsonyának utóünnepeléséhez, mert itt is, ott is több szent ünnepe fordul elő a nyolcadban. Keleten például ősi szokás, hogy a nagyobb ünnepeket követően megünneplik azokat a szenteket, akiknek az előző ünnepkel kapcsolatban fontos szerep jutott (vö. *Melles Emil–Szántay Szémán István*, *Görög katolikus Szertartás*. Bpest, 1937. 131). Így december 26-án a Szűzanyát és Szent Józsefet, utána pedig Szent István első vértanút, majd néhány tartományban Szent János apostolt, sőt az Aprószenteket (Innocentes) is, akárcsak Nyugaton (bőv. *Radó*, i. m.: 1126. Tabella). Csupán az V. Pius-féle Miskönyvből levő, de 1961 óta csak megemlékezésnek vehető *Beckett Szent Tamás* (1117–1170) és *Szent Szilveszter* pápa (314–335) ünnepének nincsen nyoma Kelet karácsonyának nyolcadában. Ám ettől eltekintve, a hasonlóság elve alapján, bizonyosra vehető, hogy a karácsony nyugati nyolcada jeruzsálemi eredetű. A karácsonyi liturgia alkotóelemei közül csak ez és semmi más.

MIT ÜNNEPELTEK KISKARÁCSONYKOR? 1. *A nem keresztény népek.* A kiskarácsony, illetőleg január elseje eredetileg a pogányság zajos multságokkal kapcsolatos ünnepe volt, amely a Julius Caesar-féle naptárreform alkalmával került a Janus istenről elnevezett január hónap elsejére Kr. e. 46-ban *évkezdet* (*caput anni*) néven.

a) Hogyan jött létre? Ismeretes, hogy a római birodalom területén élő ókori népek időszámítása nem volt egységes. Mindegyik a saját történelmének valamelyik fontos eseményétől számította az éveket. A zsidók eleinte a világ teremtetésétől, és Krisztus születésekor 3761-et írtak. Később azonban a babiloni fogság végét (Kr. e. 538) tették meg időszámításuk kezdetének, és az ősz beköszöntésekor, Tisri hónap elsején kezdték az évet. Az egyiptomiak meg a fáraók uralkodását vették alapul, de évkezdő napjuk július 19-e volt, mert ekkor következett be a Nílus termékenyítő áradása. A görögöknél az első olimpia megrendezése (Kr. e. 776) jelentette az időszámítás kezdetét. Míg a szeleukidák, akik Nagy Sándor halála (Kr. e. 23) után alapítottak birodalmat, a fővárosuk, Antiochia alapjainak a lerakásától, 312. szeptember 1-től kezdték számítani az éveket. Így tettek a rómaiak is, akik Róma városának alapításától: *Ab Urbe condita* (Kr. e. 753) számították és március 1-én kezdték az éveket. De csak Kr. e. 46-ig!

Ekkor ugyanis Julius Caesar általános naptárreformot rendelt el. Egyrészt, mert az időszámítási eltérések túrheteren nehézségeket okoztak a közigazgatás minden területén. Másrészt, a pontifexek által, Meton athéni csillagász elvei alapján készített naptár is pontatlannak bizonyult. Elért a valóságtól, vagyis a tavaszkezdettől (március 21.) tavaszkezdetig tartó, ún. tropikus évtől. A naptárreform ezeknek a hibáknak a kiküszöbölésére számos, manapság is érvényben lévő intézkedést léptetett életbe (bőv. *Szentpétery Imre*, Chronologia. Bp. 1923. 8). Többek között ekkor került a polgári év kezdő napja március 1-ről a római tisztviselők hivatalba lépésének időpontjára, január 1-re.

Január elseje mindmáig megmaradt a polgári év első napjának. Neve azonban a római birodalom bukása után megváltozott, mert az eredeti *caput anni*-t csak az Itália területén élő és latinul beszélő őslakosság utódai, az olaszok őrizték meg *capo d'anno* (évkezdet) alakban. Ellentétben a különféle germán népekkel, amelyek az „újév” nevet adták neki. Látszik ez a mai francia (*le jour de l'an*; *le nouvel an*), az angol (*new year*) és a német (Neujahrstag) stb. elnevezésből. Sőt néhány katolikus szláv nép is követte példájukat. Így a lengyelek (Nuwy Rok), a horvátok (*nova godina*). A finnugor eredetű magyarság szintén az „újév” és az „újesztendő” szavakat használja január elsejének jelölésére (TESZ I. 804).

b) Hogyan ünnepelték? A birodalom fennállása idején főképpen két római isten kultusza burjánzott a pogány népek között. Az egyik január hónap névadója, *Janus*. A másik *Bacchus*, akit a görög *Dionysos* alteregójaként tiszteltek. Ez volt a szenvedélyek felszabadítójának, a mámornak és a mámort előidéző bornak, valamint a szerelemnek és a szeretkezésnek az istene. Amannak a nevét pedig a latin *ianua* (ajtó) szóból származtatták. Ezért a bejárat és a kezdet istenének tartották. Két arccal ábrázolták, mint aki egyszerre lát előre és hátra, a múltba és a jövőbe. Szerintük január elseje olyan, mint egy ajtó. Rajta lépünk át egyik évből a másikba, a múltból a jövőbe. A nagyobb városokban mind a két isten tiszteletére álarcos felvonulásokat, kicsapongással járó és reggelig tartó utcai táncokat rendeztek, amelyek többnyire részegeskedéssel végződő tivornyákká fajultak és a IV. századra valóságos jogszokássá váltak. Érthető tehát, hogy a 313 után szabadabbá lett egyház minden tiltakozása ellenére, folytatódtak a birodalom bukása után is. Különben nem találtak volna róluik Ravennában és Galliában VI., Rómában pedig VIII. századi feljegyzéseket.

Sőt *Tacitus* Germania című munkája szerint a birodalom romjaira érkező germán törzsek is hamarosan kedvet kaptak a pogány rómaiak szórakozásaihoz, mert a verduni szerződés (843) után létrejött Német- és Franciaország területén már minden január elsején együtt mulattak az őslakossággal. Függetlenül attól, hogy karácsony és újév között a saját szokásaikat is megtartották. A nemeteknél kedd (Dienstag) a germán főisten, *Ziu* napja volt. A szerda (Mittwoch) *Wodan*é, a csütörtök (Donnerstag) a mennydörgés istenée, *Donar*é, a péntek (Freitag) meg *Freja* istennőé. Ezeken fáklyás felvonulásokat rendeztek a nap névadó istenének tiszteletére. Sípások és dobosok járták az utcákat, akiket különféle mítoszi lényeknek öltözött férfiak és nők kísérték. Így, a járólélekkel incselkedő ördögfiókák, *Wanok*, seprűnyélen lovagoló, bosszúálló boszorká-

nyok (Rauchnächte), szerelmi bájitalt keverő bűbajosok, ráolvasással foglalkozó kuruzslók (vö. Merseburgi ráolvasások) stb.

Mindezek azonban jóval kevesebb fájdalmat okoztak az egyház vezetőségének, mint a franciaországiak. Itt ugyanis az éjszakai szórakozások a XII. századra vallásgúnyolássá fajultak. Voltak helyek, ahol „bolond” püspököt választottak, aki az egyházi szertartásokat (házasságkötés, mise, temetés stb.) bohóckodásaival gúny és neveltség tárgyává tette. Ezért Odilo párizsi érsek 1199-ben, Péter pápai követ felszólítására kiközösítéssel fenyegette meg a felvonulásokon részt vevő keresztényeket. Ennek ellenére az újévi pogány szokások Európa-szerte terjedtek tovább és csak a XV. század közepére sikerült szilveszteri népszokásokká mérsékelni őket.

2. Mit tett ennek érdekében az egyház? A kétoldali harcot választotta. Vagyis kezdettől fogva küzdött a Julius Caesar-féle naptár használata és január elsejének pogány ünneplése ellen.

a) A naptárt például az üldözések végéig (313) egyáltalán nem használta a kereszténység, mert ünnepeik (húsvét, pünkösd, vasárnapok) nem voltak feltüntetve benne. Ezért néhány keresztény szellemű helyi naptár (pl. Róma városáé) terjedt el helyette. Ezek ókori szokás szerint valamelyik fontos eseménytől számították az éveket, amelyeknek hosszabb vagy rövidebb sorát *érának* (aera: időköz, korszak) nevezték. Itáliában az utolsó éra az üldözéseket befejező *Diocletian-féle* volt, amely Kr. u. 284-től 306-ig tartott. De Spanyolországban és Portugáliában a Kr. e. 38-ban kezdődő, ún. *Spanyol-érát* a XV. század végéig használták. Keleten pedig a Kr. e. 5509-ben induló, *Bizánci-érához* ragaszkodtak egészen a kelet-római császárság bukásáig (1453). A 313 után szabadabbá vált egyház „megkeresztelte” a Julius Caesar-féle naptárt. Más szóval a tömegesen megtérők tájékoztatására feltűntette benne a keresztény ünnepeket, vigíliákat, böjtöket stb. Így aztán nemcsak a helyi naptárok, hanem az érák szerinti időszámítások is feleslegessé váltak a biródalomnak mind a keleti, mind a nyugati felében.

Hamarosan kimaradt a naptárból az időszámítás kezdetét jelentő „ab Urbe condita” elnevezés is, mert az egyház 525-től *Dionysius Exiguus* (†540), a szír származású római szerzetes kezdeményezésére Jézus születésének feltételezett időpontjától, Róma alapításának 754. évétől kezdte számítani az éveket. Eljárását később az Európába érkező germán népek vezetői is magukévá tették. Így aztán az egyházi és a polgári időszámítás kezdőpontja Közép- és Nyugat-Európában hamarosan azonos lett és maradt napjainkig. Csupán a Keleten felbukkanó mohamedánok számítják az éveket 622-től, Mohamed próféta futásától.

b) Magától értetődik, hogy az egyház a pogány eredetű január elsejét is igyekezett „megkeresztelni”. Először csak bűnbánati nappá nyilvánította és a hívekkel litániákat, böjtöket tartatott rajta. A papok „Prohibendum ab idolis” szándékra mutatták be a szentmisét, vagyis azért, hogy a hívek a „bálványok tiszteletétől tartózkodjanak” (*Artnér*, i. m.: 66). *Szent Agoston* szerint: „Ezen a napon azért böjtölünk, hogy mialatt a pogányok örvendeznek, mi érettük sóhajtozunk”.

Később az egyház kevésnek találta a böjtöt. Ezért bűnbánati nap helyett ünnepnappá nyilvánította január elsejét. Mégpedig Mária-ünnepé. A Forum Romanumon elhagyottan álló pogány templomot ugyanis a IV. század végén keresztény bazilikává építették át Szűz Máriának, *Isten anyjának* tiszteletére. Ez volt a helyzet az V. század elejéig, amikor a nagykarácsony Keletről származó nyolcada is január elsejére került „octava Domini” néven, amint erről a Sacramentarium Gelasianum külön miséje tanúskodik (vö. *Radó*, Az egyházi év. 48). Innen vette át a Gregorianum, a Nagy Károly-korabeli Homiliarum és a magyarországi Micrologus alapján az Erdy-, a Lányi- és a Debreceni-kódex 'kys karatson' stb. néven (bőv. *Velledits Lajos*, MNy. VIII. 205). Majd a 400 évig használatos V. Pius-féle Missaléba kerülve áthaladt az újkoron és szabad jelzést kapott a II. vatikáni zsinaton is. A keresztény ókor folyamán tehát két évkezdő ünnepünk volt.

De ennyi maradt a középkor elején is, mert Szűz Mária *Istenanyasága* az Efezusi zsinat (431) után hamarosan önálló ünnep lett és 576-ban elkerült január elsejéről. Helyette egy egészen új ünnep, a *Circumcisio Domini* 'Urunk körülmetélése' tűnt fel. Találóa írta tehát *Szentiványi Róbert*: „A keresztény ókor az Isten anyját, a középkor pedig anya helyett a gyermekét, magát az Isten Fiát kezdte ünnepelni” azzal a megfontolással, hogy karácsony nyolcadán ez utóbbira emlékezni helyénvalóbb, mint az előbbire. Az ószövetségi törvény értelmében ugyanis az újszülött gyermeknek nyolc nap elteltével nevet kellett adni. A körülmetélés pedig névadási szertartás volt

(Gen 17,11, Lk 2,21). Külső jele, nélkülözhetetlen feltétele az Isten választott népéhez való tartozásnak.

A *Circumcisio Domini*-t Nyugat adta Keletnek, ahonnan hamarosan a *Natale Sanctae Mariae* Szűz Mária születése ünnepet kapta. Ezek egymástól függetlenül keletkeztek és függetlenül váltak népszerűvé. A *Circumcisio*-t, és a róla szóló szentmisét a tours-i zsinat (576) említi először. Neve hamarosan szerepelt a reimsi Ünnepkatalógusban, majd a Nagy Károly-féle kalendáriumban és a VIII. század folyamán eljutott Konstantinápolyba. Rómában azonban csak a IX. század elején vált ismertté. Miséje pedig, amelyet a tours-i zsinat január elsejére írt elő, a *Missale Gothicum*, továbbá a Genovától északra fekvő Bobbio nevű városkában talált *Sacramentarium* közvetítésével járta be a keresztény Európát. Terjesztésének legbuzgóbb apostola *Sevillai Szent Izidor* (+ 636) volt.

Szűz Mária születésének megünneplésére Keleten gondoltak először. A VI. század első felében *Szent Romanosz*, a görög himnuszalköltő (+ 560) már említi liturgikus költeményében (*Radó*, i. m.: 194), de elterjedése csak a VII. századra tehető. Nyugatra I. Sergius (687–701) pápa idejében került. Valószínűleg ő tette január elsejére, és így a nyugati egyháznak a VIII. század elején három évkezdő ünnepe volt, amelyekhez hamarosan újabb kettőt csatoltak. Mégpedig Jézus *szent nevének* és *vérének* ünnepét. Tény, hogy mind a kettő beleillett a *Circumcisio* fogalomkörébe, mert ez a szertartás név és vér nélkül nem volt elvégezhető. De az is tény, hogy ezáltal az évkezdő ünnepek száma ötre emelkedett és január elsején valóságos ünnep-bokor keletkezett, amelyet előbb vagy utóbb ritkítani kellett.

A Szűz Mária születése ünnep leválasztása még a VIII. század folyamán megtörtént. A hagyomány szerint egy jámbor szerzetes jelentette a pápának, hogy szeptember 8-án már évek óta angyalok énekére ébred, és álmában megtudta, hogy azért énekelnek: „... quoniam beata Virgo nata fuit in illa nocte”, mert ezen az éjszakán született a Szent Szűz. Állítólag ennek emlékére került Mária születésének ünnepe szeptember 8-ra, amelyet később IV. Ince (1243–1254) nyolcnapos ünneppé nyilvánított, mert a hosszabb ideje üresedésben levő pápai trónt sikerült a német-római császár beavatkozása nélkül betölteni. A nyolcadát azonban az újkori ünneprendezések során törölték.

A szent vér pedig a középkor második felében kapott saját ünnepet. Külföldön a nagyböjt IV. vasárnapját követő pénteken ünnepelték, de csak néhány egyházmegye és szerzetesrend. Nálunk azonban országosan elterjedt ünnep volt augusztus 8-i dátummal. Látszik ez *Miskolczy László* Egerben föllelhető, 1394-ből származó kéziratos Miskolcnyéből, továbbá azokból a pápai bullákból, amelyek búcsúkat engedélyeztek a Garamszentbenedek, Kassa, Szeged, Pécs, Vasvár szentvér-ereklyéi előtt hódoló zarándokok számára. Ennek ellenére a magyarországi szentvér-kultusz központja a Tolna megyei *Báta* volt, ahová 1415-ben elzarándokolt a török fogságból hazatérő Garay János, a harcba induló Hunyadi János, a humanista Mátyás király, sőt a mohácsi csata előtt itt hallgatott szentmisét II. Lajos királyunk is. Pedig a szent vér ünnepe ekkor még csak helyi jellegű volt. Az egész egyház számára IX. Pius pápa írta elő 1849-ben, amikor száműzetése helyéről, *Gaetából* visszatérhetett az örök városba. Ettől kezdve a II. vatikáni zsinatig július elsején ünnepelte a keresztény világ.

Jézus szent nevének ünnepét az újkorban mozdították el január elsejéről. A szorgalmazója *Szent Bernárdin* (+1444) és *Kapisztrán Szent János* (1386–1456). Kérésük azonban csak 1530-ban teljesült, amikor VII. Kelemen pápa megengedte, hogy a ferencesek január 14-én ünnepeljék. Az egész egyház számára XIII. Ince tette kötelezővé 1721-ben, és a vízkereszt utáni második vasárnapot jelölte ki számára. Ezen a II. vatikáni zsinatig csak X. Pius pápa változtatott 1913-ban, amikor a január 2-a és 5-e közötti vasárnap, vagy ha ilyen nem volt, akkor január 2-á lett az ünnepe.

Végezetül vessünk egy pillantást a II. vatikáni zsinatra. Mi történt itt a két karácsonnyal? – A nagykarácsony liturgiája szinte sértetlen maradt, hiszen több mint ezerhatszáz év óta nem mozdult el az ókeresztény alapokról. A kiskarácsonyt azonban valósággal megfosztották középkori és újkori „diszeitől”. A hajdan oktavás szeptember 8-ból egyszerű tanácsolt ünnep lett. A szent vér ünnepe beleolvadt az *Ürnapjába*, amelyen Jézus szent testét és vérért együtt ünnepeljük. A közel ezernégyszáz éves *Circumcisio* 1961-ben, a vele szoros kapcsolatban levő *Jézus neve* pedig 1969-ben esett ki az ünnepek jegyzékéből. Jelenleg tehát karácsony nyolcadán újra Szűz Máriát, az *Isten anyját* ünnepeljük, mint a keresztény ókorban.

GERE VINCE

ADAI BETLEHEMES JÁTÉK (1945)

Ez a gyűjtés egy, a jugoszláviai Zentához közel fekvő Ada községben, 1945-ben lejegyzett betlehemes játék teljes szövegét adja. A szabadkai egyházmegye doyenjétől, a 87 éves korában idén nyáron elhunyt Gere Vince pápai preláthus, ny. adai plébánostól – a szöveg lejegyzőjétől – kaptuk. A játék nagyjából követi a karácsonyi játékok e legegyszerűbb csoportjának hagyományos felépítését: 1. beajánlkozás, 2. a születés hírüladása, 3. a pásztorok jelentkezése, álma, hódolata, 4. elbúcsúzás, áldás. A gyűjtés nemcsak a szereplők által elmondott szöveget, hanem a játékcselekvés szemléletes leírását és az éneketéteket is közli. A lejegyzés – a lehetőségekhez képest – hű, jól tükrözi az élőbeszéd fordulatait, ezért nyelvi szempontból is értékes. A néhány nem népnyelvi kifejezés használata (meglógtam, szélzaj, kézibomba, pástorguligán) első pillantásra megtévesztheti az olvasót: arra gondolhat, hogy talán nem is eredeti népi szövegről, hanem valamiféle feldolgozásról van szó. A szöveg gondosabb vizsgálata, valamint a lejegyzés időpontja azonban másra figyelmeztet és óvatosságra int: ezek a szavak jellegzetesen a háborús idők kifejezései, amelyek a katonák közvetítésével széles körben elterjedtek. Könnyen lehet, hogy a játékot maguk a harcteret megjárt legények adták elő. Ezt a feltevést támasztja alá egyébként az is, hogy Jakab öregpásztor békéről álmodik, Áron középkorú pásztor pedig a rabfiú hazajöveteléről. A játék fő értéke éppen abban van, hogy szereplői a tényleges történelmi helyzethez igazították az előadás szövegét, pontosabban szólva nem is tudtak volna másképp beszélni. A másik jellemző vonás a szöveg tanító, erkölcsnemesítő jellege. A pásztorok mintegy „megtérnek”, javulást ígérnek, s mindegyikük megfogadja, hogy megjavul: egyik a butykosárról, a másik a pipájáról mond le, a harmadik pedig önmérsékletet fogad. Ezzel a játék az adventi idő bűnbánati jellegét hangsúlyozza, s hallgatóit is megtérésre, önvizsgálatra szólítja fel: Ezt támasztja alá egyébként az is, hogy a játék utolsó részében a szokásos egyszerű áldóformulák, szerencsekívánatok helyett a szereplők a háziáldás országszerte ismert szövegét mondják el sorokra tagolva (benne a békére történő utalással), tanító jelleggel, amit a szöveget kísérő gesztusok is erősítenek.

(Tuskés Gábor)

Szereplők: Vezető, Jakab öregpásztor, Áron középkorú pásztor, Marci kispásztor, két betlehemi énekes angyal.

Kellék: kis templom-betlehem.

VEZETŐ (beszéd közben kétszer végigjár, hirtelen fordul, középen kétszer megáll, miközben kardjával tiszteleg):

*Adjon Isten szép jó estét kicsinek és nagynak
Kik ebben a kedves házban békén együtt laknak!
Ifjú, öreg fusson ide: hallja meg kik vagyunk,
Hol voltunk, milyen veszedelmek közt, s lássa meg, mit hozunk!
Mindenki, aki még tegnap sírt, vigasztalódjék meg,
Mert mi Jézus követségét hirdetjük tinéktek!
Tudjátok-e, ki volt Keresztelő János?
Mint ő, én is az Úr útját készítgetem mármost.
Pásztorok, angyalok szép tanítást hozzatok.
Pásztorok gyereke, Marci te! Hallod-e?
Gyere be! Kezd meg te!*

MARCI (élénk, ugrándozó, körmét fújja):

Dicsérem a KisJézuskát!

Jön már a mi betlehemünk kicsi Jézus vára

A székre meg üljön egy űr, aki megvigyázza.

Gyere be már Aron! Szólj már, alig várom

ÁRON (szakállas, kezét dörzsölve, hátra csapkodva bemelegít, kifulladt hangon):

Itt van már a rét közepén szegény öreg Jakab,

Sántít, vérzik a szakállá, jaj, tán meg se marad!

Hogy miket tett ez a vénség a kis betlehemért,

Tanulhatunk mi is tőle bátorságos erényt.

Képzeljék csak: a nagyerdőben farkascorda tört ránk!

Én persze mindjárt meglógtam, se kardunk, se puskánk.

A két betlehemes angyal kis híján fölfalták,

Hanem a vén Jakab pásztor bizony elibük állt.

Az egyiket orron rúgta: az prüsszög azóta,

A másikat farkán fogva bevágta egy kútba.

A harmadiknak bicskájával lenyúzta bundáját,

Ez ordított, a többi meg egymást marva futott a Tiszán át!

No, hála Istennek, itt vannak a betlehemesek! (kinéz)

KÉT BETLEHEMES ANGYAL (énekelnek):

Sír az Isten Báránya, bűneinket siratja,

Van-e ki őt sajnálja? Szűzanya így ringatja:

Áj, áj, áj, Jézus aludjál, Jézus aludjál.

Jaj de kemény a jászoly, kis Jézus, ugye fázol?

Tél ellen nincsen bástya, csak Szent József palástja.

Áj, áj, áj, süvölt a szélzaj, süvölt a szélzaj.

JAKAB (hevesen beront):

Az, az! Süvölt a szélzaj, süvölt a szélzaj!

Odakint csattogatják fogukat a farkasok

Ti meg gyáva kutyák vagytok!

Míg én vérzek, legalább ti ugattatok volna Jézuskát védeni,

De ezt a vén Jakabot magát hagyátok a hóba! (szidja őket)

A ménküvit neki, meg a kézibomba!

MARCI:

Jaj, még most is úgy reszketek, elismerem bátyó,

Szegény legény vagyok én, csak álmokra vágó.

JAKAB:

Az, az! Álomszuszi fülesbaglyok, gyáva nyúl farka mind!

Fékomadta, mindjárt nagyot mondok! (mind befogják a fülüket)

Hogy ne halljátok, akkor izé... Nohát akkor aludjatok.

Igaz, én is álmos vagyok. (morogva végighéz rajtuk, amint aludni földre nyúlnak. Ő is megtántorodik, elterül, elalszik. Horkolnak. Csend.)

BETLEHEMI ANGYALOK (meggyújtják a betlehem gyertyáit, mellé térdelve énekelnek):

Istengyermekek, kit irgalmad közénk lehozott...

VEZETŐ (fölkel. Csak a betlehem gyertyái égnek. Mindegyik alvóhoz odamegy, lehajolva vizsgálja arcukat, majd Marcit piszkálja kardjával):

*Ez a félénk pásztorlegény csak akkor lesz bátor,
Ha kocsmát kell rohamozni, vagy horkolhat bárhol.
No meg még egy: a csintalan tánci-tánci!
Hé! Pásztorbojtárom!
Kelj föl te lustaság... mert folyújtalak!
Marci! Egy, kettő, három!
Frissen tánci-tánci!
Mit álmodtál Marci?*

MARCI:

*Izé!... Az ám! Hogy is kezdjem? Álmodtam, de szépet.
Nagy fehér cipőt sütött a kishúgám,
Muzsika meg bor volt, az ám-az ám!
Karácsonyi vigadalom,
Kishúgom, nagy lakodalom!
Kalács, dióstorta!
Tyuhajja! Vig cigánynóta! (sipkáját földhöz csapkodja örömeiben)*

VEZETŐ (leinti):

*Nono, még majd találkozunk, várj sorodra!
Hát te Áron, mit láttál álmodban?
Szomorú vagy? Mi az?
Jöjj közel a betlehemhez, enyhül szived gondja.*

ÁRON:

*Hazajött a rab fiam Heródes földjéről,
Jaj, de szegény mily rongyos volt...
A szennyes szakállára könny hullt két szeméből...*

VEZETŐ:

*Jó is, rossz is... Reményt kaptál!
Hát te Jakab nem álmodtál?*

JAKAB:

*Már hogyne álmodiam volna!
Az t hiszitek, aki nem fél, annak nincsenek álmai? (hevesen Marcihoz)
Lesz-e a karácsonyi cipónak íze?
S vig lakodalmas táncot ki kezd?
Eh, pipogya álomszuszik, mit értitek ti ezt?
Ha nincs minden háborúnak vége!
Én csak erről álmodozok: béke, áldott béke!*

MIND (ünnepélyesen, ugyanúgy lelkesen ismétlik föltartott botokkal):

Béke, áldott béke!

VEZETŐ:

*Mesevilágból szép álom mind, amit mondotok,
Vig békéenekkel vigasztalni legyen most gondotok!*

(a két betlehemes angyal térdelve néz a betlehembe, Vezető a pásztorokkal együtt körbejár vagy körbetopog, ahogy a hely lehetővé teszi, kardjával az ének ritmusát inti, pásztorok a botjukkal a földre ugyanúgy dobogják az ének ritmusát)

MIND (énekelnek):

Békesség földön az embernek...

VEZETŐ (az ének végén tiszteleg kardjával, oldalt leülve figyeli a továbbiakat)

JAKAB:

*No, ez szép nóta vót: „Békesség a jóakarató embereknek!”
Hát nem gondolod te Marci, hogy ezért a szent békéért teneked is köll valamit tenned?
Bizony, ha az itálról leszoks, lesz jóakarát benned!
Te meg Áron, ne jajgasd be az egész világot,
Mindenki hordoz bajt vagy akár rabságot,
Még a kicsi Jézus is... Látod-látod? (bemutat a betlehembe)*

MARCI és ÁRON (engesztelik):

*Kend farkasbőrbe bújt bárány! Adja ide bőrét! (leszedik róla a ködmönt)
Hadd takarjuk be vele fázó kicsi Jézusunkat, hús szíviünk örömét!*

JAKAB (nem engedi leszedni ködmönét):

*Azt hiszitek Isten Fia ezzel be lesz elégedve?
S nektek nem kell javulnotok, adta szedtevette!
No, mi lesz mán? Te pásztor-guligán?
Mikor Isten az embert jónak teremtette?!*

PÁSZTOROK (egymás után ajándékot raknak a betlehembe)

MARCI (a belső zsebéből előkeresi butykosát, simogatja, megcsókolja, ünnepélyesen a betlehembe teszi):

*Lemondok hát butykosomról, nesze kis Jézuskám!
Verd ki ebből az ördögöt, Tiéd legyek eztán.*

JAKAB:

Hát te Áron?

ÁRON:

*Én meg a pipámról mondok le szent karácsonynapig.
Amit így megspórolok, abból öt gyerek jóllakik. (beteszi a betlehembe)*

JAKAB:

*Hm!... Látom már, rajtam a sor... Hogy mondjam hát?
Nocsak! Mit fogadsz hát te is, te rosszcson, vén Jakab? (széttelint, kihúzza magát)
Nahát, én meg... nyelem a nagy szuflát, ami bennem dül-fül,
S ha jók lesztek: nem vágom a botom közétek,
Mert azt látom mégis: pásztor pásztor ellen – vétek! (Átjár, gondolkozva megáll, középről jobbra-balra magyaráz)
Tik is bototokkal csak a bűnt verjétek,
Láncot rá, mi bennünk jelent rú ember telenséget!*

*Így születik újjá lelkünkben a Kisdéd!
Örüljetek, vigadjatok ennek a jó hírnek!
Ha van bárki ellenségetek, mind megbocsássátok,
Törvetés vagy bosszúállás mind csupa nagy átok,
Jóságtokért az Istenben kegyes bírák láttok.*

MARCI (jókedvűen ugrál):

*Tyű, de csikós jókedvem lett pájtások egyszerre,
Egy friss vidám pástornótát táncolhatnánk erre! (botját körülugrálja)*

MIND (botot emelnek rá):

*Ádvint szent időbe mi jut az eszedbe?
Marci, fékomadta! A nagy csinos kishúgád is megpofozna érte!*

MARCI:

*Jaj, hát akkor ne botosat, se kishúgomasat,
Csak olyan billegőset, öregdajkámosat...*

JAKAB:

*Ezt a derik jó népeket ne tanítsuk rosszra.
Ha ádvint van, hát ádvint van... Marci, fékomadta!*

ÁRON:

*Ezeknek a jó népeknek kedvükbe csak úgy jársz,
Ha az ádvint szent időben majomtáncot nem jársz,
Hanem ősi szokás szerint háziáldást kívánsz.*

MIND:

Úgy van!

VEZETŐ (feláll, rábeszéli):

*Meglásd, még a plébános atya is megdicsérhet érte,
A gyerekektől meg szaloncukrot kapsz, meg sok diót cserébe.*

MIND:

A szép háziáldást kezdje meg a Jakab.

ÁRON:

Mert amit ő kívánni szok, az mindég megmarad.

JAKAB:

*Nem hát mán megint csak? A farkasnyüző-bicskás, káromkodó Jakab...
No jó, legyen meg kedvetek, megkezdem.
Hanem aki nem tudná folytatni, arra botot vetek! (öregesen, ünnepélyesen a családapa elé
megy, meghajol, nagyot koppant botjával a földre)
Hol hit, ott szeretet!*

MIND (a' továbbiakban utána ismétlik a háziáldás szavait)

ÁRON:

Hol szeretet, ott béke!

MIND (ismétlik)

ÁRON (helyére visszalép, miután ugyanúgy tett, mint előtte Jakab)

MARCI (ugyanúgy, a gyerekek felé fenyeget botjával mosolyogva, aztán koppant a földre):

Hol béke, ott áldás!

MIND (ismétlik)

VEZETŐ:

Hol áldás, ott Isten! Hol Isten, ott szükség nincsen!

MIND (ismétlik utána)

VEZETŐ (vállánál tartott karddal középre lép, tiszteleg kardjával):

Béke, boldog áldás, és maga az Isten,

Tudjátok-e, hogy nem vehető soha, semmi kincsen!

De ha a szívetek ezeket mégiscsak akarja,

Odavezet szent karácsony áldott angyalkarja.

Mert Betlehemünk evangéliuma, jó híre ez! Íme halljátok: (ujjain számolja kardjával)

Bűnbánattal megnyeritek mennyei Atyátok,

Ha a szenvedőket megvigasztaljátok.

Bármit adtok a szegénynek, azt mind Jézusnak adjátok!

MIND:

Azt mind Jézusnak adjátok.

VEZETŐ (tiszteleg kardjával, középre lép):

Mit jó szívvel adtak, minket meghallgattak, Isten fizesse meg!

MIND:

Isten fizesse meg!

Ne legyen köztünk senki se szomorú és senki se beteg!

VEZETŐ (emelt karddal):

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

MIND:

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

VEZETŐ (kardjával a toronyóra mutatójára mutat):

Templomunk óráján öt perc múlva éjfél,

Előre pásztorok, ki farkastól nem fél!

MIND (elvonulva énekelnek, angyalok fölveszik a betlehemet és indulnak vele):

Csordapásztorok, midőn Betlehemben...

Éjféli ének

Liszkay Teréznek

*Boldog bojtár jeget roppant,
fejek fölé gyertyát lobbant.
József dől az ajtófának,
muzsikálgat Máriának.
Ezüst holdban tej kotyog,
dúdolnak a pásztorok:*

*„Bátor fenyő havat zsákol,
király lészen Jézuskából.
Boróka a koronája,
hódbundából a subája.
Hogyha lendít napcsizmát,
megkondul a csillagág.”*

*Ropog a jég. Fénytoronyban
boldog bojtár kürtje harsan.
Deres kapuk mind megnyílnak,
bárányokról gyapjút nyírnak.
Kaskából bújt tyúk kotyog,
hódolnak a pásztorok:*

*„Bátor fenyő havat zsákol,
király lészen Jézuskából.
Vendégei játszó sasok,
szarvashangú magaslatok.
Szikláira jár a vad,
pata tükröz szirmokat.”*

*Keljetek! Keljetek
sugarakkal.*

*Jöjjetek! Jöjjetek
madarakkal.*

*Karját tárja, akit vártunk,
szánról szállva citeráljunk.
Járjuk körbe kisurunkat,
gőgicselő királyunkat.
Lábacsáját lehelgessük,
lángocskánkat lebegtessük.
Mihánk égjen, mint a rózsza
hálálkodó aranybokra.*

*Keljetek! Keljetek
sugarakkal.*

*Jöjjetek! Jöjjetek
madarakkal.*

*Bátor fenyő havat zsákol,
nagy király lett Jézuskából.*

*Korbács ne gyötörje,
lándzsa le ne döntse,
hogyha koptat gyémántcsizmát
csillagág köszöntse.*

Betlehem

*Uram hajléka előtt
voltam féltő penge,
lándzsaként fűrődtem
durva végtelenbe.*

*Medvebőrből csizmát szabtam.
Vándorbotot törtem.*

*Hegyen pajzsos sziklák várnak,
babérfák a völgyben.*

*Én királynőm, Mária,
zöld palástot szőttem.*

*Bozsogjon a holdas tajték
rózsatekenőben.*

*Fürdesd Jézust
pásztoroknak,*

*jámbor léptű
királyoknak.*

*Muzsikáljon duda, síp,
gyémántos kemence.*

*Boruljanak farkasok
tűzfogú verembe.*

*Csillagozott legelőkön
angyalhajú virág nőjön,
szálljon Betlehemre.*

Ünnep

Jégrózsza, jéglámpa
villog a pusztába.
Tollkendős asztalon
Karácsony kalácsa.
Karácsony kalácsa
anyám kosarában.
Isten nyeregből száll
csillagos bundában.
Botjával a fákon
citerál fehéren,
kristályfogú kutyák
köszöntik serényen.
Meggörnyed a kémény,
fészek fölé hajol.
Sárkánytipró lovam
páncélban abrakol.
Apám a szekercét
jégszarvakhoz vágja.
Tollkendőn holdasul
Karácsony kalácsa.
Citerál az Isten,
mécsek tornyos ágon.
Konduló asztalát
teríti Karácsony.
Teríti vadaknak,
agancsos futóknak,
boglyákon pihenő
hósapkás juhoknak.
Nyájakra vigyázó
égig ballagóknak,
jászolra boruló
csordapásztoroknak.
Meggörnyed a kémény,
szárnyak közé hajol.
Sárkánytipró lovam
bársonyban abrakol.
Citerál a fákon
botjával az Isten,
várja, hogy az anyám
neki is terítsen.

SZTOJKA LÁSZLÓ

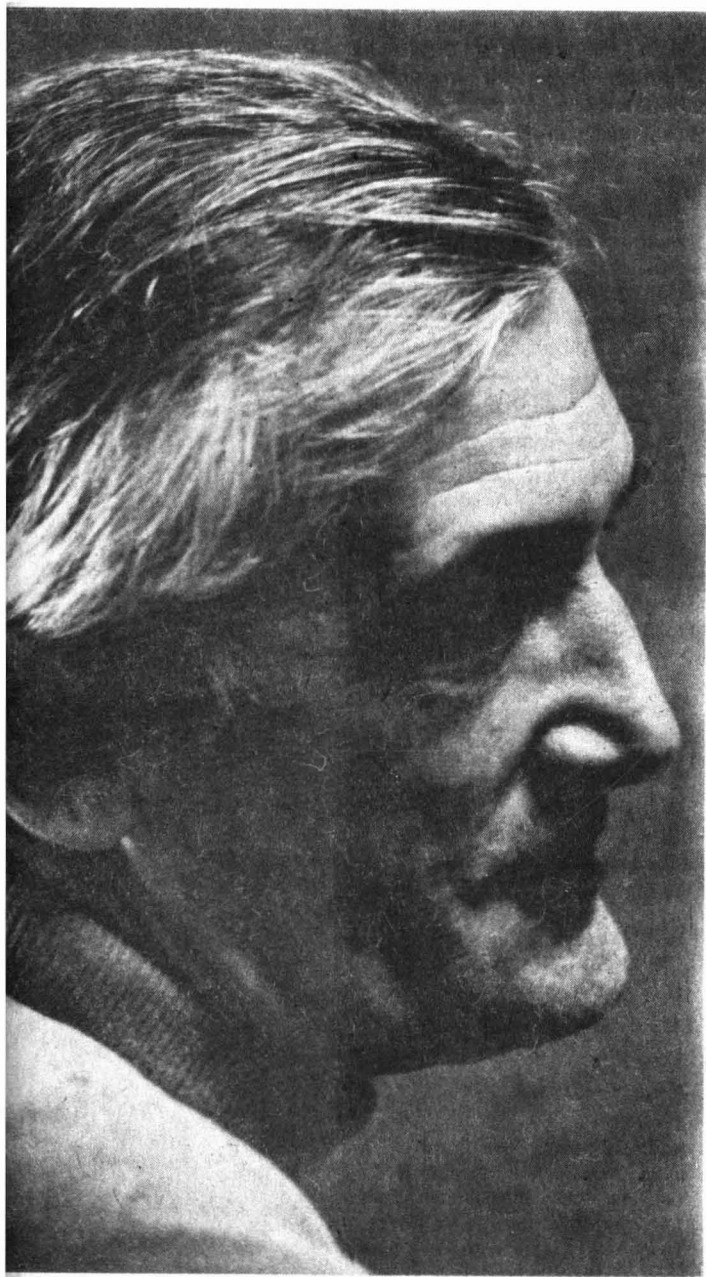
Át havazáson

Át havazáson
borzong és átsüt
lázadásom.
Szembe viharral,
szembe vésszel
hideg szobával,
fulat kenyérrel,
tiz kiló fával,
vászonkabátban.
Ó világ! különös képlet,
könyvek között, évek között
mosolyog gyermekszemem.

Zöldarany lomb

A lápon túl:
zöldarany lomb.
Madártoll.
Fordítsd
roncs vázad
fényre, hangra,
itasd át léted,
szűrő tisztára,
készülj
az utolsó vacsorára.
Harcod elvillant,
sorsod égve,
hamuként
szórjanak rétre,
szellő simítsa,
lomb susogja:
embernek jöttél,
emberként mentél,
a lápon többet nem tehetél.

BÚCSÚ PILINSZKY JÁNOSTÓL

1981. május 27-én este, szívroham következtében, váratlanul elhunyt Pilinszky János költő: munkatársunk, barátunk, nesztorunk. Ezt a számunkat eredetileg hatvanadik születésnapjának köszöntésére terveztük, de végül a tragikus esemény emlékszámmá változtatta. Tőle búcsúzni olyan, mint lemondani valami nagyon fontosról, nélkülözhetetlenről az életünkben, elveszíteni valamit, ami gondolkodásunk szerves, múlhatatlan része s aminek hiányában szavak, mondatok, kifejezések nem jutnak: majd többé az eszünkbe. S lesz-e, aki felfrissíti az emlékezetünket? Aki feleleveníti azokat a szavakat, azokat a mondatokat és kifejezéseket, amelyeket Pilinszky tanított meg velünk?

Pilinszkyt életében a hivatalos elismerések nem kényeztették el – 1947-ben Baumgarten-díjat, 1971-ben József Attila-díjat és 1980-ban Kossuth-díjat

kapott – azon ritka költőegyeniségek közé tartozott, aki állandóan és kitartóan érezhette olvasói szeretetét és rajongását. Hetente sok-sok levele érkezett, sűrűn csöngött nála a telefon, ismerősök és ismeretlenek szegődtek a nyomába, hogy tanácsait vagy pártfogását kérjék verskísérleteikre, életükre, gondjaikra. Néha valósággal menekülnie kellett – vidékre, rokonokhoz, barátokhoz – a szeretet és a segítségkérés ostroma elől. Olyan szellemi kisugárzása volt, amilyen csak a rendkívüli személyiségeknek, szuverén gondolkodóknak van. Vajon lesz-e, aki majd pótolni tudja egyéniségének varázsát, szellemiségének ösztönző, töprengésre és keresésre indító mozgását?

Az esztéták, irodalomtörténészek megkísérlik fellelni szellemi rokonait. Abban általában egyetértenek, hogy Pilinszky művészete a kockázaté. Megkülönböztető jegye a nyelvi meztelenség és mértéktartás, sajátos érdekerülete a csend. A szükségszerűnek való engedelmisség, a szó megőrzése a kiváltságos pillanatra teremt lírájában tökéletes egyensúlyt. Versei a legegyszerűbb szavakból állnak össze páratlan, megrázó egésszé – az alapvető testi-lelki szükségleteire redukált emberi lét szélsőséges tolmácsolásával. Költészete szükségképpen önéletrajzi, „világából nincs kiút”, csak azt írja, amit nem tud nem megírni. Ted Hughes angol költő, Pilinszky egyik fordítója, elődei olyan „kirkegaardi misztikusokban” látja, mint Van Gogh, Dosztojevskij hősei vagy Simone Weil. Clive Wilmer esztéta – Gömöri Györggyel Radnóti költeményeinek angolra ültetője – azzal a néhány modern mesterrel hozza rokonságba, akiket „az áhitat költőinek” nevez: Paul Celannal és Geoffrey Hill-lel. Hughes, Pilinszkyvel kapcsolatban, említi a kelet-európai költők azon nemzedékét is, amelyhez Holub, Herbert vagy Popa is tartozik. Ám ezek a kritikai erőfeszítések, amelyek Pilinszkyt hasonlítani vagy azonosítani akarják, alig vezettek eredményre. Nem véletlenül ajánlották őt – tudomásunk szerint – Nobel-díjra, mint – világirodalmi mértékkel mérve is biztos mondhatjuk – a XX. század második felének egyik legeredetibb, legsajátosabb hangú magyar lírikusát, aki egyként szólt hazájához és az emberiséghez, fellebbezett önnön lelkiismeretéhez és felebarátaihoz.

A következő lapokon sokféle szempontból és oldalról vizsgáljuk majd Pilinszky költészetét, világképét, egyéniségét. Mi – e szám szerzői, munkatársai –, akik most – világnézetre való tekintet nélkül – körülálljuk a sírját, nemcsak a magunk, hanem az egész mai magyar társadalom értéktiszteletét és megbecsülését is kifejezzük a költő előtt, aki nagy és megszívlelendő tanulságként hagyta ránk a „lelki értékek mozgósításának” feladatát, az etikai és esztétikai mércék iránti következetes hűséget és az értékek védelmének és becsületének felelősségét.

Valamennyi szerző és munkatárs tisztelgő részvételét és emlékezését köszöni

a Vigilia

RÁTALÁLNI A HITRE

Pilinszky János nyilatkozata a Francia Rádióban

1981. április 29-én hangzott el a Francia Rádió France-Culture állomásán a „Körkép”-sorozat Magyarországnak szentelt adása. Neves, beérkezett és kevésbé ismert személyeket szólaltatott meg a francia riporter: írókat, politikusokat, tanárokat, felelős állásban dolgozó közéleti embereket. A vallás magyarországi helyzetével, szabad megnyilvánulásával kapcsolatban Pilinszky Jánost is megkérdezte. A költőnek ez az egyik utolsó nyilatkozata. A felgyorsított műsor esetleges, könnyű válaszokra csábított, de ő lényegi tartalmairól, a hitről és a háború, Auschwitz sorsfordító, az életet túlélésre változtató hatalmáról szól, azzal az összetéveszthetetlen Pilinszky-beszéddel, mely soha nem hagyatkozik a mondanivalót elkényelmesítő szókapcsolatokra, fordulatokra, hanem minden kijelentést kiemel, csönddel vesz körül. E csöndben eredeti jelentőségüket, súlyukat nyerik vissza a szavak, a francia beszéd buktatóiból, a megindító nyíltsággal vállalt tétova javítgatásból a téveszthetetlen Pilinszky-igazság fejeződik ki.

B. L.

Riporter:

... Ami a vallást illeti: fölkerestem Pilinszkyt, a katolikus költőt, akit egy életre megjelölt a náci haláltáborok tapasztalata, a magány, az egyéni létezés problémája, mely a koncentrációs táborok nyomasztó korszaka óta foglalkoztatja. Egyedül áll szemben Istennel, hitét mindenestül megéli: erről a hitről akar szólni most. Végző soron nem érdekli az ideológia. Magyarország kelletlen közepén, szabadon és kötetlenül beszélt hozzánk egy misztikus hangján.

Pilinszky János:

A vallást szüleinktől, az iskolától hagyományként kapjuk. De ez még nem a hit. Vagy legalábbis nem az igazi hit: válságos állapotokba, határhelyzetekbe juthatunk, amikor ez a hagyományos vallás elbizonytalanodik, meginog. Azt hiszem, hogy a vallásos embernek kétszer kell rátalálnia a hitre, megszilárdítania a hitét: először gyermeki ártatlansága idején – s nem azt mondom, hogy ez nem fontos, nagyon is fontos, ha újra rátalál az igazi hit révén, amelynek már egy személyes dráma gyümölcseinek kell lennie. Ez a két hit, amelyet gyermekkorában kap az ember, meg amelyekre személyes drámája során talál rá, megsemmisíti, ugyanakkor föl is erősíti egymást.

Egyszer S.-sel, a lengyel rendezővel beszélgettem. Azt mondta nekem: tudod, kialakítottam magamnak egy esztétikát, de soha nem fogom megírni. Auschwitzban voltam, benne voltam a Sonderkommandóban: és túléltem ezt az egészet. Talán én magam égettem el az apámat. Ezek után nem élő vagyok, hanem túlélő.

(BÁRDOS LÁSZLÓ fordítása)

ERDÉLYI K. MIHÁLY

A KRÁTER MÉLYSÉGE

Világkép és költészet

Mert a költészetet – lényege szerint – egyedül a maga nyelvén szabad és lehet megértenünk.

(Pilinszky)

Mindaz, amit Pilinszky Jánosról elmondhatunk, könnyen meghamisíthatja őt. Oka ennek egyrészt az, hogy Pilinszky költészete oly szorosan kötött világképéhez – szűkebben: világképét meghatározó istenhítéhez –, hogy annak tudományos igényű értelmezése ennek szigorú szemügyrevétele nélkül aligha lehetséges. Másrészt (s az előbbiből következően): műelemzésünk fogalomtára (helyesebben: fogalomhatár nélküli műelemzés-gyakorlatunk) itt eleve használhatatlan, hisz' a magyar líratörténetben társtalan jelenséggel van dolgunk. Az értelmező tehát vagy vállalkozik új, maga választotta, maga teremtette fogalmi koordináták közt elvégzendő értelmezésre, vagy – egynehány alapgondolat kifejtése helyett – megelégszik több-kevesebb észrevétel felsorakoztatásával, ezzel át is csúsztatva a tulajdonképpeni műértelmezést az esszé műfajába. A Pilinszkyvel foglalkozók szinte kivétel nélkül ezt az utat járják: így vagy úgy – s lehetőleg elegáns gesztussal – egyszerűen elintézik a költő világnézet-problematikára redukált istenhítét és sietősen költészetének „elemzéséhez” látnak, mert ugyebár mégiscsak ez lenne a műkritika feladata. . . Így születnek- aztán az olyan sommás összegezések, hogy Pilinszky lírája „merőben másféle, mint a kortárs magyar költészet”, hogy ő „a szenvedés, a magány, az elidegenedés kevésszavú költője”, aki „a modern ember létszorongás-élményét transzponálja verssé” miközben neve mellett az „istenkereső”, „istenhívő” és „katolikus” jelzők váltogatják egymást. S ebben nem az az érdekes, hogy a befogadók egy része *istenkereső*, más része *istenhívő* költőnek tartja Pilinszkyt, vagy egyszerűen tudomásul veszi katolikusságát illetve eltekint attól, hanem az, hogy a lényeg továbbra is rejtve marad. Igaz, itt is van néhány, a jelenség mögött is érzékelő s értő megközelítés. Kettőnek szerzőjét hadd említsük név szerint: Rónay György az egyik, Tamás Gáspár Miklós a másik. Rónay – szabad legyen így mondanunk – a „körön belül van”. Világképe, világnézete koncentrikus a Pilinszkyével, s így még többnyire alkalmi könyvismertetőiben sem téveszti szem elől e líra ütőerét. Amire nem vállalkozik: Pilinszky vallásos világképe és költészete összefüggésének meg- és átvilágítása. Tamás Gáspár Miklós szándéka több: „... ha érteni akarjuk (ti. Pilinszkyt), a tekintete mozgását kell követnünk. Arra kell néznünk, amerre és amire ő néz”¹ – írja, s ebben szó szerint egyet is értünk vele. Amit hiányolunk, az: e megállapítás fogalmi kibontása, helyességének igazolása a konkrét költői szövegben. Ehelyett olyan filozofikus értekezést kapunk, melynek idézett alapgondolata az – igaz, elsőrangú – esszéstil áldozatává válik, s így a kitűnő kritikus Pilinszky-értelmezése nem lesz több annál, mint amit ő maga kötetének címében – részint mindenféle öncélú teoretizálás iránti ironiájával, részint némi önironiával – a „teória esélyének” nevez. Mert valóban erről van szó: semmiféle teória nem lehetséges egyértelműen pontos, de nem merev, hanem épp rugalmasságában éles körvonalú fogalmi háló nélkül. Az értekezést mi teszi-értekezéssé, ha nem a fogalmi erő? Valljuk: a műértelmezést is.

És itt kell szólnunk Radnóti Sándor tanulmányáról.² Ugyanis ő választotta az előbbieken említett másik utat, a filozófiai ihletésű, fogalmi meghatározottságú, világkép és líra összefüggését megvizsgáló műértelmezést. Vállalkozását így jelenti be: „... a kísérlet célja: Pilinszky János lírai formájának megértése költői eszméjéből s az eszme megértése a formából”. Ez a kétségkívül helyes célmegjelölés olyan fogalmi koordináták alapján nyer kifejtést, melyeknek egymáshoz va-

¹ Tamás Gáspár Miklós: A teória esélyei; Kritikon, Bukarest, 1975

² Radnóti Sándor: A szenvedő misztikus; Literatura 1975/1

ló viszonya teoretikusan nem tisztázott, vagy legalábbis az irodalomelméletben még nem jutott nyugvópontra. Misztika és líra összefüggéséről van szó, melynek marxista analízisére³ – Lukács György nyomdokain – ugyancsak Radnóti Sándor tett kísérletet. S ha fejtegetéseinek jó részét helyénvalónak vélem is, az úgynevezett „misztikus formáról” vallott felfogását vitathatónak tartom és erre vonatkozó megállapításait (pl. „a misztikus élményből ideologikus líra születik; a misztikus formateremtés terepe a líra” stb.) felülvizsgálatra szorulóknak. Ugyanis, ha Radnótinak sikerül is levezetni a misztika középkori értelmezéséből – miszerint a misztika nem más, mint Isten tapasztalati megismerésének a tudománya (cognitio sive scientia experimentalis Dei) – az „elkülönülő misztika eszméjét”, arra nem ad választ, hogy ez az elkülönült misztika hogyan, miért éppen „misztikus formát” hoz létre, sőt ha az eredeti kérdésvetést is földidezzük – „születhet-e művészi forma a misztikus élményből?” – lehetetlen észre nem vennünk, hogy a kérdés megválaszolásában az *általában vett* művészi formát Radnóti azonosítja a *misztikus* formával anélkül, hogy fogalmi pontossággal meghatározná ez utóbbi jelentését.

Én nem kívánom sem istenkereső, sem istenhívó költőnek minősíteni Pilinszky Jánost, költészetét sem óhajtom keresztvíz alá tartani. Mert bár a világot s annak fájdalmait valóban „elszenvedő” költőt misztikussá avatni lehet, s bizonyítani tán még könnyebb is mint az ellenkezőjét, mégis – úgy vélem – misztika és líra összefüggésének irodalomtudományi problematikájában *misztikus élmény és költői élmény* rokonságáról, *ikertestvériségéről lehet és van szó*. Arról, hogy a misztikus útja is, a költő – ez esetben Pilinszky – útja is Istenhez, helyesebben Isten felé vezet. Útjaik párhuzamosak, de nem azonosak. Az út végén misztikus és Isten között ott van a hallgatásból, az elhallgatás anyagtalan csöndjéből emelt küszöb, míg költő és Isten között ugyanez a küszöb a Szóból mint esztétikai formát nyert anyagból épül meg. Vagyis misztika és költészet párhuzamba állítása addig helyénvaló, amíg az élmény rendeltetésének, céljának értelmezéséig jutunk. A misztikus élménye – Miláno néhai püspökének, Ambrosiusnak kifejezésével – *sonet sine sono*, hang nélkül beszél, mert túl van már a hangon, a hang szükségszerű anyagiságán; míg a költő élménye – éppen megfordítva: *non sonet sine sono*, hang nélkül nem beszél, nem is beszélhet, hisz’ „mindenestül a szavaktól függ, a hangtól, a beszéd-től, attól, hogyan sikerül a maga verbumát, eszméjét, látomását szavakba, képekbe testesítenie, megteremténie, közölnie, mások számára is létezővé tennie.”⁴ Valóban: a misztikus célja a teljes kontempláció csendje, ahol unióban lehet Istennel, a költő kontemplatív csendje viszont nem cél, nem is mindig szükségképpen, ám ha jelenvaló, s Pilinszky-nél az, sőt a későbbiekben még lesz szó róla, sajátos formaalkító funkciója van – úgy mindenképpen előtte jár a műnek. Előkészítője, néha egyenesen szükséges, nélkülözhetetlen feltétele a műalkotásnak. Hajnal, melyen át a költő az élmény titkos éjszakájából napvilágra szelíti a költeményt. Művészet csak ott lehet, ahol (és amikor) az élmény megtalálja anyagát, s az anyagban műalkotássá realizálódik. Amí nézzük, mit mond maga Pilinszky költészet és misztika összefüggéséről: „Sokat írtak a költői alkotás, közelebbről a költői ihlet és a misztikus elragadtatás rokonságáról. Lényegében ugyanazt az utat járja mindkettő, csupán ugyanannak a keskeny útnak ellenkező oldalán, s ellenkező irányba haladva. A teremtésben és a megtestesülésben alászálló istenség útjának lefelé szálló ága: a költészeté, s fölfelé szálló ága: a misztikáé. Ami persze nem zárja ki a költészet misztikus és a misztika költői lehetőségeit.”⁵

Radnóti Sándor említett tanulmányában a „misztika költői lehetősége”-ként értelmezte Pilinszky költészetét. Véleményem szerint épp ellenkezőleg: a „költészet misztikus lehetősége”-ről kell beszélnünk, vagyis a „teremtésben és megtestesülésben alászálló” ágról, ami ugyan „nem zárja ki a misztika költői lehetőségeit”, de nem is merül ki azokban. Mert Pilinszky János krátere mélyebb a misztikusok éjszakájánál. És ez a kráter nem más, mint az emberi létezés, a lét költői metaforája. A *Senkiföldjén*-ben a „lüktető pupilláé”, negyedszázad múltán már csak egyszerűen „hófehér kráter”, amelyben eltűnik és felbukkan, kihuny és meggyullad, elnémul és megszólal a véges emberi lét.

A) *Világkép és istenhít*. Kétségtelen: a mai magyar lírában alig akad alkotó, kinek művészi gya-

³ Radnóti Sándor: A szenvedő misztikus. Misztika és líra: Vigilia 1975/5–6–7

⁴ Rónay György: Az olvasó naplója; Vigilia 1971/2

⁵ Pilinszky János: Egy lírikus naplójából (elhangozott a Szent István Társulat évi közgyűlésén); Vigilia 1970/4

korlatát ennyire befolyásolná világképe. Már önmagában ez megkülönböztető helyet biztosít számára. Mint az igazán nagyok: szakadatlanul az Eszme tudatával él, és versei szinte kivétel nélkül a teljes világkép foglalatjai. Micsoda hát ez a világkép?

A kérdés megválaszolásában fölhasználjuk Pilinszky prózai írásait is: a vallomásokot, nyilatkozatokat s *A lírikus naplója* cikksorozatát, valamint az *Új Ember*ben közölt elmélkedéseit, melyekről a Pilinszkyt „egy kicsit testvérének” érző Németh László – „valóságos gyöngyszemeknek” nevezve őket – így nyilatkozott: „... a meditációnak olyan modern megfelelői, amik újabb gondolatokhoz vezetnek el az embert és belső dolgainak gondozására inspirálják”.⁶ Németh László a rá oly jellemző árnyalt pontossággal fogalmazott; valóban: nemcsak azokat a kisprózái jegyzeteket kell figyelembe vennünk, amelyekben Pilinszky művészetfelfogása körvonalazódik s melyek alapján Radnóti Sándor őt saját költészete „éles elméjű teoretikusának” nevezi, hanem a „belső dolgainak gondozására inspiráló eszmefuttatásokat is. Igaz, nem egy közülük a vasárnapi aktualitás határára belül marad, többségük azonban túllépi azt, némelyik pedig éppen a bennünket érdeklő világkép megragadásában lehet segítségünkre.

A/1. (*Katolikusság és keresztény realizmus*) Tévedés katolikus költőnek tartani Pilinszkyt. Legálábbis a szókapcsolat használatos értelmében. Ő maga sem nevezi magát annak: „Katolikusnak vallom magamat, és költőnek”⁷ – nyilatkozza egyik interjújában, kiegészítve azt a fogalmazását, hogy szerinte az utolsó igazán katolikus költő Assisi Szent Ferenc volt. Nem feladatunk most a katolicizmus teológiai pontosságú definiálása, de röviden ennyit mondhatunk: Pilinszky katolikus a szó *felekezeti-vallásos* és etimológiai, azaz *egyetemes* értelmében, akárcsak Claudel. De míg Claudelnél az egyetemenesség mindenekelőtt emberi teljességünk és világunk maradéktalan átélését jelenti, addig Pilinszkyknél világképének legáltalánosabb kifejezését. Ő maga egyetleneszer⁸ említi a „minőségi katolicizmust”, egynéhányszor⁹ elmélkedik a katolikus irodalomról és annak feladatairól, viszont annál gyakrabban használja az „evangélium-evangéliumi”, „keresztény-keresztényi” kifejezéseket. Tudja, hogy az igazi katolikusság evangélium-közelséget jelent és állandó viszonyítást a krisztusi életvitelhez s az ahhoz legközvetlenebbül kötődő őskereszténységhez, minden katolicizmus forrásához. Így lesz *katolikus világképének központi kategóriája a keresztény realizmus fogalma*, melyről így medítál: „A keresztény realizmus gondolatmenete a következő: Aki becsületesen felméri a világgal, önmagával és Istennel szemben való reményeit és föladatait, kétségbe kell hogy essék önmaga gyarlósága, megbízhatatlansága felett. Ez a kétségbeesés azonban nem szükségszerűen negatív előjelű, sőt úgy tekinthetjük, mint a szellemi felnőttesség, a keresztény realizmus kezdetét. Nem záróköve tehát, hanem nyitánya a tulajdonképpeni fölemelkedésnek.”¹⁰ Helyénvaló a szó: „fölemelkedésnek”, mert Pilinszky *duális világképe* szerint az ember a természetes (immanens) életen kívül természetfeletti (transzcendens) ún. „kegyelmi” életre is hivatott, s ehhez szolgál „nyitányul” a keresztény realizmus, azaz – Pilinszky másik gyakran használt szókapcsolatával élve – a „szeretet realizmusa”. Az újszövetségi apostol-levelek – Krisztus tanítása nyomán – a szeretettel teljes élet követésére buzdítanak. Ilyen volt, ilyen lehetett az őskeresztény hitközösségek élete, s ezt emeli követendő példává – Augustinus után – az intézményesített katolikus egyház is. A valódi keresztény élet tehát a szeretet jegyében zajlik, pontosabban: a keresztény életforma tökéletessé csak a szeretetszolgálat révén válhat. Pilinszky világosan látja, hogy az ilyesfajta keresztény tökéletesség „a jelen utópiája”¹¹, vagy ahogy a versszöveg elemévé válik ugyanez a felismerés: „... olykor elfog a / szeretet tériszonya...”¹². Mégis: az utópián innen még van valami, ami gyakorlattá tehető minden egyes keresztény, minden egyes ember életében, s ez nem más, mint a szeretet realizmusa, a szeretet „közvetlen realitása”. Általa és csakis általa lehet fölemelkedni a természetfölötti világba, „túl az értelem és érzé-

⁶ Beszélgetés Németh Lászlóval; Vigilia 1975/7

⁷ Látogatóban Pilinszky Jánosnál; szerk. Lengyel Péter, Bp. 1971

⁸ Párizsi szentmisek; Új Ember, 1963. szept. 1.

⁹ Beszélgetés Kassák Lajossal; Új Ember, 1962. febr. 18. – Katolikus; Új Ember 1968. febr. 25. – Az evangélium és a szentmise; Új Ember 1966. ápr. 10.

¹⁰ Jézus utolsó két szava; Új Ember, 1964. márc. 19.

¹¹ A többi már Istené; Új Ember, 1963. febr. 23.

¹² Részlet az *Azt hiszem* c. versből; Kráter; Bp. 1976. 122. old.

kelés határán”¹³, ahol a katolikus istenhívő kegyelmi élete éppen hogy nem kegyeskedő mindent megértés és vegetáció, hanem állandó választás, döntés – Pilinszky szóhasználatával – „visszatérés a lényeghez”, figyelés a „valóságon túli fényforrásra”¹⁴, a világkép megnevezhetetlen centrumára: Istenre. Ez a nagyon is evilági keresztény realizmus a lehető legtávolabb van mindenféle revülettől, sőt állandó készenlétet, megfeszített figyelmet, megszakítás nélküli „ébrenlétet” követel. Ezért fogalmazhat Pilinszky úgy, hogy keresztény misztika és keresztény realizmus „nem elmentések, hanem egymást kiegészítő rokonutak”.¹⁵ Mindkettő számára így válik lehetővé a teljesség megteremtése, azé a teljessége, amelyben a szeretet nem langymeleg állóvíz, nem statikus érzelmi állapot, még kevésbé polgári érzélgősség, hanem eleven mozgás, dinamizmus, céltudatos tevékenység. Irányulása kettős: a világkép centrumát, Istent, illetve a Másik embert választhatja. Ahol a kettő egybeesett – s ha Pilinszky katolikus világképén, keresztény realizmusán belül maradunk, az ige múlt idejű alakját fölcserélhetjük a jelen idejűvel: egybeesik – ott ölt testet, inkarnálódik maga a tökéletes szeretet: az istenember Krisztusban. És ezzel a *keresztény realizmus s egyben a költői világkép magjáig jutottunk: Pilinszky Krisztus-élményéig*. A lehető legóvatosabbnak kell lennünk, hisz’ a költővel együtt a Kimondhatatlan partszegélyére érkeztünk,¹⁶ ahol elnémul a szó s a köznapi fogalmak használhatatlanok.

A/2. (*Alapélmény és istenhit*) Az élmény mibenlétéről Pilinszky expressis verbis egyszer sem nyilatkozott. Kulcsfontosságát mégis költészetének egésze tanúsítja, s lirájának nem egy sajátossága – amint azt látni fogjuk – innen veszi eredetét; mondhatnók: ebben az alapélményben frissül fel a Pilinszky-lira vérkeringése. „És mégis olykor belép valaki / és ami van, hirtelenül kitárlul. / Elég egy arc látványa, egy jelenlét, / s a tapéták vérezni kezdenek. / Elég, igen, egy kéz elég amint / megkeveri a kávé, vagy ahogy / ’visszavonul a bemutatkozásból’, / elég, hogy elfeledjük a helyet, a levegőtlen ablaksort, igen, / hogy visszatérve éjszaka szobánkba / elfogadjuk az elfogadhatatlant” – olvassuk az *Elég*-ben, és ennél az sem revelálódabb, amit egyik nyilatkozatában¹⁷ így összegezett: „... én egyben vagyok teljesen biztos: hiszek Istenben a magam módján, végtelenül szeretem Jézust, ami majdnem több a hitnél, mert a szeretet több a hitnél, és hiszek az egyházban is, – túl mindenben”. Ehhez fölösleges volna bármit is hozzáfűzni. Pilinszky nagyon jól tudja, amit Kierkegaard a hit paradoxonának nevez, tudniillik hogy a hitben mindig van valami emberi szókkal kifejezhetetlen. S bár kimondja,¹⁸ hogy hitének tárgya Jézus, másutt¹⁹ pedig – József Attila tisztaságát nevezve „jézusinak” – úgy medítál a hitről, mint „fokozott nyitottságról”, egyszer sem kíséri meg a hit fogalmi körülírását. Egyenes következménye ez a vázolt világképnek: a keresztény realizmus gondolatát nem hagyja meg a lelki élet külvilágtól izolált entitásának, hanem életelvvé magasztosítja, átülteti a mindennapi életbe s ezáltal elkülöníti a misztikus élménykörtől. A keresztény életből száműzni kíván minden látszatot, s az istenhit mélységét nem abban véli kifejezhetőnek, hogy valaki (például a misztikus az élményben, az elragadtatásban) unióban van-e az istenséggel vagy sem, hiszen az Istennel viszonyban levő ember egyet tehet: megvallhatja hitét. „... hiszek Istenben a magam módján” – mondja puritán egyszerűséggel, és aki ennél többet merészel mondani, az másról beszél, vagy – elnézést a szóhasználatért – misztikus élménybeszámolót tart. Pilinszkynek nem ez a fontos, hanem a *viszony, a valóságban mint immanenciában élő embernek és a valóságfölötti transzcendens Istennek egymáshoz való viszonya*. Ilyen értelemben nevezi²⁰ a misztikusokat „hyperrealistáknak”, akik „nem elszakadni kívántak a valóságtól, hanem... visszatérni annak forró magjába, centrumába”.

És itt, ezen a ponton találkozik Pilinszky világlátása, világképe a huszadik századi misztikus, Simone Weil gondolatkörével. Külön tanulmány tárgyát képezné a hatás pontos-részletes kimutatása, most csak annyit kívánunk megállapítani, hogy e modern misztikus írásaiban Pilinszky keresztény realizmus-gondolata adekvát eszmerendszerre talált. Weil a *Le malheur et l’amour de*

¹³ Az Idő sürgetése; Új-Ember, 1962. márc. 1.

¹⁴⁻¹⁵ Visszatérés a lényeghez; Új-Ember, 1963. okt. 20.

¹⁶ „És az Ige testté lett” – János evangéliuma 1,14

¹⁷ Hegyi Béla: Beszélgetés Pilinszky Jánossal, Vigilia 1973/2

¹⁸ A Máté-passió margójára; Új-Ember, 1965. jan. 17.

¹⁹ Az új év elebe; Új-Ember, 1963. jan. 1.

²⁰ A valóságról; Új-Ember, 1974. ápr. 14.

Dieu című írásában²¹ Isten és ember viszonyát taglalja, azt a viszonyt, amely Pilinszky gondolkodásában oly központi helyet foglal el. A misztikus gondolkodó az ember istenközelségét minden közvetítéstől mentesnek természetszerűen „egy más dimenzióban”, az elragadtatás misztikus élményében találja meg, és Pilinszky ezt kétségbe sem vonja, sőt ha önnön szubjektív élményében ő maga átéli is e közvetlenséget, ez még nem jelenti azt, hogy költészetének alapélményével azonosíthatjuk. Az ő alapélménye – úgy vélem – „ősibb” és antropocentrikusabb a misztikusénál. Ősibb, mert szüntelen a közvetítés nélküli istenközelség első és egyetlen tökéletes példájára: Krisztusra figyel, és antropocentrikusabb, mert Krisztusban a szenvedő embert szemlélve az örök emberi tragikumot is tudomásul veszi. Természetesen ez nem zárja ki, sőt potenciálisan magába foglalja a misztikus élményt is – ezért beszél Pilinszky a költészet misztikus lehetőségeiről. S valóban, költészete erre is példa. Krisztus-élménye azonban ennél jóval nagyobb átmérőjű világ „birtokosává” teszi. Krisztusban: az Istenben világképének centrumát, Krisztusban: az Emberben az örök emberi lét tragikumát találja meg. Ennek a kettősségnek az érzelmi-intellektuális átélése az egyéni hit olvasztókemencéjében Pilinszky számára egyetlen módon váltható emberi verbumra: a művészi alkotásban. Itt kimondható a kimondhatatlan, kifejezhető a kifejezhetetlen. Mert a centrum sodrása, „a központ ereje, lökötése” az emberlét kráterében is jelen van: „A gyepet nézem, talán a gyepet. / Mozdul a fű. Szél vagy zápor talán, / vagy egyszerűen az, hogy létezel / mozdítja meg itt és most a világot” (*Itt és most*).

De ez már a versszöveg vizsgálatához tartozik.

TÖRÖK ENDRE

ÁRTATLANSÁG ÉS PRÓBATÉTEL

A szavak vízőlőjében élünk, amely elnyeléssel fenyegeti a történelem erőszakától amúgy is megviselt embert. Előle az egyén nemigen tud hová fordulni, ha nincs elég lelki támasztéka. Pedig az agresszió ellene irányul, hogy ne legyenek saját szavai. Az intézményesített világ tart minden hitelt szótól, viszont az egyén e hitelesség nélkül nem felelhet meg önmagának. Amennyiben nincs saját nyelve, nincsen szellemi arca sem, a civilizált barbárság téveszméinek uralma alatt hiányos emberré válik. Miközben azt gondolja, hogy élő életet él, ekként, öntörvényűség nélkül, lényegi erőitől megfosztva, előttünk áll a tudományos-technikai forradalom melléktermékeként egy szervezett okosságú lény, a *tömeges személyiség*, a nukleáris civilizáció szavainak, e szavak magájának teremtménye.

A tömeges személyiség: becsapott ember, aki saját magát is becsapja. Ezáltal próbálja elfogadni azt, amit valamiképp mégiscsak sejtve érez, hogy élete kikerült az ellenőrzése alól. Inkább enged a közmegegyezéses hazugságnak, mint hogy a félrevezetéssel szemben a lelke rejtett hívása szerint tegyen. E hívást mégsem lehet végképp felfüggeszteni. Nélküle nincsen indoka semmiféle egyéni döntésnek, még ha a világ „eszese” része behálózza is a közgondolkodást egy újpozitívizmussal, kizárva közben az élet ismételtelhetetlen személyességét. A születés és a halál között mindenki a saját titka. Ez az egyedülvalóság maga a szabadság, amit a tömeges személyiség alacsony szabadságként, az öncélúság fokán képes csak megélni, önállósult lényeg híján a közös emberi érdek ismerete nélkül. Viszont az egyénnek éppen az a dolga, hogy önállósult lényeggé fokozva magát, magas szabadságba törekedjék. Működése a világban annál érvényesebb, men-
nél inkább aláadja tudatával az életét mint „külső tényezőt” a lelke irányításának.

²¹ Simone Weil: *Attente de Dieu*; La Colombe, Paris, 1950

Korunk *illetékes* embere: a „tudati lélek” embere, aki végső önmeghatározásra törekszik. Csak hogy a végső formát a lét rejtélye eltakarja előle, hogy növelje erőfeszítését a saját oka felé. Ezt az erőfeszítést kell végül is elsajátítania a tudati lélek emberének, ezáltal ugyanis az örökkévalósággal néz szembe, a saját életét az örök léttel köti össze. Miközben minden ellene dolgozott, Pilinszky János ezt a kozmikus óhajt követte, amely „nem is annyira a költészetet érinti, mint magát a költőt kötelezi, élete egészét követeli már, s nem lehet nem eleget tenni a hívásnak, ha mindjárt a végleges és tökéletes elnémulás kockázata árán is” (*Ars poetica helyett*).

Pilinszky magában a hívásban élt, egész életét átengedte ennek a hívásnak, ezért sebezhetőségén, amely kollektív emberi sebezhetőség, átüt egy sebezhetetlen erő jelenléte. Költészete a világ belső vérzése az igazságosság folytonos kudarcától. Ezt a kudarcot mégis egyensúlyba hozta a lelke tudásával, miszerint az ember nem lehet a teremtés tévedése, mert akkor sem az ember, sem az emberiség létét nem igazolná semmi. A büntudat mélységeiben a „kitettségért” fizetett, de az esendőséget az örökkévalóság másik oldalaként is élte. Felhatalmazott költő volt. Elrendelésnek érezte, hogy a „bizonytalan realist” bevonja a „biztos irreális” misztériumába.

*

A megbízásban nincs más szó, csak a köteles szó, amely a megfellebbezhetetlenség formájába öltözik. Márpedig amit nem lehet kikezdeni, azon fennakad az erőszak okossága. A *Karamazov testvérek*-ben a megrágalmazott Krisztus némasága: a szentséges csönd szava. Aki pedig „megnyitá száját a káromlásra” (*Jel* 13,6), a nagy inkvizitor: a szavak gyalázatának embere. Az egyedüli tisztaság, a belső, nem szorul magyarázatra, míg a hatalom folyvást magyarázkodik. A bűnnek számolnia kell a kétségbevonással, az igazság helytáll önmagáért. Ezért hallgatag fogoly Krisztus, és ezért, az alázatosság jeleként, hallgatag költő Pilinszky, aki a szó szakrális erejét érezve csak annyit mond, amennyi mondható a mondhatatlannál. A szó „szegénységére” van szükség, hogy látni lehessen a boldogtalanságát szavakkal elfedni akaró eszes embert, aki mennél boldogtalanabb, annál többet beszél, prédikál, könyveket ír és elméleteket szerkeszt, csak éppen azt nem veszi észre, hogy mindig téves irányból várja a szabaddítást. „Ha megkérdeznék, mi is az én költői nyelvem, igazság szerint azt kellene válaszolnom: valamiféle nyelvnélküliség, valamiféle nyelvi szegénység... A művészetben a süketek hallanak, a vakok látnak, a bénák járnak, minden fogyatékoság teremtő és magasrendű erővé válhat” (*Interjú* Pilinszky Jánossal, 1969). Pilinszky „nyelvnélkülisége” azonban éppen az a nyelv, amely nyelvnélkülisége által szól, szava annak a szellemnek a hűsa, amely az életet a *törvényhez* csatolja, a porba rántott embert a mindenség erőihez irányítva. Pilinszky nyelve a szavak vízözönéből kimentett, választott költői nyelv, amennyiben a költészetet olyan felelős szintérnek tekintjük, ahol a mű a *valóságos szót* mondhatja. Az embernek jogában áll ugyanis visszaélnie az ismereteivel, de arra, hogy a földet beteljesítse, jelentést adjon a földnek, csak akkor van esélye, ha a szétszórtság helyett a világ-egészben gondolkodik. A költőnek ahhoz a maradékhoz kell tartoznia, amely megszólítani próbálja a tények mögül eltűnt rendező erőt, különben beszéde a semmibe hull. Csak az elveszettség érzését fokozza, miközben a bűn halmozódása által az egyén bűnébe – akár akarja, akár nem – bele van írva a felhívás az ember történelmi bűnösségének jóvátételére.

A lét „megszólítása” e felhívás szerint legmagasabb kiváltsággá jár csak az embernek. De már az is kiváltság, ha valaki a „kizökkent idő” drámájától sújtott, bár ebben az esetben a kiváltság próbatételként jelentkezik, a tudati léleknek abban a személyes fájdalmában, amely a közös emberi érdek megsértésétől az egyénre ráesik.

Pilinszky e próbatételben, a világ botrányát felvéve élt, de éppen mert a gyökerekig menő az emberi létezésben, a teremtes jóindulatában részesült. Ez a jóindulat a hite volt. Megóvta a felfalatástól, köréje vonta az ártatlanság auráját még elvett mozgulataiban is. A kijelöltség védelmét kapta a diabolikus erőkkel szemben. A dolgok önkényében, a szenvedés kísértései között a „mindennapos halál” szabadsága, e szabadság megismerése felé haladt. Személyét mégsem oldhatta el az idő gyötresétől, mivel a *teljes élet* elnyerésében az idő egy „rejtett” történelemre van bízva. Tovább tart, ha nő a tudati lélektől vezérelt ártatlanság elutasítása a földön, és rövidebb, ha ez az ártatlanság fokozódik. Nem áltatta magát azzal, hogy jelenlegi állapotában az emberi nem felkészült volna egy lakható világ megteremtésére, de aláhajtotta akaratát annak a belső sugallatnak, hogy a felkészítésben a legkisebb jel is döntő módon nyúl a jövőbe.

A MEGHATÁROZÁS AGÓNIAJA

Pilinszky János: Költemény

1. *Nem föld a föld.*
2. *Nem szám a szám.*
3. *Nem betű a betű.*
4. *Nem mondat a mondat.*

5. *Isten az Isten.*
6. *Virág a virág.*
7. *Daganat a daganat.*
8. *Tél a tél.*
9. *Gyűjtőtábor a körülhatárolt bizonytalan formájú terület.*

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy nem tartozunk a „lineáris” elemzés ellenzői közé. Ezt az elemzéstípust manapság szokás teljesen elvetni, ami részben érthető is, hiszen az általános és középiskolai irodalomtanítás legtorzszülöttebb „versértelmezései” is fémjelzik eddigi pályafutását. Mereven és egyedüli módszerként alkalmazva valóban meggátolhatja a vers valódi, strukturális jellegének megértését, felszabdálja a művet és csupán igen nyakatekert módon teszi lehetővé, hogy újból egészként közelíthessük meg. Nem szabad megfélemlenünk azonban arról sem, hogy ez az egyedüli eljárás, amely magasabb szinten, elemzéssel párosulva képes reprodukálni a normál versolvasás folyamatát, tehát nemcsak a műre, de a befogadóra nézve is fontos információkat nyújthat. Ezenfelül biztosítja azt, hogy a vers legjelentéktelenebbnek tűnő elemi részei is gondos vizsgálatnak vessenek alá. Ezen erényei véleményünk szerint elengedhetetlenné teszik a lineáris elemzés *részműveletként* való alkalmazását.

A következőkben kísérletet teszünk egy formális összefüggéseket kihangsúlyozó és azokra összpontosított lineáris elemzésre. Elsőnek a cím elemzése következne, azonban itt szükséges kitérőt tennünk a *címadás* problematikája felé *általában*.

Modern költők olvasásakor jellegzetes stilisztikai sajátosság ötlik szemünkbe: a cím igen gyakran a *szövegből kiemelt szó*, vagy *szintagma*. Alapja valószínűleg a nyelv „történelmi bűnbetesztségében” (Susan Sonntag) keresendő, ami olyannyira megnehezíti a költők számára a *saját* nyelv kritikátlan, természetes-naiv használatát. A leírt gondolat mintha gyorsabban tárgyiasulna, mint régen; azonnal felmerül a korrekció igénye, noha a belévetett hit már régen megingott. Ennek az lesz a következménye, hogy a sor leírása után fetisizáltnak megmerevedik, különválik alkotójától. Ez a problematika tűnik föl Tandori Dezső egyik régebbi versében: „Nem hallom vissza már / tükörajából egy / hangom se tér meg: / most már csak néz beszédem” (*T. S. Eliot-érme*). A leírt szöveg elveszíti a költővel tartott élő kontaktust. Mivel a vers is hangsúlyozottan fragmentumokat ragad meg a valóságból, a költő nem élheti át *egészként* a verset szülő hangulatot és problematikát, képtelenné válik a szokásos „összefoglaló” vagy „lényegkiemelő” címadásra. Többé-kevésbé véletlenszerűen és önkényesen kiemel belőle *egy* elemet. Így viszont a cím eredeti funkciójában megszűnik létezni, csak a költő tehetetlenségét és saját alkotásával szembeni idegenségét *jelzi*. Gondosabb, statisztikai felmérésen alapuló vizsgálódás valószínűleg kimutatná, hogy a valódi címadás a modern költészetben egyre ritkábban vállalt feladattá válik.

Mi is a cím eredeti funkciója? Beszéltünk „lényegkiemelő” címekről, és – tapasztalatunk szerint – ezt a típust szokás jogosultnak tekinteni. A vele szemben támasztott követelmény az, hogy mintegy sűrítse magába a mű tartalmát, adjon útmutatást az egész mű értelmezéséhez. Ebből a szempontból rossz az a cím, amit keresettnek érzünk, amelynek összefüggése a vers egészével nem világos. (Előfordulhat, hogy a cím így *többet* sejtet, mint ami a műben ténylegesen feltételez-

hető és ez komikus kontrasztot hoz létre.) A címadás tehát nagy felelősséggel jár, hiszen a befogadóból szükségszerűen kiváltja az összevetés igényét a vers és a cím között. A vers igazolja a címet és fordítva.

Ugyancsak régi probléma a cím viszonylagos *idegensége* a műhöz képest. A műalkotás öntörvényű, saját világgal rendelkezik, abban a formában befejezett, amelyben a befogadóhoz eljut. A „lényeg kiemelése” az alkotótól is azt kívánja meg, hogy amennyire lehetséges, kívül kerüljön saját műven. Közismert viszont, hogy az alkotó nem feltétlenül a legjobb értelmezője művének. Lehetséges, hogy a befogadót néha zavarja a cím, mást tart a mű „lényegének”. Ilyenkor vetődhet fel a járulékos, „odacsapott” cím vádja, holott csupán a mű eltérő értelmezéséről van szó. Annyiban a befogadónak mindig igaza van, hogy az ő dolga eldönteni, mit tart a mű lényegének.

Itt csak megemlítenők, de nem térnénk ki rá részletesen, hogy létezik olyan címtípus, amelyet „nyomatékosítónak” lehetne nevezni. Ez történetileg sem újkeletű; tulajdonképpen megtakarítja a „lényegkereséssel” járó fáradságot és hangsúlyozottan csak a mű egy részére (leggyakrabban a „felütésre”) utal, azt „nyomatékosítja”.

Pilinszkyhez visszatérve: nála gyakran találkozunk a lényegkiemelő címtípussal. Bár a *Végkiíjelet* című kötetnek (amely értelmezésre kiválasztott versünket tartalmazza) nyolc versében szintén érvényesül az esetleges kiemelés elve, nála ez a tendencia mégsem túl erős. Ennek oka bizonyára a szilárdnak nevezhető világnézeti háttér, s az ezzel kapcsolatos formai szigor és letisztultság. Nála a versírásnak (legalábbis a *Költemény* előtt) jól körülírható küldetése van, a versek egységes eszmerendszer és „provizórikus” életérzés konfrontációjából születnek. Világos, hogy itt rendkívül egyéni és nem általánosítható költői attitűdről van szó. A versek élményalapja mindeképpen szilárd, nem pedig megfoghatatlanná olvadozó hangulat.

Költemény. Választott versünknek már a címe is komoly nehézségeket okoz. Vajon melyik csoportba soroljuk? A lényegkiemelőbe? Egy költeménynek valóban lényegi vonása, hogy költemény, de jellemző csak akkor lenne, ha mondjuk, egy tornacipőre vonatkozna. Így viszont egyszerű tautológiának tűnik. A nyomatékosítóba? Minek nyomatékosítani azt, ami magától értetődik? Talán közelebb juthatunk a megoldáshoz, ha összevetjük egy több szempontból hasonló, de gyakoribb, tradicionálisabb, ennél fogva könnyebben „dekódolható” címmel. Ez a *Vers*. Ebben az esetben szintén nem valódi címről van szó, mégis meglehetősen egyértelműséggel következethet a befogadó arra, hogy itt az eufemizmus egy fajtáját látja. Hangsúlyozott egyszerűséget fejez ki ez a cím, esetleg a versbe foglalt érzések, helyzetek megszokottságára, „ösiségére” hívja fel az olvasó figyelmét. Ehhez képest a *Költemény* nyilvánvalóan ünnepeleyesebb, sőt szakszerűbb. Figyelembe véve, hogy (mint már említettük) lényegében tautologikus nyelvhasználatról van szó, kétféle stílushatást célozhat. Lehet *ironikus* és *imitatív*. Ironikus akkor, ha a további elemzés képes kimutatni, hogy a címmel ellentétben (és elvárásunkkal ellentétben) olyan nyelvi képződményt jelöl, amely nem lehet lírai költemény. Ebben az esetben magától adódik egy szélesebb jelentéskör is: a cím *általában* a költészet lehetetlenségét fejezheti ki. Imitatív akkor, ha maga a vers a szokásos (vagy szokásosnak érzett) versstruktúrát mutatná be és erről lenne – igenlő, vagy tagadó – mondanivalója. (Megjegyzendő, hogy mindkét esetben különösen kreatív funkciójú címről van szó, hiszen alapvetően hozzájárul a vers értelmezéséhez, megszabja annak irányát – más cím, vagy éppen címnélküliség jelentős arányeltolódásokat eredményezne az értelmezésben, csökkentené a problémafelvetés általánosságát.)

Megfogalmazva a cím által keltett igényt a befogadó részéről: *általában a versről, a költő, a költészet lehetőségeiről, perspektíváiról „kell szólnia” a műnek.* (Hogy mennyire adekvát a cím valójában, az nyilvánvalóan az első, tisztán esztétikai értékelés során állapítandó meg.)

Úgy hisszük, nem mondunk ellene saját linearizmusunknak, ha előrebocsátunk két megjegyzést is, melyek a vers egészére vonatkoznak. Az átlag (érdeklődő) olvasónak első reflexiói közé tartozhat mindkettő anélkül, hogy a bizonyosságra igényt tarthatna – a későbbi elemzés igazolhatja, vagy cáfolhatja őket. Mindenesetre orientálják a versértelmezést és az sincs kizárva, hogy jó néhányan nem is óhajtanak általánosabb következtetésekre jutni. Az *első* a költemény szerkezetére vonatkozik. Tipográfiaiilag két részre bomlik, és ezt a benyomást még az is támogatja, hogy szintaktikailag az első rész tagadó, a második állító mondatokból áll: Figyelmesebb szem-

lélő ugyanakkor azt is fölfedezi, hogy az utolsó mondat (9.) csak részben, állító jellegében rokonítható a második résszel, ugyanakkor pedig hosszával, bővítettségével el is üt tőle. Nyitva hagyjuk itt a kérdést, vajon érdemes-e új szerkezeti egységről beszélni a 9. kapcsán, vagy helyesebb, ha alárendeljük a második résznek. A *második* megjegyzés stilisztikai sajátosságot érint. Feltűnő, hogy a vers tengelyében egy alapvető figurális elem: a *metafora* áll. (Mint a későbbi elemzés megkísérli kimutatni, a metaforikus funkciónak saját jelvé emelése.) Az első részre a metaforális tagadás jellemző. Nézzük meg hát közelebbről: mit *tagad* a költő?

Nem föld a föld. A felütés rendkívül jelentőségteljes. Feleslegesnek tűnik itt a „föld” ősi szimbólumának összes (számunkra összes) jelentését felsorolni. Csupán egy asszociációs lehetőséget említenénk meg, amelyet a szövegkörnyezet különösen kiemelni látszik: a föld mint minden élő alapja, amiből minden kiindul és ahova minden megtér: az őselem. Ennek a teljes tagadása történik itt – vagyis nem egy rész tulajdonság, nem egy asszociatív lehetőség tagadása. (Tulajdonképpen annak tagadása, hogy a *föld* szó megszokott jelentéseivel, *funkciójában* szerepelhessen egy költeményben – mint arra a cím utalt.)

Az első sor elemzése – a szerkezeti egybevághóság miatt – a továbbiakban mintául szolgálhat számunkra. A következő három sor látnivalóan a bevezetett új elemek hasonlóan totális tagadását valósítja meg. Feladatunk tehát ezeknek az elemeknek a vizsgálata, annak megállapítása, mennyiben folytatói az első sornak, illetve mennyiben jelentenek újat hozzá képest.

Az ugrás nem olyan nagy az első és a második sor között, mint ahogy első pillantásra gondolnánk. A „föld”-ről megállapítottuk, hogy retorikai értelemben alapegység; bevett, konvencionális jelentéssel bír. Ennek tagadása az első sor. Ezt az értelmezést a további sorok megerősítik, hiszen a későbbiekben már *nyilvánvalóan* közhasználatú jelentést hordozó *jelekről* van szó. A „szám” ugyanúgy alapegység, mint a „betű” és a „mondat”. Felmerülhet a kérdés, hogy miért van szűkség egyetlen szélesebb fogalmi körből – a nyelv köréből – egyszerre két elem tagadására is, hiszen bizonyos értelemben mindkettőt felfoghatjuk alapegységnek. Nem szabad elfelednünk azonban, hogy a „betű” az első rész többi elemétől annyiban különbözik, hogy nincs önálló jelentéstartalma, csupán egy jelstruktúra részeként, mint a mondat építőköve, jelent valamit. A „néma” és a „beszélő” elemek együttes tagadása a beszéddé szervezhetőség tagadását jelenti. (Közbevetőleg hadd kockáztassak meg egy összevetést az *Apokrif* hasonló értelmű sorával: „Szavaidat, az emberi beszédet / én nem beszélem... Hazátlanabb az én szavam a szónál. / Nincs is szavam.” – Figyelemre méltó és a későbbiek folyamán értékelendő jelenség az egész *helyett a rész tagadása* az újabb költeményben.) Mindent összevéve: az első részt az emberek egymás közötti érintkezését szolgáló jelek, illetve a jelhasználat evidenciáinak tagadása jellemzi. Az első sor ennél szélesebb jelentéskört ölel fel, amennyiben a „föld” nem elsősorban kommunikációs alapegység, hanem, hogy úgy mondjuk *ontológiai*: az emberi és az emberen kívüli létezésnek egyaránt alapja. Egy sorba állítása a jelek tagadásával szinte sugallja a gondolatot: *a világ csupán jeleink által a miénk, és ha ezek a jelek kicsúsznak a kezünkől, minden létező elveszti „eredendő” evidenciáját.*

A két szerkezeti egység közötti szünet nem valamiféle tipográfiai cselvetés. Az említett evidenciáknak ennyire merev, mondhatni hisztérikus tagadása nagyfokú bizonytalanságérzést, hiányérzetet kelt az olvasóban. A levegőben vibrál a kérdés: „Ha nem... akkor mi?” Akkor hogyan lehetséges „költemény”? Ha a költő azt állítja, hogy alapdolgoknak nem értjük a lényegét, akkor mit értsünk rajtuk? Van-e egyáltalán jelölő–jelölt viszony? Létezik-e a jelölt, és csak a jelölő nem felel meg a jelöltnek, vagy pedig maga a jelölt sem létezik? Ezeket a kérdéseket teszi fel nekünk a szünet, és megszabja várakozásunkat a második résszel szemben.

Rögtön kiderül azonban, hogy a második rész csak *látszólag* válaszol az elsőnek. Szó sincs arról, mintha az elveszített evidenciák után most a *még* meglevők felsorolása következne. Ezek is metafora-karikatúrák, tautologikus állítások, amelyekben a predikátum azonos a szubjektummal. Egy angolszász kutató terminológiájával: a metafora „kerete” és „fókusza” azonos. Önmagukat állító dolgokról van szó, melyek saját létüket igazolják. A metaforára való utalás itt éppen azt jelenti, hogy jeleink, fogalmaink inadekvátsága miatt a dolgokra való *poétikus* utalás lehetetlen. A dolgok önmagukba zártak; minden rájuk vonatkozó állítás, minden *hozzátétel* meghamisításukat jelenti.

Tudunk-e valami egyebet is mondani a második rész tautológiáiról? Találunk-e valamilyen

formailag deviáns jegyet, amely megkülönböztetné ezeket a végtelenen egyszerű mondatokat a hasonló felépítésű és értelmű *köznyelvi* állításoktól? Az eddigi értelmezés alapján nem tudnánk különbséget tenni egy fiktív köznyelvi állítás: „A virág az virág” és a versben szereplő „Virág a virág” között (*A* és *B* állítás). A különbséget a következőkben tudnánk megfogalmazni: az *A* típusú állítást akkor alkalmazzuk, ha valamely dolog *létének evidenciáját*, kiegészítésre nem szoruló voltát akarjuk (erélyesen) hangsúlyozni. Pilinszky a *B* típusú állítást alkalmazza, illetve teremti meg és ezzel az evidencia és a köznyelviség egyaránt semmivé foszlik. Hogy forma szerint állítás van előttünk, azt azonnal felismerjük. De míg *A* esetben teljesen világos volt, hogy az első „virág” az alany és a második az állítmány (ezt a határozott névelő teszi nyilvánvalóvá), addig *B* esetben a mondatbeli szerepek csupán az *intonációtól* függenek. Tautológiáról lévén szó, tulajdonképpen értelmetlen a törekvés a mondatrészek azonosítására, de a befogadóban fellép egyfajta (meddő) igény ez irányban, legalábbis ez a valószínű, hiszen – mint *A* példában láttuk – a köznyelvben bizonyos tautologikus állítások is lehetnek értelmesek, illetve megadják a lehetőséget erre az azonosításra.

Bár kitérőnek tűnik, talán nem fölösleges egy-két példával érzékeltetni ezt a valóban döntő különbséget. A köznyelvi és a versben szereplő állítások *váza* egyaránt a következő: „X azonos Y”.

Vessük össze ezzel a következő köznyelvi „tautológiákat”: 1. Egyik tizenkilenc, a másik egy hiján húsz. 2. Egyik kutya, másik eb. 3. Cseberből vederbe. – Alapjelentését illetően mindhárom helyettesíthető az „X azonos Y” szerkezettel (a 3. esetben azzal a megszorítással, hogy nyilvánvalóan valamilyen helyzet azonosságára vonatkozik). Stilisztikailag: ezek a mondatok szinonim kifejezéssel vagy körülírással két alanyról ugyanazt állítják. A mi verssorunkkal ellentétben itt e két alany, melyeknek végső azonosságát akarjuk kifejezésre juttatni (hogy milyen értelemben vett azonosságról, azt a beszédhelyzet dönti el), világosan felismerhető. A szinonim kifejezések alkalmazásának jelentősége abban áll, hogy bár látszólag két különböző állítást teszünk, valójában egy és ugyanazon dolgot mondjuk. Ez a kibővítés az egyszerű azonosságállítás szemben egyszerre jelent *informatív többletet* és a verssorral szemben *világnézeti különbséget*. Az informatív többlet az, hogy világosan utal a különbözőség látszatjellegére. Nem véletlen az, hogy ezek a szólások mind *pejoratív* stílusértékkel rendelkeznek. A világnézeti különbség a verssorral összevetve éppen a szigorúan megkülönböztethető alany és állítmány és a *leleplező* jelentéstartalom által nyilvánul meg. Magabiztos tartást tükröz a világgal szemben, a dolgok lényegének ismeretét, szilárd értékhierarchián belül való elhelyezhetőségük lehetőségét. A versben mindez hiányzik.

A második résszel kapcsolatban még egy feladatunk van hátra: – amint az első részben is: megvizsgálni az egyes elemek minőségét és sajátos életüket a fent jellemzett szintaktikai „abroncs” belül. Az első részhez hasonlóan a második felütés tartalmazza a legalapvetőbb, legsúlyosabb elemet: Istent. Isten bevezetése nyilvánvalóvá teszi az eddig is sejthető tény: ebben a versben alapvető világnézeti kérdésekről van szó. Ha az első rész minden létezőt alapjában tett bizonytalanná, illetve a „szünet” ilyen jellegű kérdéseket vetett fel – Pilinszky-nél szinte matematikai szükségszerűséggel merül fel Istennel kapcsolatban is az állásfoglalás igénye. A szintaktikai „abroncs” azonban könyörtelen: Istentől sem tudhatunk meg semmit, csupán azt, hogy azonos önmagával. A második részben már minden azonos önmagával, és így megközelíthetetlenül magába zárt. Ilyen környezetben (virág, daganat, tél, gyűjtőtábor) Isten a hétköznapi értelemben vett legegyszerűbb és legreálisabb dolgokkal kerül egy *színtre*, egy minősítés alá esik minden mással. (A magányos Isten képe Pilinszky korábbi lírájából: „... de látja Isten, nincs arra mód / kitörni út remény e látomásból!” *Jelenések VIII. 7.*)

A vers építkezésének dialektikáját jól mutatja, hogy Isten után a tárgyi világból következik egy elem, amely szintén a lírai konvenció talán legmegszokottabb kelléke. De nemcsak ennek a konvenciónak a diszkreditálása történik meg újfent, hanem az Isten fogalmának vonzására kerülhetett a versbe egy önmagában tisztaságot és szelidséget kifejező dolog.

Jellemző, hogy a második rész elemei egyszerűen és minden fejtörés nélkül szétválaszthatók pozitív és negatív jelleg szerint. Isten, virág: pozitív; daganat, tél, gyűjtőtábor: negatív. Célszerűnek tetszik még egy konkrét-absztrakt besorolást is megkísérlni. Így a következő megfelelések mutathatók ki:

pozitív – absztrakt
 pozitív – konkrét
 negatív – konkrét
 negatív – absztrakt
 (negatív) – (konkrét)

Összefoglalásként: a vers második részében az elvont pozitivitástól az elvont negativitásig *villanás* észlelhető, a konkrétumok világán keresztül. Az ellentéteknek mindig is az volt a szerepük a költészetben, hogy valósággal felölleljék a teljességet. A két véglet közötti űrt a befogadó népesíti be átmenetekkel, vagy legalábbis érzékeli a végtelen számú átmenet lehetőségét. Itt sincs más-ként. Az elemek fentebb leírt elrendezése *totalizálja* a különállóság, a magabazártság, a megnevezhetetlenség problémakörét. A totalizálást, a mindenre érvényességet világossá az elemek *esetleges* kiválasztása teszi. Az első részben például nyugodtan szerepelhetne – teszem a „Nem betű a betű” helyett – „Nem szó a szó” is, a második részben „Tél a tél” helyett „Fagy a fagy” stb. Ez nem azt jelenti, hogy „akármilyen” kerülhetett volna a versbe. *Az esetlegesség csupán annyit jelent, hogy az adott minőségi-fogalmi koordinátákon belül az elemek elvileg variálhatók.* (Kivéve Istent.) A versszervezésnek egy magasabb szintjéről van szó, amikor ennek a „lázáságnak” szigorú funkciója van: ez éppen az imént említett totalizálás. Pilinszky maximálisan ki tudja használni ennek a technikának a lehetőségeit. Eszközeinek sokat emlegetett egyszerűsége tulajdonképpen – az ő versszervezési szintjén – hallatlanul széles információs lehetőségeket rejt magában.

Lépünk most eggyel hátrább és vizsgáljuk meg, milyen jellegű végül is az első és a második rész közötti feszülő ellentét? Már most megállapíthatjuk, hogy a két rész közötti grammatikai ellentét *lényegi egyezést* takar. (Hasonlót az idézett köznyelvi példák látszat-ellentéteihez.) Az űrt, amelyet az első rész merev tagadásai hagynak az olvasóban, a második rész tautológiái még szélesebbre nyitják. (Mint az idézett szövegekben.) E látszatkülönbség csak rövid szünet után, *kitérővel* lepleződhet le az olvasó előtt.

Hogyan viszonyul mindehhez az utolsó két sor? Az eddigiekkel szemben nyilvánvaló a különbség. Itt egy szabályos definíciót kapunk, amely önmagában nem képviselne semmilyen devianciát az átlag hivatali nyelvhez képest: beilleszthető lenne egy szolgálati szabályzatba. A szövegkörnyezetbe helyezve viszont egészen mást érzékeltet. Az eddigi álmeghatározások helyett most egy valódi meghatározás zárja a költeményt. Legalábbis úgy *tűnik*. Méghozzá egy konkrét dolog precíz meghatározása. Mintha a költő az utolsó sorhoz érve megtalálta volna az elveszített evidenciát. Mintha biztos pontot talált volna a világban – és önmagában is, hogy meghatározhassa. Mintha itt a nyelv, a jelek visszanyerték volna érvényességüket. Ez a pont a „gyűjtőtábor”. A vers ezek szerint azt sugallná, hogy az egyetlen, ami biztos, felismerhető evidenciaként létezik: a gyűjtőtábor. Az elemzőnek itt még utalnia kellene a fogalom aurájára, értékelhetné a befejezést, megállapíthatná, hogy „mennyire pesszimista ez a költészet”, és azután elegánsan aláírhatná a nevét. És talán igaza is volna, mert így a befejezés nem lenne több valamely meglehetősen egysíkú pesszimizmusnál, az egész világot KZ-nek látó költő különvéleményénél. (Ezt a sémát valóban gyakran próbálták ráhúzni a Pilinszky-jelenségre.)

Csak hogy itt már másodsor „csapják be” az olvasót. A meghatározásnak az eddigiekhez mérten döbbenetes sikere csak látszat. És erre ismét egy jelentéktelennek tűnő nyelvi elem, a határozott névelő figyelmeztet. Igaz ugyanis, hogy minden gyűjtőtábor körülhatárolt, bizonytalan formájú terület; de nem minden ilyen terület gyűjtőtábor. Tehát a határozott névelő egy nem meghatározó erejű *részlelemet* léptet elő az egész rangjára. (A metafora a verszárlatban a metonímia, egészen pontosan a szinekdoché *pars pro toto* változata felé közelít.)

Tulajdonképpen semmit sem tudunk meg arról, mit jelent a gyűjtőtábor egy embernek, aki benne szenved, vagy annak, aki valaha hallott valamit ezekről a szenvedésekről. A gyűjtőtábor *lényegét* nem tartalmazza a *pontos* meghatározás. Lehetetlen nem éreznünk itt ugyanazt a tehetetlenséget, ami az eddigiekben megnyilvánult. (És egyfajta gyilkos ironiát is, amire még vissza kell térnünk.) Arról sem szabad azonban elfeledkeznünk, hogy a „gyűjtőtábor” *mégiscsak* beugratja az olvasó tudatába azokat a hagyományos asszociációkat, amelyek ezzel a fogalommal végérvényesen összefonódtak. Tehát – elsősorban konkrétságával – felidézi, hogy szenvedés *van*. Csak éppen közölhetetlen, jellemezhetetlen stb. – mint bármilyen más.

Eddig csak arról beszéltünk, hogy a 9. sor mennyire kiugrik a szövegkörnyezetből, hogy legalábbis formálisan, mennyire elüt a többi sortól. Világos azonban, hogy nagyon finom átvezetés is történik. A daganat, a tél és a gyűjtőtábor könnyen beláthatóan ugyanabba a széles asszociációs körbe tartozhatnak, vagyis egymás mellé rendelésük önmagában tartalmi rokonságot teremthet közöttük. Végso soron tehát a 9. nem képez új szerkezeti egységet, inkább a második résznek rendelhető alá (talán 2'-vel lehetne jelölni). Az első és a második rész közötti formai elválasztódás tartalmi megoszlás is: leegyszerűsítve az első rész a probléma, a „téma” felvetése, a második és a 2' *indirekt megismétlése*, variációs fokozás, a téma újbóli kifejtése új elemek behozatalával. A 2' rész tökéletesen teljesítheti zárófunkcióját, méghozzá azzal, hogy lényegileg nem hoz újat. A költő befejezésül a nyelv korrumpálódásának legpöffeszkedőbb bizonyítékát vonultatja fel: a maga „precizításában” és semmitmondásában oly gyűlöletes *bürokratikus nyelvet*. Még egy kérdés maradhat hátra: miért éppen „gyűjtőtábor?” Erre azonban csak egy további elemzésben kísérlehetnénk meg a közhelyeken túlmenően válaszolni, amely világnézet és költői világkép viszonyát boricolná.

Először is foglaljuk össze röviden a versben megnyilatkozó *költői világképet*.

A vers a költészet tehetetlenségének bizonyítása. Ez a tehetetlenség tágabb körbe tartozik: a nyelvi jelek, fogalmaink, meghatározási kísérleteink csődjeinek csak *része*. Végso idegenségről van itt szó; ebből a nézőpontból a „konkrétan megfogható” éppen olyan távol áll, mint legelvontabb fogalmunk. Szenvedéseink, gyötrelmeink léteznek, mondja Pilinszky, mint ahogyan létezik a tisztaság és az abszolút is, csak teljes idegenségben tőlünk, át-nem-léphető szakadékon túl. Minden olyan törekvés, amely akár a köznapi, akár a hagyományos költői gyakorlat nyelvhasználati módján át akarja hidalni ezt a szakadékot, vakságot tételez föl és nevetséges sikertelenségre van ítélve.

Első értékelésként megállapíthatjuk, hogy a forma és a költői világkép között semmiféle feszültség nincs, megfelelésük tökéletes. A vers alapgondolata (divatos, de egyelőre helyettesíthetetlen kifejezéssel), formszervező elve a tagadás. Pilinszky azonban nem esik abba az avantgardista tévedésbe, hogy lehorgonyozna a pusztá tagadásnál. A formailag magára hagyott tagadás csak kérdéseket vet föl (ha fölvet) és aligha meggyőző. Nem véletlen, hogy az avantgardista kísérletezésnek ez a típusa még a megközelítően hasonló világnézetűek között is oly gyakran talált elutasításra. Pilinszky tovább lép ezen. Úgy tagad, hogy a maga valóságában *diszcreditálja* az állítást.

A vers szerkezetileg csigavonalyszerűen halad előre az utolsó sorig (2'), amely a maga egyáltalán nem poétikus mivoltában, már jellemzett sajátos dialektikájával fejezi ki a költészet hiányának (hiszen a metaforára való „utalásnak” ez az értelme: meghatározás nélkül nincs metafora és metafora nélkül nincs költemény) kipótolhatatlanságát; amit a költészet nem tud kifejezni, azt semmi más nem fejezheti ki. A cím ebben az értelemben átmeneti helyzetben van az általunk feltételezett két kategória között. (Noha a 2' rész erősen az ironia felé húzza.) A vers végül rendkívüli erővel villantja fel a nyelv és a realitás, a költői és a köznyelv közötti összetett viszonyt – a nyelvet (és ezzel világunkat) fenyegető veszély: a *kommunikációképtelenség* szemszögéből.

Karácsony

*Kísérletek, űrhajók látomások
s valahol messze délen
egy jászol ringatózik csendesen
a csillágvirágos éjben*

SZIRMAI ENDRE

LENGYEL BALÁZS

EGY KÖZÉRZET ALAPELEMEI

Akár a föld, hol mozdulatlan
szárnyalok majd és porladok;
akár a víz, olyan közel van
a sírás ünnepélye.

(Akár a föld)

Sírása hideg tengelyében
áll a fiú.

(Önarckép 1944-ből)

Abban a bizonytalan kutatgatásban, amelyben arra szeretnénk feleletet kapni, hogy milyen élmények és tapasztalatok formálták Pilinszky János magánszemélyt Pilinszky János költővé, korunk emberi szenvedésének messze hangzó megszólaltatójává, rendszerint hivatkozni szoktunk a háborúra, a haláltáborok történelmi botrányára, valamint arra is, hogy az emberi egzisztenciának kiszolgáltatott, fenyegetett állapota nem zárult le számára 1945-tel. Ha a létérzetét a 44-es és 45-ös németországi tapasztalatok megsértették, természetes életkapcsolatát kérdésessé tették, akkor az 50-es évek hazai tapasztalatsora – költői elhallgattatásának ideje – csak rögzítette, ha el nem mélyítette, a kialakult állapotot. Minderre természetesen az egykor csupán asztalfiókba rejtethető, ma nemzeti-nemzetközi közkinccsel jelentő verseiből következtethetünk. Hiszen a történelem vonulásában mindenféle történik, jó is, iszonyatos is, de hogy mit fog fel belőle az egyes ember, a költő, mi hasít bele, mi válik benne kiheverhetetlen, determináló élménygócá, azt egyedül a szubjektív híradásból, a lírai közlésekből olvashatjuk ki.

Nincsen okom és a legkevesbé sincs szándékomban megkérdőjelezni azt, ami e téren Pilinszky Jánosról kialakult, amit másokkal egybehangzóan magam is mondtam. Csupán tudva azt, hogy bizonyos igazságok, ha a költőkről kimondatnak, olyan általánosságokká lesznek, amelyek előre és hátra vetülve akadályozhatják a tények árnyaltabb számbavételét, megpróbálok kiegészítéseket tenni. Próbálkozásom gondolatmenete csupán egyetlen szempontból közelíti meg Pilinszkyt, és kísérletet sem tesz költői értékeinek vagy módszerének feltérképezésére. Költői világának kiformalódásához ad csupán további adalékot: a versek alapján természetesen, hiszen pillanatnyilag az az egyedüli fogódzónk.

Vannak emberek, akiket vezessenek bár végig a pokol bugyrain, akkor sem veszik észre a szenvedést. Ez a többség, gyakran még a költők között is. A megsebzetteket többnyire csak akkor fogadjuk testvéreinkké, ha már a mi húsunkba is beleszaladt a tűske. Tudott dolgok ezek az emberi természet részleges vakságáról vagy süketségéről. Nem többet, annyit szeretnék itt állítani, hogy Pilinszky már a történelmi tapasztalat, a KZ-élmény előtt is, mely döbbenetes tiltakozó verseit kiváltotta, a szenvedésre eleve nyitott volt. Másoknál nyitottabb. Hogy ez mennyire fakadt az alkatából és hogy ezt a fiatalon megnyilatkozott adottságot hogyan erősítette fel élete, a háború egyre súlyosabb atmoszférája, majd egy konfliktusos, világból kifordító szenvedély, bőven fog még erről beszélhetni az irodalomtörténet; nem célom a jövőző tudósoknak elébe vágni. A verscinél maradva: minden gyűjteményes kötete élén (és persze az első könnyyszerű publikációja: a *Trapéz és korlát* élén is) egy invokáció áll az éjszakához, a *Te győzz le* című vers. Bizonyíthatóan 1945 előtti. „A foszlado világ felett” „szelíd örök vigaszt” jelentő éjszakáról azt

mondja itt a költő: „belőled jöttem és vagyok”, s így folytatja: „legyőzhetetlen kényszerek / vezetnek vissza hozzád... fogadd be tékozló fiad, / komor, sötét mennyország”. Ugorjunk egy nagyot az időben s idézzük fel a későbbi Pilinszky végítélet-képzetét. „Az a nap, az az óra mezítlenségünk felmagasztalása lesz” – írta sok-sok év múlva. Vagyis vigasznyújtó lesz, mint itt a komor, sötét mennyország. Mire vagy mi miatt ad vigaszt? A későbbi válaszokat könnyű volna megidézni, de a válaszok kulcsszavai már itt, a pálya legelején is fel-felbukkannak. „Fogad között fakó panasz, / magányosság vacog” – intonálja a *Gyász* című vers 1943-ban, s így folytatja: „a homlokod mögött / csak pőre sikoltás marad / vigasznak semmi több!” A *Téli ég alatt* (ugyancsak 1943) ekként vall: „az irgalmatlan ég alatt / hanyattdőlök a falnak, / A szomorúság tétován / kicsordul árva számon, / Mivé is lett az anyatej? / Beszennyezem kabátom.” A vers végül összegezi a közérzetet:

*Tovább nem ámitom magam,
nincsen ki megsegítsen,
nem vált meg semmi szenvedés,
nem véd meg semmi isten.*

*Ennél már semmi nem lehet
se egyszerűbb, se szörnyebb:
lassan-megindulnak felém
a bibliai szörnyek.*

Ezt a közérzetet nemcsak színezi, de mélyen formálja is a rátörő élettényekkel vívott heves etikai küzdelem, az erkölcsi határhelyzetekbe sodró konfliktusok sora. Ez érzékelhető tény. A Pilinszky-versek ugyanis, ha nem is tárnak fel életeseményeket, valójában közérzet-történetet rögzítenek, összekapcsoltságuk, egymást magyarázó mivoltuk a szokásosnál szorosabb. Az olvasó az egymásra sorjázó versekből magától is kiolvashatja a kétségbeesést előidéző helyzetet, a világgal való meghasonlás korai tényezőit. Sőt ha figyel, még a későbbi közérzet-kifejezés egy-egy motívumát is fellelheti. A fegyenc-képzetet (*Trapéz és korlát, Mert áztatok és fázatok*), a hóhérvesztőhely képzetét (*Tanúk nélkül*), bár az utóbbi két vers már 1946 körüli. S ahogy a versekben, már a 46 utániakban előre halad, megelheti a gyöttrő léttapasztalatok lebirását is. A megszabadulást tőlük. Igen, de milyen áron? A meghasonlás elfogadása árán. A különállásba való bele-nyugvással, a „tékozló remény” elbocsátásával, azzal a felismeréssel, amely most már hol előtérben álló, hol háttérből ható evidenciaként az egész életúton végigkíséri: „E világ nem az én világom” (*Kihűlt világ*).

Ez a tragikus következtetés (rögzült közérzeti állapot) azonban már a háború utáni. Nem alapulhat egyetlen tapasztalaton. Nem lehet egyetlen lélektani késztetés szülötte. Hiszen a KZ-láger látványa önburjánzó látomásként már benne élt Pilinszkyben. A *Harbach 1944* című vers korábbi. Legalább kétfelőlí, ha nem háromfelőlí a késztetés, amely ennek a krisztusi mondásnak az idézéséhez eljuttatta. A versekből visszakövetkeztetve: itt ézzel látszik túljutni fiatalsága személyes sebesülésén, ekkor találja meg a KZ-láger témát, mint a meggyötört, kiszolgáltatott emberi egzisztencia közérzetének kifejezési formáját, és itt fedezi fel, 1946–47 körül az előbbiekkal párhuzamosan *költészete* számára a keresztény hitet és jelképrendszert. (Lásd első jelentkezéseként a *Parafázis* és a *Piéta* című verseket.)

Mindeddig céloom szerint – hadd ismétljem meg – Pilinszky tapasztalatairól beszéltem, nem a költészetéről. A világgal való viszonyáról és nem e viszony kifejezéséről. Szükséges itt éles határ-

vonalat húzni, mert sokan gondolják még ma is úgy: ha végigszálazom egy költő világszemléletének alakulását, már tudom is, hogy milyen költő. Pedig legfeljebb valamelyest közelítettem hozzá, de tudni nem tudom. Nem tudhatom. Egyetlen ajtót nyitok csupán feléje, a rengeteg zárt ajtó közül.

Vegyünk mindjárt egy szorosan ide tartozó példát arra, hogy a világszemléletnek ezek az adott kategóriái mennyire sokértelműen tágasak, mennyire dekonkrétak. Csak nemrégien vettem részt egy olyan kritikusok közötti beszélgetésen (*Jelenkor*, 1981/5. szám), amely a későbbi kötetek (*Szálkák, Végkifejlet*) szuggesztíója nyomán Pilinszky egyetemes költői értékeit globálisan a katolikus költészet címszáva alá sorolta. S a világról való egyedi gondolkozását ebből a szemléleti kiindulásból közelítette meg. Jól tudom persze – ne értsenek félre –, hogy Pilinszky maga így nyilatkozott: *Költő vagyok, és katolikus*. Jól tudom, hogy költészete nagyobb részében a kifejezés alapvető formája a hívő katolikus gondolkozásmód. Igen, de hány alakzata, hány változata van a katolikus gondolkozásmód nagy egységének, Pascal kétségbeesésétől a megtért Gide hitéig? Ha a Pilinszky-versekben megnyilatkozó hitet összevetem egy másik, szintén egyetemesen érvényes katolikus költő, Rónay György hitével, akkor nyomban olyan különbségeket érzek, amelyek lehet, hogy a hitélet szempontjából közömbösek, de a költészet szempontjából korántsem azok. Rónay György harmonikus lélek, Szent Ferenc-i, aki nemcsak elfogadja a teremtett világot, hanem Isten dicsőségének tényeit is megéli benne. Pilinszkyt viszont kétségbe ejti az adott világ. A dolgok értékét (az élet értékét is) elmúlásukban fedezi fel. („Egyedül az, ami elveszett, világolhat.”) Amikor azt mondja, egyetlen helyen, az *Aranykori töredék*-ben, hogy „Kimondhatatlan jól van, ami van”, és az öröm, a világot fényesítő öröm képzete is felmerül a versben, akkor már a helyre tevő, minden dolgok rendjét visszaadó és eligazító utolsó ítélet gondolatkörben mozog. Így érthető, csupán így, a vers zárása: „Mint vesztőhelyen, olyan vakító / és olyan édes. Úgy igazi minden.” Ez a gondolatkör – ez a közérzet – jelentkezik a kiemelt vers környezetében (lásd *Dél és Jelenések VIII. 7.*), hogy aztán sorrendben éppen a *Jelenések VIII. 7.* után kiteljesedik az életmű csúcspontját jelentő nagy végítélet-versben, az *Apokrif*-ban. A megoldást, a kreatúra felszabadulását a szenvedésből, az örökös magányból, a rásötétedő világárva papundekliből itt találta meg. Itt lelte meg, ide helyezte – ahogy az *Agonia Christiana* négysorosában mondja is – a virradatot: „Szellőivel, folyóival / oly messze még a virradat! / Felöltöm ingem és ruhám. / Begombolom halálomat”.

Ha mármost Pilinszky János költészetének folytonosan alakuló, felfelé ívelő szakaszát a közérzetet meghatározó tapasztalatok szempontjából végigkövetem, akkor a következőket kell számba vennem: személyes konfliktus sebe, gyógyíthatatlan háborús trauma, magát fogolynak vagy rabnak tekintő létezés a világ változtathatatlan adottságai között, s végül mint kikinlódott remény: az utolsó ítélet víziója. Tragikus létszemlélete nagyjából ezen az úton formálódott, ezt a pályát járta be. Majd, hogy mindez így összeállt és mozdíthatatlan szemléletté kristályosult benne, kezdődött összehasonlíthatatlanul jobb külső körülmények és az írói siker idején költészetének második korszaka, a *Szálkák* című kötettel. Az élményekkel és tapasztalatokkal való gyürkőzés után a kialakult állapot regisztrálása. Elvont, általánosított algebrai megformálása annak, amit átélt, megismert, mély kontemplációval végiggondolt.

Tudott dolog, hogy a tapasztalás pokoljárása egyetemes s egyben speciális nagy költőjévé tette századunknak; világirodalmi rangú költőjévé és vigasztalójává a megsértett huszadik századi embernek. De ahhoz, hogy voltaképpen *hogyan* és *miért*, művészete zárt világának még sok csukott ajtaját kell feltitkunk.

EGY PÁRBESZÉD REGÉNYE

Pilinszky János: Beszélgetések Sheryl Suttonnal

Még emlékszem a furcsa érzésre, a torokszorító örömré, amikor a könyvesbolt kirakatában megláttam ezt a könyvet. Borítólapján filigrán néger nő ül, pillantása maga elé mered, kinyújtott bal kezén holló. Fekete a holló, és fekete a nő haja. Zárt ruhája nyaktól földig ér.

Minden könyv egy külön világ, ismeretlen, megfjtésre váró titok, felöltöztetett ember, akiről lassan lefejem a ruhát, míg fel nem tárul teljes, mezítelen szépségében.

Ez a könyv, ahogyan Pilinszky nevezi: *Egy párbeszéd regénye*. Párhuzamos kitárulkozás, egymásba fonódó, egymásra rezonáló monológ; egy fiatal néger nő és egy érett magyar férfi. Mindkettő rendkívüli ember, mindkettő tudatosan élő, önmagára és a világ minden rezdülésére figyelő.

Olvasom Sheryl életét és titkon hasonlítom a magaméval. Sheryl két évvel idősebb, mint én, életünket egy világ választja el, mégis mintha karnyújtásnyira, érintésnyire állna tőlem, fekete szépségében, nyugalmaival, csöndességével. Sheryl színésznő, s én még sohasem hallottam színészt, aki művészetéről azt vallja: számára börtön, falakkal körülzárt magány. Megjelenik előttem a színpad, középpontjában egy nő ül, arcán reflektorok ragyogása, ezernyi ember nézi az egyedüllétét.

(És én? Nem színpadon, nem középén, mindenütt, itt, engem is elválaszt a testem, körvonalaim elzárnak a többi embertől — én áttörhetek a magányomon?)

Sherylt Harlemben, ahol lakott, többször megerőszakolta egy fiú. Nem haragszom rá, mondja — és ez furcsa számomra.

(Te sem haragszol? — kérdelem magamtól. Te sem haragszol, ezerszer kisebb vétkekért sem?)

Pilinszky vallomása következik, önmagáról, nővéréről, aki szinte üvegházban nevelte. *(Emlékszem még, lecsóillat volt a kekeny, szürke pesti bérházban, ahol hitetlenkedve álltunk: az nem lehet, hogy Pilinszky itt lakik, ebben a házban... A természetes asszony egykedvűen mondta az emeletet és a számot, s mi becsönggettünk. Egy asszony nyitott ajtót. A hosszúkás előszobában félhomály volt, s a végén, egy ajtó előtt, félbeszakadt mozdulattal a kilincsen ott állt a költő, arca félig felénk fordult. Kicsiny volt, madárcarcú, ezüst mosolyú, hóhajú.)*

1973-ban találkoztak Párizsban. Pilinszky betegen feküdt, és Sheryl ápolta őt. Sheryl, akinek magyar fiú a vőlegénye. A kórházi beszélgetésekből született ez a könyv, ebből rajzolódik ki a két ember arca.

„Tudom, hogy nem szeret igazán, mivel egy nőt jogosan zavar az éleslátás” — ceruzával finoman aláhúzom ezt a mondatot.

(Így igaz. Mindenké magát akarja megmutatni, mindenféle szerelemben, barátságban — de azt az önmagát, amely szeretetre méltó. Hibáinkat oly könnyen megbocsátjuk magunknak, amilyen nehezen másoknak.)

Már ötdöször olvasom és nem értem, nem, nem. Mi az, hogy a „remekművek nem unalom előttiék, hanem unalmon túliak”? A modern irodalom nem meri vállalni az unalom kockázatát — igen, most már kezdem érteni. Túl sok az esemény a XX. század irodalmában, sok az erőszakolt érdekesség, a beszéd — Dosztojevszkij, Tolsztoj csöndességével szemben.

A beszélgetés átsiklik Robert Wilsonra, a híres színházrendezőre. Ő megfordítja a szokásosat és nem sűrit három órába egy egész életet, hanem lelassítja a mozdulatot, és ezzel többet mond, mint a tömörítő. „A lelassított mozgás mágiája.”

Olyan, mint a görög tragédiák. Történésük mindenki előtt ismert volt, mégis élvezték: a művészi játékot és nem csak a cselekményt.

(Nézem gyermekem arcát. Ismerem fintorait, mozdulatait, mégis, újra meg újra olvasok bennük, beléjük furakszom, kapaszkodom, szétszedem, összerakom. Az ismert egy ponton újra ismeretlenné válik. Már gyermekkoromban észrevettem, hogy ha egy szót sokszor ismételve, akkor elveszíti jelentését, igéző furcsaság lesz, értelmetlenség. Akkor még nem tudtam, hogy a konverzió hámlik le róla: elveszíti a jelentéssel és önmagával, mint hangszorral való kapcsolatát is, bizarr varázsszóvá válik.)

A színjáték nem utánzás, mondja Sheryl, utánozni az állat tud, a színészet nem imitáció, a színésznek újra nem kell tudnia semmit.

(Latinovits jut eszembe, aki úgy mondott verset, úgy játszott, mintha abban a pillanatban szülte volna meg a szavakat; az alkotás pillanatával ajándékozott meg. A vershez csönd kell, figyelem, a vers nem mosolygás, amit ünnepeken felöltünk, a vers egy összehajtott arc, egy összedarabolt mozdulat, amit csakis odafigyelve lehet újra összerakni.)

A következő fejezetben a bűnről beszélgetnek, a bűnről az életben és a művészetben. Följegyzem, mert igaz: „Egyszóval: az a tiszta ellentmondás, amivel egyedül lehetséges a világ legvéresebb drámáját felidézni. Auschwitzban egy hosszú folyosó falain millió bűnöző arcképe, s a folyosó végén egy angyalarcú SS-katonáé — ő volt a gyilkosuk.”

(Rengeteg bűnöm van, így hittem gyermekkoromban. Eredendően hajlamos voltam a bűntudatra, tetteim megőrzésére, motívumaim keresésére, az exhibicionizmusra — ezért szenvedtem olyan sokat, nemcsak vétkeimtől, de már a gondolataimtól is. Mindig meg akartam tisztulni, új életet kezdeni, mindig levedleni a régi önmagammat, és sohasem sikerült maradéktalanul — akkor megpróbálkoztam elhagyni magam, de az se volt jó. Milyen hosszú utat bejártam, amíg eljutottam oda, hogy bűneim talán nem is bűnök voltak. Rájöttem, hogy nincs tökéletesség az emberben, mert az lenne a halál, a megsemmisülés. Így maradtam küszködő, tisztuló, a világgal meg nem alkuó. Nem akarom, hogy más voltomat észrevegyék; szenvedek attól, ha rám figyelnek és szenvedek attól, hogy nem figyelnek rám. Szeretnék szabadon élni, elküldeni valakit, ha ahhoz támad kedvem, egyedül lenni, csöndre inteni bárkit, föllátni és elmenni, ha nem látom értelmét a maradásnak; de a rossz értelemben vett udvariasság, a mások helyébe képelem magam miatt maradok és teszem azt, amit mások. És szenvedek ettől. Egyszer aztán észreveszem, hogy mégsem sikerült idomulnom tökéletesen.)

Dürrenmatt azt mondta, hogy a színpadra lépés fölér egy szüléssel. Wilson rendezői munkájában még tovább megy, lelassított mozdulataiban már a helyzetváltoztatás is olyan, mint egy születés. A világ jelenléte, megléte csoda — írja Pilinszky —, aminek észrevételére lassan már csak a gyermekek és a gyengeelméjűek képesek.

(Hogy van ez a szoba, ez az írógép, az a függöny, a kezem, a könyv előttem: anyagában, kiterjedésében; hogy létezem én és ez a csodás rendben, mégis káoszban levő világ, s a kiságyban itt lélegzik a gyermekem... hihetetlen. Rácsodálkozom naponta és nem hiszem, nem értem, hogy az enyém, hogy a testemből született. És nagy az alázat bennem, mert nagy ez a csoda, tökéletes ez a valóság.)

Megint egy érdekes gondolat, az agyamba ragad és nem tudom kivetni onnan, megforgatom, őrlöm, visszateszem és rádöbbenek, hogy már én is gondoltam, de sohasem mondtam ki. De ettől a kimondástól egyszerre újjá válik.

„A művészet se nem valóság, se nem utánzat. A baj ott van, hogy a valóságot csak utánozni lehet. Holott a valóság lényege, hogy semmit se utánoz. Egyszerűen van vagy keletkezik.” *(És a keletkezés a gyönyörű. Hányszor akartam megfogni keletkezésében a szerelmet, a gyűlöletet, sohasem sikerült. Vezettem vissza gondolataimat, miféle asszociáció-rengeteg után bukkantak fel tudatom mélyéről? Hogyan keletkeznek mondataim itt, ahogyan most írok? Nem tudom. Valahol a*

mélyben rakódnak mozaikká üvegdarab-dadogásokból, s mire kibuknak a számon már készek, egészek, megformáltak.)

Egy verssor, oly egyszerű és oly csodálatos képsor, hogy amikor újra meg újra kimondom, előttem is megáll az idő...

„A pillanat villanyszék trónusán...”

Maga a tökély, akárcsak a másik, a mozdulatlanság, az örökkévalóság képe: „... sziklába-mártott nyakszirt”.

(Mióta eszmélek, mindig volt külső beszédem mellett egy örökös belső monológom is. Mindig kint volt a vágy, hogy kimondhassam, hogy megszólaljak és kiáradjon, kiömljön belőlem ez az örökös belső zuhatag. Ma már tudom, hogy csupán csöppjeit foghatom föl, mert a szó és az írás nem képes tökéletesen visszaadni ezt a belső beszédet. Ott rejtőzik minden csend mögött. Nézem az ablak négyszögében a világot és nem gondolok semmire, szememen át kiröpülök, elálmélkodok egy szerlő láttán. Nem gondolkodom — azaz kész gondolat nincs a fejemben, s a nem készet nem lehet megfogni, kimondani — mivel a kimondott már megformált, kész.)

Csodálatos mondat: a „félelemnek és a bizalomnak nincsenek szemhéjai”. Igen, sohasem alszik, örökké nyitott, és szüntelen. „Az iskolák földadata — messze túl az ismeretek közlésén — a figyelem nevelése.” A valódi szerencsétlen gyűlöli a szájalmat, de a figyelemnek, a tökéletes diagnózisnak nem tud ellenállni.

(És ha figyelni tudsz a másakra, felismerni őt, akkor nem tudsz nem cselekedni érte, nem tudsz mellette elmenni nemtörődő módon. Nem biztos, hogy az igazi kaland messze van, lehet, hogy a kaland, az igazi élmény az, ahogy egy patak csobog és ahogyan leválik egy pitypang őszülő haja és lassan szállodgálni kezd a levegőben.)

Sheryl hazamegy, elköszönnek egymástól. A könyvet bezárom és nézem, nézem egy elmozdítatlan pillanatig a befelé figyelő, fiatal női arcot. Befejeztem egy könyvet. A valóság, amely eddig — pelenkamosás, mosogatás és vasalás között — már oly egysíkúnak tetszett, most felfeslett, átrétegeződött, megmutatta mélységeit.

Gazdagabb lettem? Egyáltalán: lettem, észre kellett vennem, hogy vagyok, és van köröttem minden. Kezem gépies mozdulatai mögött, a megszokás szavai mögött, itt, bennem is ezernyi csoda. Mától figyelek, mától úgy élek, hogy titkokat fejték, észreveszem minden apró mozdulat jelentőségét.

Mintha lehunytam volna a szemem, s most újra felnyílna: sohasem láttam semmit így, mint most, sohasem láttam az utcát, az embereket, a tulajdon kezemet, a félholdat a körmömön. Megszűnt az egysíkúság. Mint amikor egy vonal, amely csak a papíron létezett, egyszerre tudomást vesz a többi dimenzióról: a térről — úgy tárul föl előttem a világ és a tárgyak jelenvalósága.

Hajnalok

*Régmúlt időben oly puhák voltak,
Mint ólban gyapjas kis juhok,
Körülvettek léleknyugtató csend
Fehér burkával hallgatón.*

*Most oly kemények, mint a szikla;
Peregnek komor perc-szemek,
Mint koporsóra a dübörgő
Kemény föld, hogyha rápereg.*

MONOSTORI ILDIKÓ

PILINSZKY JÁNOSSEL

Amikor néhány hónappal ezelőtt ezt az interjút készítettem, nem gondoltam, még csak nem is sejtettem, hogy utoljára látom, utoljára beszélgetünk. Derűs volt és nyugodt. Kávéit ivott, nevetett, cigarettáztott...

– A „hétköznapi” Isten. Miként éled hétköznapijaidban a hitet, az Istent?

– Tulajdonképpen ez látszatra könnyű kérdés. Mégis nehéz. Kétségkívül, az ünnepnek rendkívüli a jelentősége. Lehet látni, hogy a legnehezebb ünnepet kreálni. Még gyerek voltam, amikor kitalálták az anyák napját. Ezt én azóta sem tudom komolyan venni. Nem lehet. A világ egyik legnehezebb dolga egy ünnepet megteremteni. Ennek ellenére az ember érzi, hogy mondjuk az Istennel való találkozás akkor igazi, ha nem ünnepre szól, hanem mindenkorra. Az ember ilyenkor azt kérdezi, hogy talán el kellene jutni valami örökös ünnepbe? Mert van valami kínzó a hétköznapban, persze most az ünnepekben is. Mindegyikben más a kínzó. Az ünnepben tulajdonképpen az elvesztett ünnep fáj, mint az elvesztett paradicsom. Ma így vagyunk a karácsonnyal, és ugyanígy a többi ünneppelel is. Van valami elvesztett-paradicsom-kínunk ezekkel. A hétköznapokkal kapcsolatban pedig... az a valami, amit mi elidegenedésnek nevezünk, az a kínzó bennünk. Valamiképpen az az érzésem, hogy egyszerre veszítettük el hétköznapjainkat és ünnepeinket. Ezért nagyon nehéz a kérdés.

Az az érzésem, hogy az istenkeresésben ketős a reményünk: egyrészt az ünnepek visszaszerzése, de ugyanakkor – és ez legalább annyira fontos – a hétköznapok visszaszerzése. Két elvesztett fogalomnak a helyreállítását. Tulajdonképpen mi vesztett el? Rettenetesen nehéz erre felelni, és azt hiszem, teoretikus megfontolások ebben nem tudnak segíteni, csak a tapasztalás. Nagyon szép a *Karamazov*

testvérek-ben – amit most újra olvasok –, hogy a Sztarec nem mond soha semmi mást a híveknek, mint azt, hogy „kedvesem ez igaz, mert megtapasztaltam”. Akkor az ember érzi, hogy ez igaz. Ennek az embernek a szájából el kell fogadnunk, egyszerűen azért, mert ahogy az emberekhez, a dolgokhoz viszonyul, és megtapasztalásról beszél, érzem, hogy erősebb a megtapasztalási szintje, mint általában mondjuk. Nála a megtapasztalás nemcsak az, hogy megtörtént velem, vagy láttam, hanem valóban megélté és átélte a dolgokat.

Visszatérve tehát, azt hiszem, hogy az Istenért való küzdelmünk egyik legfontosabb faktora, hogy valóság-hiányban szenvedünk. Tudniillik vannak a tények, és a tények nem azonosak a valósággal. Idegbetegeknél fordul elő, hogy valósággal irritálják őket a tények, tehát egy asztal, egy szék, mert minek áll itt. ha semmit sem mond, ha teljesen üres és értelmetlen? Amit mi a világban valóságnak hiszünk, az nem más, mint a tények halmaza. Ezeknek a valóságértéke és valóságjelentése hullámozik. Hol megnyugtatóan valóságos egy asztal, olyan, mintha ünnepre lenne terítve, hol pedig teljesen semmitmondó, vagy épp elviselhetetlen. Az ünnep végső soron nem más, mint mikor a tény teljesen telítődik valóságtartalommal. Akkor azt ünnepnek érezzük. Akkor az észlelő és a tény találkozásából megszületik a valóságos külső valóság, az igazi külső valóság. De ezért meg kell dolgoznunk. Amint az erre való készség és erő hanyatlal bennünk, kiürül a valóság, és ott állunk egy rettenetes kirakat, vagy egy bútorraktár közepén. Szóval a szobánk pillanatokon belül a terített asztal ünnepisége helyett bútorraktárrá változhat, méghozzá iszonyatos bútorraktárrá, aminek még a hiánya is jobb. Újból vissza kell térnem Istenhez. Én vallásos nevelésben részesültem, és ahogy Simone Weil mondta, egy vallásos embernek még nehezebb vallá-

Ez a – most már posztumusz – beszélgetés nem sokkal a költő halála előtt készült.

sosnak lennie, mert azt hiszi, hogy az. A meg-
térése tehát még nehezebb, mint annak, aki
nem hisz. Én egy időre elvesztettem vallásos
nevelésemet. Ez volt az én folyamatom.

A háborúba egy csomó könyvet vittem ma-
gammal. Ezeket aztán sorra kidobáltam a va-
gonból. Minden könyv anakronisztikussá
vált. Az evangélium viszont valami csodálatos
átváltozáson ment keresztül. Azt merném
mondani, nem is könyv volt, hanem egy hűsé-
ges kutya. Szóval nem nagy tanácsadó, hanem
valami meleg hűség. Olyan emberi volt, ami-
lyen csak egy kutya tud lenni, vagy egy Isten.

– *A vagon hová ment?*

– Ez a vagon nem tudta pontosan, hogy ho-
vá megy, úgy, hogy egy hónapon át ment, és
végül megérkezett Harbachba. Ez már a né-
met összeomlás szélén volt. Én szerencsére be-
teg lettem, a két lábam rettenetesen földagadt.
Akkor beraktak egy istállóba, végre békés ál-
latok közé. A századomat viszont kivezényel-
ték a falu közelében lévő repülőterre, ahol
több mint kétszáz bombatölcsér volt, azokat
kellett stoppolniuk, belga tábori foglyokkal
együtt. Ott láttam először koncentrációs tá-
borbelit. Most erre megkérdezhetnéd, hogy
hogyan kerültem a háborúba? A háború vége fe-
lé történt. Én rejtegettem Ikszet. (A színész ne-
vét, Pilinszky János kérésére, nem közlöm.
– F. R.) Pest akkor már majdnem körül volt
zárva, és szegény megijedt. Valaki megkért,
hogy bújtassam. Én túl fiatal voltam, rám nem
gyanakodtak. Az enyém volt számára az utol-
só védett lakás, mert a baráti köre gyanús volt.
Örültem neki. Nagyon szerettem őt a *IV. Hen-
rik*-beli alakításáért. Nagyon nagy ígéret volt.
Megkaptam a behívómat, és ő erre azt mon-
dta: „Jancsi, most a katonaság a legvédehetőbb
hely, menj be”. Így kerültem a háborúba. De
vissza is kerültem, és fantasztikus dolgokat
láttam.

Visszakanyarodva a „hétköznapi Istenhez”.
Az ilyenfajta istenélmény valahol képes feltöl-
teni a hétköznapiakat és az ünnepnapokat is,
még hozzá úgy, hogy a kettő között egyenlő-
ségelet tesz.

Fiatalságomban, de később is, nagyon ve-
szélyeztetett lény voltam. Patologikusan ve-
szélyeztetett lény. Már régebben beszéltem ne-
ked a vizionálásról, a hallucinációról. Én tu-

dom, hogy ezekkel nem szabad játszani. Az
örülettel nem szabad játszani. Jó példa erre, és
egyben szorongató példa is, ahogy József Atti-
la kapaszkodik a logikába. Elég a verseit meg-
nézni, ugye? Néhol már a végsőig csigázott
logikával találkozunk. Ugyanakkor valami
olyan vibrálása van ennek a logikának, amivel
nem ér föl semmilyen örülettel való kacérko-
dás. Erről is nagyon informálnak ezek a ver-
sek. Én borzasztóan veszélyeztetett lény vol-
tam és vagyok valószínűleg, úgyhogy én az
irodalom vagy az írás révén – bár nem tudom
megtagadni azokat az árnyékokat, melyek be-
árnyékolják lényemet, hiszen ezekkel muszáj
szembesülni – tulajdonképpen haza akarok ta-
lálni...! Mindennek a mélyén ez van, hogy
hazataláljak. Itt – azt hiszem –, nem a köznap
valóság segít, hanem a valóság olyan viszony-
latai, amikről az előbb beszéltem, tehát hogy
mennyire telítődnek a tények valóságtarta-
lommal. Tulajdonképpen ez a „köznapi Is-
ten”, amiről beszélünk, tényleg létezik, és fur-
csa módon talán nem is más, mint a Valóság
maga.

Valahogy úgy van, hogy a világnak egy ré-
széről tudhatunk, és ez a tudásunk egyre széle-
sül, de mindig határolt. Viszont minden ember
a világ egészével érintkezik. Ennek az érintke-
zésnek a realitását nem szabad lebecsülni. Ez
legalább olyan értékű, mint a tudásunk a vi-
lágról. Egyszerűen érintkezünk vele, állandó-
an érintkezünk vele, és ilyen értelemben, az in-
tellektusban a hitnek nincs kivételezett szere-
pe. Egy gyerek, egy idióta, esetleg – sőt való-
színű –, hogy sokkal mélyebben, közvetleneb-
bül érintkezik a világ egészével, ha nem is tud
rőla különösebb információkat adni. Ismer-
tem ilyen lényeket, akik szinte minden külön-
sebb értelmi segítség nélkül, a világ valóságá-
val – hogy úgy mondjam – teljesen baráti vi-
szonyban voltak. Ez csodálatos eredményt
szült bennük. Egy kilencvenegy éves korában
nemrég elhunyt nagynénémre gondolok, aki
gyerekkorában a fejére esett, és sem írni, sem
olvasni nem tanult meg. Viselkedési formája a
következő volt: ha valakit sírni látott, ő is sír-
ni kezdett. Soha nem kérdezte meg, miért sír a
másik. No, aki eljut idáig, akkor nekem már
mindegy, hogy az értelmével vagy az értelme
nélkül teszi, amit tesz. Különbösen az értelemről
Chesterton mondta a legjobbat: „Örült az, aki

mindenét elvesztette, csak az eszét nem". Ennyi az, ami a „köznapi Istenről” eszembe jut.

– „*Krisztus poétám, szent alak*” – írja Ady. *Mi a véleményed erről a titulusról: „poéta”?*

– Így, hogy poéta, szinte sosem fordult meg a fejemben. Én például nem érzem magam költőnek. Nem is tudnék költőként élni. Nekem szükségem van arra, hogy teljesen civil módjára éljek. Időnként versekben gondolkodom, nagyon szeretem őket – már amelyiket –, időnként írok verset, de egyszerűen nem tudnék írni, ha költőnek képelném magam. Elsősorban az írásban akadályozna. Tudnék könyhán dolgozni, vagy futballozni, vagy bármit csinálni, ha költőnek képelném magam, egyet nem tudnék: verset írni. Emiatt nehéz erre a kérdésre felelnem. Tudniillik kénytelen vagyok ebben a kérdésben önmagamból kiindulni.

Nem tudom, más hogy érzett, hogyan intézte el magában ezt a kérdést. Kosztolányi azt mondja: „A költészetnek nincs szüksége arra, hogy költői legyen”. Ha úgy akarom, akkor mondhatom úgy: Jézus olyan esszenciálisan költő, hogy már föl sem merül bennem ez a gondolat. Mert azt, hogy filozófus, rendszerint valami csodabogárra értjük, tehát inkább a filozófus karikatúrájára mondjuk, az igaziakra nem. Kant az Kant volt, nem pedig professzor úr. Ez majdnem pejoratív, illetőleg ez már a stilizáltság. Azt hiszem; ha valakire azt a szót használjuk, hogy költő, akkor azt közmegegyezéses alapon tesszük. Másképp ezt a megjelölést nem is használhatjuk. Sokszor gondoltam arra, hogy az igazi nagy írók, legalábbis egy bizonyos korig, nem voltak jó stiliszták. Úgy gondolom, hogy a természettudományos gondolkodás terrorja óta jó stiliszták. Shakespeare-re nem mondhatom, hogy például Homéroszra sem, hogy jó stiliszták voltak. A természettudományos gondolkodás elterjedte óta ellenőrzik magukat stílusukban az írók, úgy, ahogy a kutató tudósok a kutatásuk különböző fázisait metszetekben, anyagpróbákban, lombikokban akarják ellenőrizni. Ez egy narcisztikus tartást szül az íróban. Ennek kialakulása óta beszélhetünk jó stilisztákról. Jézus ilyen értelemben semmiképp sem költő, s mégis akkora költő, aki bizonyos értelemben minden költőt befolyásol. A paradoxonjai.

A fantasztikus, a pszichológián túli emberismerete. Az egzisztencia gyökeréig való hatolás. Ilyen értelemben költő, hiszen nem tapasztalataiból származik a tudása – harminc év alatt nem lehet ilyen tapasztalatra szert tenni –, márpedig az igazi művészet, az igazi művész sem a tapasztalatai által tud a világról sok esetben megdöbbenően sokat. Nem mondhatjuk, hogy mindentudó, de iszonyatosan sokat tud az igazi művész.

Azt mondja Jézus: „Boldogok, akik sírnak”. Ez paradoxon. De rögtön érezzük, hogy ez nem irodalmár által megfogalmazott paradoxon. Itt semmiféle formai játéknak helye nincs. Nem viseli a megfogalmazás hiúságának nyomait sem, pedig a paradoxonoknál szinte kikerülhetetlenül belesnek ebbe a hibába. Jézus több, hiszen az ember és így a költő is, nem képes igazán kiküszöbölni a hiúságot.

Talán épp Ady, akitől az idézetet vettük, érzékletes példa erre.

– Igen. Ő jó példa erre. József Attila didergő lény, neki már nem nagyon futja hiúságra. Büszkeségre igen, de hiúságra nem. Ő jogosan kiált föl, hogy „mit tesztel velem”? Az valahol nagyon jogos volt. Nem az elkényeztetett ember nyafogása., Adyról egyébként sokat gondolkodtam, hiszen a francia szimbolistákkal együtt ő volt az, aki fölnyitotta szemem a költészetre. Ezért nem szeretnék róla semmilyen ítéletet mondani.

– *Valójában csakugyan nem ítéltethető meg az Ady nagyságú géniusz.*

Ady kicsit az utolsó azok közül, akik még a „nagy költő, nagy ember” életformát élték. Ilyen életre ma egyre kisebb az esély. A pozíció most jobb. Egyszerűen tér sincs rá, és ez nagyon jó. Azt hiszem – és ezt már valahol mondtam, de most megismétlem –, hogy nagyon sokan írnak ma, méghozzá jól. Egyre kevesebb az a fajta dilettantizmus, ami az én ifjúságomban javában virágzott. Valahogy úgy van ma, hogy a kéziratok tömege szinte lehetlenné teszi az íróknak olyanfajta kialakulását és mozgását, mint régen. Szóval a Victor Hugo-i értelemben vett nagy költő, nagy ember kialakulását. Ez ma már komikus lenne. Ellenben, ahogy az autók megbénítják a forgalmat, úgy a könyvkiadás bizonyos értelem-

ben megszünteti az olvasást és a publikálást. Mert ha úgy publikálok, hogy azt senki nem olvassa, az nem publikálás. Az az érzésem, hogy menthetetlenül vissza fogunk térni valamiféle anonimitásba, úgy, ahogy a középkori dómépítők, akik nagyszerű művészek voltak, és meglelték a maguk életterét, művészi terét. Bach nem tündökölt úgy, mint a XIX. századi költők. Ő még sokkal inkább hasonlított a dómépítőkre. Az az érzésem, hogy lényegében minden kéziratban fog maradni, és csak azok fognak írni, akik tényleg menthetetlenül arra ítéltettek. Ezek pedig meg fogják osztani műveiket baráti körökkel, vagy esetleg úgy terjed majd egy-egy kézirat, mint a népdalok. Ebben nem merek jóslásokba bocsátkozni. De nem zárom ki a lehetőségét. Hogy itt lesz átértékelődés, az biztos.

– Vallásos költészet a tied? Úgy is kérdezhetném, mennyire tartod alapvetőnek költészetben a vallásos töltést?

– Én ösztönszerűleg nagyon vigyázok, ugyanis a költészet nem prédikáció. Éppen ezért semmiféle hitet nem lehet elővételezni. Ez nem zárja ki a kifejezetten tematikus vallásos költészetet – a középkori himnuszköltészetre gondolok. Nem zárja ki, de a vers – a himnusz is – már készen van. Készen van, de a vallásos tartalom máshonnan jön. Nem attól vallásos a vers, amit tematikusan elmond. Úgy vallásos, ahogy a gregorián dallam is az. A szöveget is hozzá mondhatom, és akkor egy vallásos tematikát visz az eleve vallásos dallam. Furcsa módon a gregorián, bár eleve vallásos, nem különösebben ünnepélyes. Hétköznap ugyanúgy szól, mint vasárnap. Akkor még egy volt a kettő, még győzte a hétköznapot és az ünnepet is a gregorián dallam. Mert egyszerre volt fejedelmi és szolgai.

Én a figyelmet a versnél arra összpontosítom, hogy a vers nem lehet másképp vallásos, mint amilyen vallásos töltésű éppen vagyok. Se több, se kevesebb. Ezt jobb inkább kevesebbre venni bizonyos értelemben, mint többre. Ahol vagyok. Inkább tekintem gyónásnak, mint prédikációnak a költészetet. Mindig félek rárakni a versre a tematikus üzenetet. Mindig félek, mert félek, hogy ez képmutatás. Nem tudom igazából megítélni, hogy a versben mekkora vallásos töltés van, de számomra

ez nagyon egy azzal, hogy a valóság minél megítélenebb legyen. Bár a költészet szavakból áll, de ami benne szó, az nem más, mint egy nagyon nehezen definiálható dallam. Amely dallam talán nem is más, mint hogy kicsit jobban megmutatja magát a világ, a dolgok megszólalnak. Mindig arra törekszem, hogy egyszerre szóljak azoknak, akik vallásosak és azoknak, akik nem. Még pontosabban azoknak, akik azt hiszik, hogy vallásosak, és azoknak, akik azt vallják, hogy nem. Mert nem biztos, hogy aki azt hiszi, az hívő, aki meg azt hiszi, hogy nem hívő, az hitetlen. Elég Jézusra hivatkoznom, aki azt mondja: „sokan jönnek majd az én nevemben az utolsó ítéletkor, és azt fogom felelni, hogy sose láttalak titeket”.

Biztos, hogy Jézus a legszelidebb lény volt, aki élt köztünk valaha is. Ez volt a baj vele. Mert kik voltak a farizeusok? Moralisták. Most mit jelent az, hogy valaki moralista? Követeli azt, hogy ne csináljunk rosszat. Soha. Nagyon kevés dolgot kíván az embertől, de azt folyamatosan. Jézus tudta, hogy ez képtelenség. Egyrészt nem vezet semmire, másrészt lehetetlenség, mert az ember nem folyamatos, hanem drámai lény. Ugyanakkor azt is mondja, hogy egy megtért bűnös többet ér, mint két igaz. Jézus alapvető fontosságát pontosan a moralistákkal szembeszálló tanításaiban látom, persze ebben az értelemben.

Vegyük a szőlőművesek esetét. Aki hét napig dolgozik, ugyanannyit kap, mint aki utolsó nap jelentkezik. Jézus kérdése: „Megkaptátok a magatokat?” Akik hét napig dolgoztak azt mondták: igen. „Hát akkor tudjátok, hogy a szeretet azt teszi, amit akar”! Ha én egy heti adagot adok annak, aki csak egy napot dolgozott, az az én szeretetem joga. A szeretet örültem a joga. Nem jogi kérdés. A földművesek ott tévedtek, hogy jogi kérdéssé akarták tenni a szeretetet. Ez olyan, mint Antigoné esete, aki a hazaáruló öccsét éppúgy el akarja temetni, mint a hőst. Nem vagyok anarchista – mert ez már majdnem anarchizmus –, de rám a legnagyobb hatást ezek a felismerések tették. Tehát hogy a szeretet a jognál is fontosabb és nagyobb.

– Ennek az alapvető szeretetnek a megélése hogyan történt a saját életedben? Sikerült-e így élned, így gondolkodnod?

– Ez a gyakorlati életben majdnem lehetetlen. Ennek ellenére azt hiszem, hogy bár megélnem nem sikerült, de az, hogy fölismerhettem a szeretet mindenföldrőltségét, befolyásolhatta az életemet. Ahogy az ébrenlét befolyásolja az álmot. Az az érzésem, hogy ennek gyakorlati megélése még Jézusnak sem sikerült igazán...

– *Robespierre úgy fogalmaz, hogy Jézus örökre megfogalmazta a bűnt, és így örökké bűnösök leszünk, hiszen nem tudjuk megkerülni sem saját mércéinkkel.*

– Igen. Ez így igaz. Ugyanakkor ő az a Jézus is, aki mikor megkérdezik, hányszor kell megbocsátani, azt feleli: „hetvenszer-hétszer”, ami az akkori idők nyelvhasználatára szerint azt jelentette: mindig. Mindig, mindent, Jézus tanítása és élete vezetett el a felismerésig, hogy a szeretet a legnagyobb hatalom.

– *Van-e valami, amiről úgy gondolsz, hogy fontos lehet Jézus tanításának megértéséhez, megéléséhez?*

– Ha tudnék valamit mondani, az az, hogy soha semmilyen körülmények között, senkit és semmit ne kritizáljunk, egyedül önmagunkat. Tudom, hogy ez a maximum, az abszolút. Talán érdemes volna a mai korban megfordítani a mondást, hogy ne úgy tekintsük a másikat, mint magunkat, hanem tekintsük úgy magun-

kat, mint a másikat. Legyünk olyan kemények önmagunkhoz, mint eddig másokhoz voltunk. Kritizáld magadat olyan fokban, mint felebarátodat. Ennek a fajta magatartásnak a legügyetlenebb, a legtokéletlenebb gyakorlata kimondhatatlanabban többet használ, mint a legélesebb kritika. A legkitűnőbb kritizálhatók valakit, belül majdnem ennek arányában leszek boldogtalanabb és meghasonlottabb. Viszont ha magamat kritizálok, ha magammal szemben vagyok éles, valamiféle béke születik bennem. Itt úgy látszik Tolsztojn volt igaza, hogy még az önvédelem se jogos.

Még egyet mondanék. A legfontosabb parancsolatról, arról, hogy ne ölj. Ezt a problematikát kellene végérvényesen megoldani. Méghozzá, a maga legvirulensebb helyén, a háború kérdésében. Nincs jogos és nincs jogtalan háború. Még önvédelmi háború sincs. Nincs – Jézus értelmezésében nincs! Az az igazság persze, és ez elég különös, hogy az az ember, aki igazán nem akar ölni, elmehet a háborúba is. Az nem fog ölni. Tehát Jézus tanításának legügyetlenebb gyakorlata is hihetetlen eredményekkel jár. Ezért vagyok én hívő. Ezért lehetek hívő. Kívül és belül békére van szükségünk. Békére.

Eddig a rögzített beszélgetés.

FORGÁCS REZSŐ

Az utolsó sor jogán Pilinszky Jánosnak

*Ki meri kijelenteni – ha nem ő? – halál
a csatakos élet ketrec-véletlenében
nincs ketrec már tollak sem szárnyasok sem
csak lekopasztott akarat: a rojás*

Pensier, 1981. június 4.

MAJOR-ZALA LAJOS

KORTÁRSÁK PILINSZKYRŐL

Ágh István Ebben a mostani végleges nélkülözésben úgy érzem, mintha mindig nélkülöztem volna. Ha ott volt, sem volt igazán jelen, pedig mégis egyszerű, fesztelen kapcsolatban ült szemben vagy oldalt a hozzá illő presszóasztalnál, melyen csak egy kávéscsésze, talpas pohárka, cigarettásdoboz fért el, s testéből nem több a keze fejenél. A szent káplános ártatlanságban, az alázatos figyelemben, a mindig mintha-most-tudta-volna-meg csodálkozásban társalgott valami fölfoghatatlan tudás birtokában.

És én világias eszemmel máig sem fejtettem meg. Előbb – tudatlanabbul – közelebb éreztem magamat hozzá, mert akkor a júniusi pesti aszfalt szurok-pokla valóságos volt, a Belvárosi kávéház félárnyán kívül. Harbach Harbach volt, s a Karamazovok egyszerűen álltak egyetértésünkben.

Véletlen találkozásaink most már folyamatosra zsúfolódnak. Titkait fölfogni, értelmezni csak a hit határáig vagyok képes. Szent csöndjét földi létem elvonási tüneteiben érthetném meg, csak akkor „szótlanul és jelentés nélkül és mindenkinél boldogabban”. De élek és mindenféle természetes utakon próbálok eljutni hozzá. Mintha ő is így érkezett volna magához az áldozásban, az Új Testamentum lelkigyakorlatán át a megfeszítettséghez, a pietáshoz, a föltámadáshoz. Az Újszövetség mindig versközelségben, akár jelenségeivel, akár magnetikus erejével. Nem idézi, nem magyarázza, hanem folytatja, mint a *Jelenések VIII. 7.*-ben; ott: „és jégeső támadt, és tűz vérral keverve és lehullott a földre: megéggett a föld harmada, megéggett az élő fák harmada is, megéggett a zöld fű is mind” – a költeményben a világvégi tűz szétterjed, tizenkét sorban óriásivá lesz, atomlátomássá, Hirosimává. És Krisztus abszurd megfeszítése nem hasonlítható-e a lágeri milliós halálokhoz a *Harmadnapon*-ban? Mikor azt mondja, Auschwitz előtti és utáni költészet, mintha azt mondaná, Krisztus előtti és utáni világ. Így értem figyelmeztetését. Fölfogom az *Egy KZ-láger falára* című ciklust, amint Radnóti dokumentumaival rokon: „Ahova estél ott maradsz”, de már a túlélők borzongásában *De most már te nem tágitasz. | Megvakítottunk? Szemmel tartasz. | Kifosztottunk? Meggazdagodtál. | Némán, némán is reánkvallasz* – a túlélők lelkiismeretfurdalásában.

Mindannyiunkban ott a három Karamazov testvér. Ha benne több az aljosai szeretet, alázat, önkinzás, akkor azt a bennem levő Iván és Mitya vérségi alapon megérti és elviseli, sőt irigylis is.

Ő mondja Dosztojevszkijről: „Legalább negyven lapon keresztül vállalta azt az alászállást a poklokra, amiről József Attila beszélt. Ez azt jelenti, hogy Dosztojevszkij negyven oldalon keresztül gyilkos volt. Azonos volt Raszkolnyikovval, mert az emberiségnek el-elakadó szekerét csak így lehet kiemelni a sárból. Megoldás nincs. Valami hozzá hasonló van. De azt nem tudjuk megnevezni. Azon csak dolgozni tudunk.”

S ami költészetében ezután következik, valójában annyira földön s költészetén túli, hogy dühösen keresek valami fogódzót, de csak annak látszatát találom meg. Minden költői kellék tapasztalati, látható, mint a csillag, jelzés, de nem az, ami valóságosan. A palánk, a szög, a homok, a nád, a tenger, a nap jelenléte idegen, s Pilinszky kegyetlenül szeretni aláz hozzájuk. Minden porcikámmal tiltakoznék. Kivágyom az ablakon túlra. Az utcán egy nő a rohanás és a séta közti-ségében. Az alacsony nyírfá mozdulatlan, a nagyobb fák felső leveleit lebbentgeti a szél. Gyerekek jönnek haza az iskolából. De belül holt idegenség, holdnál is holdibb tiltott égitest hasonlíthatatlan csöndje.

A virágcsokor – vesztőhelyek illata. Ez a vers, vagyis a megíratlan vers végeredménye. Ami megtörtént, az a csönd. A borzalmakat visszaképzeltetni fölösleges, benne vannak a némaságban, így termékeny a terméketlensége. Utolsó versei véglegessé csupaszkodnak, kifejezés nélküli sóhajok és kinyilatkoztatások, s végül a szentlator keresztje, mert ha a középső Krisztusé, akkor a jobboldali az egész emberisége. Én azt hiszem, Pilinszky számára a harmadik csupán a megfe-

szítés szimmetriájához szükséges stílusselem lehetne. A bűnözőkről írott soraival vélem igazolni: „Egyedül ők tudják elkíáltani a világ minden bánatát, és egyedül ők tudják elhallgatni Isten titkát szemközt a lincselő tömegekkel”.

Költészete úgy törekszik a tökélyre, mint amilyen abszolútum a kereszt jele; de az már a líra öngyilkossága lenne. Sírja fölött megjelölt fejfa. Én ráírnám: Isten írnoka volt.

Doromby Károly

*Ímé a föld, tiétek! így kiáltott
Zeusz az embereknek. Itthagytok
örök hűbérbe most mindent tírátok
de testvérként osztóztatok!*

*És mind siet s szerez mind két marokra,
már osztózik serényen ifjú s vén.
A pórt kalász csábítja s szénaboglya,
az úr vadászgat erdején.*

*Kalmár csűrében eltűnt árpa, búza,
az óbor meg apátúr kincse lett,
ügyes királyé lett a hid, az utca,
s így szólt: enyém a jó tized.*

*S az osztózásnak már a végén voltak,
mikor a költő jó s rájuk talált -
ó jaj, de addig mindent szertchordtak,
s mindennek volt gazdája már!*

*Ímé, hát én, csak én maradtam árva,
s kissemmizett, a leghivebb fiad?
És Zeusz trónjához borul s kiáltva
kiált a mellőzés miatt.*

*Elálmodoztál - szólt az isten - másol,
perelsz most, jöttél volna hát elébb!
Hol voltál, költő, mondd, az osztózáskor?
S felelt az: nálam voltam épp.*

*Tündöklő orcád néztem s lelkesültem
eged zengő összhangján - megbocsásd
a szellemnek, hogy ily megrészegülten
elkélte itt az osztózást.*

*Most mit tegyek? - mereng Zeusz sötéten -
a föld szétosztva; nem enyém ma már.
Akarsz-e hát egemben élni vélem?
Akármikor jössz, téged nyitva vár.*

(Friedrich Schiller: A föld szétosztása)*

Schiller még szemrebbenés nélkül le merete írni ezt a közhelyet, amit ma már egy mégoly igénytelen szerkesztőségbe se merne magára adó költő közlésre benyújtani. Ami persze nem jelenti azt, hogy nem szép és igaz, amit leírt. Azonkívül pedig nem is egyedül a költőkről, és nem is csak általában az alkotó művészekről, hanem mindazokról szól, akik Szokrátesztől vagy Buddhától Assisi Szent Ferencig, vagy akár az ateista Erich Frommig fölismerték, hogy a birtoklásnál fontosabb a létezés. Mi több, egyedül a létezés igazán fontos, abban kell minél inkább elmélyedni, arról kell minél több tudást begyűjteni. Ez és nem más jelenti azt, hogy „egemben élni vélem”.

Pilinszky János a nagy, a legnagyobb elmélyedők és begyűjtők közé tartozott. Ezt a munkát azonban egy kisgyermek elfogulatlanságával, olykor dacosságával és makacosságával végezte. A schilleri kép szó szerint is tökéletesen illett rá; róla aztán igazán el lehetett képzelni, hogy bármiféle osztózkodásról következetesen lekézik. Hiszen a legtöbb, mindennapi nyüzgéseink közepe fontosnak mondott és tartott dologban is szinte állandó késésben volt. „No jó, akkor ezt holnap behozom” - mondta halálos komolyan. Aztán hetekig, esetleg hónapokig nem láttuk. Akkor mosolyogva megjelent, és folytatta a beszélgetést ott, ahol abbahagytuk.

Aligha van szülő, akinek gyermeke kiskorából ne lenne olyan emléke, hogy a csemete, aki már egyedül járhat iskolába, egyik nap nem érkezik haza a megszokott időben. Eltelik egy óra, másfél óra, a szülők idegesek, telefon az iskolába, onnan pontosan eljött, a rendes útvonalon sehol se látható, már a rendőrségre mennének, amikor kétórás késéssel beállít a csöppség ártatlan képpel, gyanútlanul. A fogadtatás, a szülők temperamentumának megfelelően pofon, szidas vagy könnyes ölelés. Az apróság pedig értetlenül nézi a riadalmat, hiszen ő észre se vette a késést. És a számonkérésre sem tud semmi érdemlegeset mondani. Meglátott egy gyikot, esetleg egy hangyabolyt az aszfalt repedésében, vagy éppen egy aszfaltot vágó embert, a társával elbáméskodtak egy fura kirakaton, de hogy ez olyan sokáig tartott volna, hiszen csak most jöttek ki az iskolából.

* Radnóti Miklós fordításában

Ő még nem tudja, hogy a világot, a létezést tanulta olyan intenzíven, hogy az ember ilyenkor nem veszi észre az idő múlását.

Ilyen gyermeki ámulással és ilyen odaadó figyelemmel nézte, tanulta és ismerte meg a világot Pilinszky János, és ez az oka annak, hogy az ő és a hozzá hasonló emberek időmúlása sohasem volt és sohasem lesz szinkronban a környezetükkel. Ebből ered az a téves vagy kényelmes köz-hiedelem vagy közmegegyezés, hogy itt valamiféle abnormalis, a valóságtól elszakadt, a fellegekben járó emberekről van szó. Nem ebben az összefüggésben, de itt is használhatóan és szellemesen jegyezte meg egy tévé-beszélgetés keretében az egyik fiatal pszichiáter, hogy ez emberek azért szeretnék a zsenit és az örülteket valamiképpen egy kategóriába sorolni, mert mindkettő irritálja őket. A valóságban ez az egyetlen közös vonása a kettőnek, mert különben a zsenit éppen a nagyfokú tudatosság, koncentráltság és fegyelmezett gondolkodás jellemzi.

Pilinszky János nagyon is benne élt a világban. Sokat tudott róla, voltaképpen minden lényegeset. Elképesztő volt néha a tájékozottsága, szivacsként szívott magába minden értesülést. De utána teljes biztonsággal és könyörtelenül szűrte ki a nem fontosat. Mint minden sokat elmélkedő embernek, hiteles és reális képe volt a világról, és amilyenek a világot látta, olyannak ábrázolta is. Sokan tartják őt sötétben látó pesszimista költőnek, pedig nem volt az. Igaz, hogy az idill távol állt tőle, nem szépítette, de nem is csúfította a valóságot. Olyannak mutatta, ábrázolta, amilyen, és nem ő tehetett róla, hogy olyan, amilyen.

A mindennapi érintkezésben közvetlen, szívélyes, érdeklődő, figyelmes és segítőkész volt. Semmitől sem szenvedett inkább, mint attól, ha nem tudott segíteni, vagy valamilyen kérésre nemet kellett mondania. Életének egy rövid szakaszában lektorkodott egy kiadvállalatnál. Készségre ejtette a munkaadóit, mert minden valamelyest épkezláb mondatokból álló művet kiadásra ajánlott. Nem azért, mintha nem lett volna biztos esztétikai érzéke. Művek megítélése terén, bármilyen műfajú alkotásról volt is szó, ritkán tévedett. De ahhoz, hogy ítéletének érvényt szerezzen, hiányzott belőle az elődök, egy Arany János, Kiss József vagy egy Babits Mihály szigora. Azt hiszem, alapjában véve kisebb bajnak tartotta a gyöngé mű megjelenését, mint azt, hogy valakit megbántson. Jól tudta, hogy a gyöngé művek úgyis kiesnek az idő rostáján, de az emberi érzékenységen ejtett sebek nehezen és sokára gyógyulnak. Hamis humanizmus, mondja erre a gyakorlott szerkesztő, mert a dilettánsnak jobb, ha mielőbb megkíméli a további csalódásoktól. Pilinszky János számára azonban mindennél fontosabb volt, hogy fájdalmat lehetőleg senkinek se okozzon.

Aztán még egy tulajdonsága volt, amit a legnehezebben hisznek el róla, akik nem ismerték: ellenállhatatlan volt a humora. Elragadó és mulatságos mesélő volt, főleg, ha saját kalandjairól számolt be, amelyekbe többnyire éppen annak a bizonyos, a környezethez képest mutatkozó aszinkronnak következtében bonyolódott.

Hadd mondom el itt egyik fiatalkori és nagyon jellemző történetét.

A háború alatt őt is behívták katonának és a budapesti légvédelmi tüzérséghez osztották be. Nem volt egyszerű feladat egy ilyen légvédelmi ágyú kiszolgálása, mert egy bonyolult, precíziós optikai célzókészülék, az úgynevezett „lőelemképző” tartozott hozzá (a „lőelem” persze nem valami kilöendő tárgyat, hanem célzási irányt jelentett), és annak segítségével kellett a repülőgép várható helyét kiszámítani. Ez persze bizonyos kiképzettséget feltételezett már. A legalacsonyabb sarzsínak – a jelen esetben Pilinszky Jánosnak – csak az volt a dolga, hogy a lövedékeket a löszeres ládából az ágyúhoz hordja és a tüzezek kezébe adja. Viszont ügyelnie kellett arra, hogy pontosan olyan sorban adogassa őket, ahogy számozva voltak. Figyelembe véve ugyanis az ágyúcső fölmelegedését a tüzelés alatt, a lövedékeket néhány század milliméterrel növekedő átmérővel készítették. Ebből lett aztán a baj.

Néhány hónapja gyakorlatoztak már, amikor egy kora tavaszi hajnalon valódi légiriadót rendelték el. Gyors öltözködés, Jánosunk is belebújt a hosszú alsónadrágba, aztán gépiesen föl húzta a két bakancsot, hogy jó rendetlen civil módra rajtuk keresztül húzza majd föl a nadrágot. Csak-hogy a magyar katonanadrágot úgy szabták, hogy tården alul beszűkül és rásimult a lábszárra. Ezt a csövet még meztåláb is nehéz volt föl húzni, bakancson át pedig semmiképp sem lehetett. Az újramezésre azonban már nem volt idő, így nem tehetett mást, mint hogy gyorsan föl vette a zubbonyt, rá a köpenyt és rohant ki az ágyúhoz. Ez az öltözködési incidens azonban annyira megza-

varta, hogy teljesen megfélemedezett a szoros számsorról, hordta a lövedékeket, ahogy a keze ügyébe estek.

Ez volt-e az oka, vagy egyszerűen csak a hibás „löelem-képzés”, mindenestre a központi megfigyelő állomáskól úgy látták, hogy ez a lőállás összevissza lövöldözött a szélrózsa minden irányába és emiatt, a riadó lefújása után, a parancsnok őrmester a tábori telefonon szörnyű letolásban részesült, amit jó katonai módra igyekezett azonnal továbbadni. Főlsorakoztatta hát kis csapatát, vészt jósló arccal megállt előttük, és a nagyobb hatás kedvéért így kezdte mondókáját: „Itt ma reggel szabotázs történt!” Aztán hosszasan kivárt. Pilinszky János köztüzér pedig azonnal arra gondolt, hogy csak róla lehet szó, hiszen ő adagolta szabálytalanul a lövedékeket. Ezt a nyomozás ki is deríti majd, aztán jön a hadbíróági eljárás. Legjobb lesz minél hamarabb túlesni az egészen; így hát hirtelen elhatározással kilépett a sorból, megállt feszesen az őrmester előtt és „alázatosan jelentette”, hogy ő követte el a szabotázst. Az őrmestert annyira megdöbbenette ez a váratlan fordulat, hogy nem tudta folytatni szépen kigondolt mondókáját, csak bámulta a cingár legényt, aki ott állt előtte, óriási sapkával és a köpenye alól kivillanó fehér gatyával, és aki nyilván megzavarodott. Mit tehetett mást, dühösen ráordított, hogy „visszalépni”. aztán jobbra-átot vezényelt és elvonultatta a csapatot. A szabotázsról többé nem esett szó.

Mikor először hallottam ezt a történetet, magam is hajlandó voltam úgy elkönyvelni, mint drága, habókos költő barátunk jellemzően abszurd cselekedetét. Utóbb azonban, végiggondolva a dolgot, rá kellett jönnöm, hogy nem Pilinszky János cselekedete volt itt abszurd, hanem az, ami kiváltotta. Vagy nem a leghajmeresztőbb abszurdum-e, hogy valahol messze fölkerelkedik egy csomó fiatalember, óriási repülőgépekbe ülnek és elrepülnek egy idegen város fölé, amelynek addig még a nevét is alig ismerték, és elkezdenek az ott alvókra száz- meg ezerkilős bombákat ledobálni? Odalent pedig a hozzájuk hasonló fiatalemberek egy hosszú csövű ágyú mögött kuporogva célba lövöldöznek rájuk, mint holmi vadkacsákra. Ennek a jelenetnek eszelősségéhez képest Pilinszky János gesztusa maga volt az értelmesség és normalitás, sőt talán az egyetlen lehetséges emberi válasz és reagálás, mert levonta a helyzet konzekvenciáit.

Pilinszky Jánosnak ez a fiatalkori kalandja csak első találkozása volt a lét-emberek teremtetten abszurdumaival. Később a legmagasabb fokon járta ki ezt az iskolát. S mert azok közé tartozott, akik Schiller szavával az „ég zengő összhangján lelkesülnek”, hát hogy ne vette volna észre, ami ellene mond ennek az összhangnak. Ha pedig észrevette, világga is kiáltotta: Élete és műve egyaránt bizonyosága annak, hogy bármennyire eltorzul is a világ, a tiszta emberségnek mindig lesznek tanúságtévői és szószólói.

Gyürkovich Tibor

*Mintha még mondott volna valamit,
– keskeny feje a napvidékre robbant
indokolatlan s roppant
magányából, hol mindent Isten alakít.*

*Szép feje volt, van, lesz már örökéig.
Beszélgetünk. Kis arca fölnevet.
Feketét kér. S egy szelet kenyeret,
melyen a pincérek az Isten testét mérik.*

*Szobámban ül Simone Weil-t hajtogatva.
„Én későn érő tehetség vagyok”
– mondja –, „talán a csillagok
küülnek nyolcvanéves homlokomra.”*

*Nem ültek ki. Hihetetlen halott.
Előredül, üldögél halhatatlan
a belvárosi presszó-kirakatban,
mint földig érő, örök angyalok.*

*Ötvenhétben, március délután
sétálunk a korlátos Dunaparton:
„Már három éve gondolkozom egy szón,
mi következik a halál után.”*

*Mohón az égre néz. De ily mohón
gyilkost se láttam nézni a föloldozásra,
ahogy ő nézett Isten homlokára
a dunaparti törött balkonon.*

*Ezer forintot vittem neki egyszer,
ezt gyűjtöttem a naiv elnyomásban,
hogy rejtse el a zoknijában,
mint Raszkolnyikov reszkető kezekkel.*

*Akkor még nem Pilinszky –; Jancsi volt,
Weöres, Nemes Nagy, Németh Jancsija,
ellenkezett, mint egy bukott bika,
s verejtékezve hullt reá a hold.*

*Szerettem volna megérinteni –
hold volt az arca, hold volt a szíve,
holdudvarában nem volt senki se,
ki nem értette, mi az isteni.*

*Aztán egy részeg, szőke nőt kísértem
az istenörök Fehérvári úton,
és harmadnap kellett megtudnom,
hogy vele volt az emberébredésben.*

*De bezárult a végtelen.
Mintha még akart volna valamit
mondani nekem. (Mert naiv a hit.)
Azt: hogy szeret. Meg azt: hogy
szerettem.*

Huszárik Zoltán

*Ilyennek láttam, így él
bennem Pilinszky János.*

Hernádi Gyula

Nehéz róla beszélni. Nem lett volna szabad meghalnia. Számomra ő volt a halhatatlan érték. Mindig úgy gondoltam, hogy ha kétszáz év múlva feltámadnék, ő akkor is újabb verseivel fogadna. Ő volt az abszolút antiinfarktuózus személyiség a maga soványságával, fura inas, érzelmi testével. Akikkel találkozott, azokkal nyomban azonosult, beléjük hatolt, mint egy kés, amely nem vág, de benyomul a szövetekbe.

1947. augusztus 10-én érkeztem haza hadifogságból, és 25-én bevonultam a Pápai Páriz Kollégiumba. Másnap vettem meg egy antikváriumban első verseskötetét, a *Trapéz és korlát*-ot. Valósággal faltam sorait. József Attila folytatásának éreztem. Megdöbbenett, mert azt hittem, József Attilát már nem lehet folytatni. Olyanok voltak a versei, mint ő maga. Finom soványság, angyali aszketizmus, telt szigor. Ezt a típusú feszültséget, ahol a sima jambusok és a legbonyolultabb absztrakció együtt hatott, senkinél nem láttam.

1959-ben ismertem meg személyesen, a *Harmadnapon* című kötet megjelenése után. Meglepődtem, hogy lénye mennyire adekvát a költészetével. Szokatlan ez a magyar irodalomban. Benne a biológiai angyság öltött testet. Bármikor találkoztunk azután, *in medias res* arról kezdett beszélni, ami éppen foglalkoztatta, vagy amit olvasott. A vele való beszélgetés mindig annyira felizgatott, hogy utána jobban tudtam írni. A szellemi felfokozottság, értelmi töltés, ami áradt belőle, valóságos indukciós folyamatot indított el bennem.

Várom, hogy esetleg harmadnapon... Mégis...

Kerényi Grácia

Sokféleképpen ismertük egymást.

– Itt Jancsi – mondta a telefonba, nem a nagyságtudat göggyével, inkább gyerekes természetességgel. A gyerek van így meggyőződve arról, hogy ő a Jancsi, az egyetlen. Nem kell bemutatkoznia.

Ez a gyámoltalanul magabiztos gyerek maradt meg bennem végleges élményként. Utolsó éveinek elárvult kisfiúsága oldotta fel feszélyezettségem utolsó gátjait.

Mindig természetesen vette-adta saját magát: természetes volt a tudása éppúgy, mint a zsenialitása. Illetve valahogy egy volt a kettő. Nagy olvasottsága minfegy igazolta, mentegette rendkívüli intuícióját, divatos szóval: empátiáját. Mintha „utálapozott volna” a könyvekben az ihlet sugallatának. Harmóniát teremtve a Szentlélek hét ajándéka között.

Sokféleképpen ismertük egymást; ha reá gondolok, sorra előbukkannak a régi képek, hogy egyggyé forrjanak a legfrissebbekkel.

1948. február, Róma. A magyar Akadémia kertje, a kútnál. Jancsi lelkesen magyaráz valamit, belekeveri a Dosztojevszkij-regények atmoszféráját, én meg csak azon izgulok, észre ne vegye, hogy nem ismerem, még nem olvastam Dosztojevszkijt. Fényképek, ugyanebből a februárból: a vatikáni múzeum egyik szobra vagy szarkofágja, s előtte a három kistestvérem, Pilinszky és Tol-dalagi; meg csoportképek, műemlék-háttérrel. Jancsi rendszerint a nyakán-vállán hordozza hároméves, göndör szőkefürtös öcsémét. Az egyikén nagyobb csoport: pápai kihallgatásra mentünk – én szerveztem meg – ott időző magyar kollégáinkkal. Balázs Bélának csak utólag szóltam róla, s ő rossz néven vette, miért nem hívtam őt is. „Legalább a kezét nyújtsa ide – kérte –, hogy átadja nekem a pápa áldását.” S most hirtelen Jancsi hangját, sokkal későbbi hangját hallom: évtizedek múltán meséli, talán a szilgietei Alkotóházban, Apám és Balázs Béla vitáját, melynek mindketten tanúi voltunk egy római kocsmában.

Jancsi hangján hallom a verseit is: tőle hallottam mondani először, s ez is azt példázta, milyen természetesen egyesültek benne az Adományok. Egy különlegesen sajátos hangú költő, akire ez szó szerint is érvényes: a maga sajátos hangján tudta elmondani sajátos hangú verseit.

Lefordítható-e ez a sajátos hang? A következő kép – már nem fénykép – Varsóban mutatja Jancsit: a testvérevel, Erikával utazott Lengyelországba, 1965 februárjában. Az volt a legfőbb gondunk, közös gondunk, hogy meg ne gyulladjon a pokróc, mert egész éjjel cigarettázott, almában is, az Írószövetség vendégszobájában.

Az én gondom, külön gondom az volt, még előbb, hogy le lehet-e fordítani, épp lengyelre: s amikor az egyetem magyar tanszékén a diákok előadták a *Sötét mennyország*-ot, aggódva figyeltem, tetszik-e Jancsinak. A fordítás, a lengyel szöveg muzsikája. Mert a lemezről játszott muzsikán, a Liszt-rapszodián, elnézően mosolygott.

Wiktor Woroszylskival fordítottam, akkoriban kialakult módszerünkkel: én csináltam egy alapfordítást, ő kijavította, átdolgozta. Nem volt könnyű, hiába lázongtam a változtatások ellen; hiszen ebben az egy műben is felmerült, például, néhány egyszerű lengyel szó kétértelműségéből fakadó változtatás szükségessége is. Lengyelül ugyanaz a szó jelenthet diót és diófát: honnan tudja az olvasó, hogy itt a fát jelenti? Wiktor jelzőt tesz elébe: „sekaty orzech”, göcsörtös diófa. A másik ilyen szó a „Niemcy”: németeket is jelent, Németországot is. Wiktor kénytelen kiegészíteni: „Niemcy, ten kraj” – ez az ország.

Az egész költeményben (hogy jól fordítottuk, később beigazolódott: színészek is előadták a rádióban, a magyar költészet hét évszázadának antológiájába is bevették) egy sor maradt úgy,

ahogy én először leírtam, egyetlenegy sor adható vissza lengyelül szó szerint, éppoly költői erővel: „Blisko, jak tyłko my umiemy kochać” = *Közel, ahogy csak mi tudunk szeretni.*

Születtek azóta más lengyel Pilinszky-fordítások, ahogyan azelőtt is; szépen csinálta meg Wołoszylski az *Egy KZ-láger falára* című verset, szinte tökéletesen Jastrun az *Apokrif*-et. De nekem a *Sötét mennyország* Pilinszkyje az, akivel Varsóban sétálok. Aki reggel beszalad az óvárosi Szent Márton-templomba, a bombasérült Krisztushoz, „egy imára”. Akivel nem tudom, mikor és mennyit beszélgettünk az én első lengyelországi és egyetlen németországi utazásomról. Arról, amit ő nevezett el a XX. század legnagyobb metafizikus botrányának; ami úgy lett emberi-költői alapélménye, hogy csak az intuíció, az empátia élette meg vele.

Sokféleképp ismertem Jancsit: most a kutyája jut eszembe, a legcsúnyább dakszli, akit életemben láttam. Megkérte egyszer a férjemet, vigye el kocsin Szenes Zsuzsiékhoz, el kell utaznia, és Zsuzsiék vállalják a kutyát. Csak mikor már odaértünk, és Jancsi elmagyarázta Zsuzsinak, hogy kell vele bánni, akkor derült ki minden: a kutyáról? Jancsiról? „Be kell éjszakára takarni” – mondta. – És most jön a rémség. A takaró leesik róla álmában, akkor ugatni kezd, és be kell újra takarni. És ez többször is előfordul minden éjjel.”

Nem tudom, Zsuzsiék hogy oldották meg végül: talán egyáltalán nem takarták be a kutyát? Jancsi kereste az önkínzás lehetőségeit a szeretetben. Ez is valamiféle empátia volt.

Sokféleképp ismertem Jancsit: költészetének megfoghatatlan erejét, és szakadékos emberéletének szívbemarkoló gyengeségeit. Döbbenetes volt, ahogy kihívta maga ellen, már-már alkoholista megszállottsággal szomjúhozta a szenvedést. Olykor úgy tűnt: poklokat jár meg, s csak reménységem biztatott: nem pokol az, hanem tisztító tűz.

Nem tudtam életében, ő hogyan ismer, mennyire ismer engem. Ismeri-e, szereti-e, amit csinálok, s mit gondol, amikor rámnéz. Az én első, hajdani poklomat, azt a bizonyos metafizikus botrányt látja-e mögöttem?

Csak azt tudom, hogy aki a *Sötét mennyország*-ot írta, az ismert engem, tudta rólam, ami a legfontosabb. Ami nem akkor volt, hanem azóta a legfontosabb, ami a magamfajta pokoljárók életét meghatározza: ami életem karmája és karizmája, keresztye és megváltása, azt ő írta le, ebben a sorban: *Közel, ahogy csak mi tudunk szeretni.*

Király István

1956 tavaszán Németh Lászlóval az *Égető Eszter* ekkor olvasott kéziratáról beszélgetve került szóba közöttünk Pilinszky János. Németh említette, mennyire szerette mindig ezt a költőt. Egyszer Vásárhelyt meg is hívta egyik órájára s a vendég versmondása – emlékezett vissza – a mozarti zenét, annak tisztaságát, fényét, csillogását, könnyedség és mélység együttelebegését idézte meg tanítványai, az ámuló, rajongó leánysereg előtt. Ez után a beszélgetés után vettem elő újból az 1946-os *Trapéz és korlát*-ot, Pilinszky addig egyetlen kötetét. Ekkor döbbsen belém, hogy ez a költő, akit (mint az egész *Újhold*-kört) az esztéta elzárkózás példájának vettem, sokkalta több annál. Az esztétikum nála egyben etikum is; nem elegedő, belső nemesség. Versei mélyén a József Attila-i *csillagok* – *börtön* metaforakör nem véletlen él: tovább hat benne a József Attila-i gyermeki tisztaság, morális rettenet, fájó érzékenység.

Mint a *Csillag* szerkesztője ekkor éreztem úgy, hogy meg kell törni azt a feledtető csendet, amelyet a dogmatizmus évei raktak Pilinszky személye s művei köré. Verset kértünk tőle, s a lap 1956. júliusi száma több oldalon át közölte költeményeit, köztük két olyan, ma már klasszikusnak számító művet, mint a *Négysoros* és az *Apokrif*. Innentől kezdve mindig, mikor szerkesztettem, odatartozott Pilinszky, ha nem is a lap vonalát jelző kiemelt nevek, de az akart, sürgetett munkatársak közé. Ha valaki kapcsán, hát nem utolsósorban vele kapcsolatban (önmagamban mintegy vele pörlekedőn) kellett végiggondolnom, mit jelent a szellem világában a világnézeti különbségeken átnyúló becsülés. Egy fontos elvi kérdést: a más világnézeti emberekkel való együttműködés – a szövetségpolitika – problémáját is érinti így a róla való emlék.

Mert nem volt soha kétséges számomra a világnézeti, lényegi másféleség. Hisz' a hajdan leadott vers, a *Négysoros* már egymagában tanúskodott erről. Igaz: a politikai élt elvette az 1956-os első közléskor a fölé rakott, s az alapélményre, a század „botrányára”, a fasizmusra utaló főcím: *Egy KZ-láger falára*. De nyilvánvaló volt, hogy Pilinszkyknél ez az élmény elontologizá-

lódott: egyszeri történelmi tényből az emberi létezés jelképévé nőtt. Nemcsak művészi fogás volt a *Négysoros*-ban az áttételező, egymás mellé rakó, kihagyásos beszéd. A metaforák és a valóság közti áttétel, távolság, a mondatok közé ékelődő csend hiányélményt jelzett, mondandót közölt. A József Attila-i *semmi* szállongott ott a verssorok és képek hézagai közt. Nemcsak a szerkezet vitte a huszadik századi „éjszakai” versnek ezt a remekét az elalvás s vele a legnagyobb hiány, a meghalás felé: a képek mögött is ott áramlott az életidegenség. Sivatatag volt itt a létezés, ahol az ember maga is tárgyként, „alvó szeg”-ként, sajgó fájdalommal világba verten élt; a tárgyak sugallta magány foglyaként. Csak negatív cselekvés tartozott hozzá: a veszély érzete, a belső rette-gés, a lét idegenségét hozó, sugalló szorongásos érzés.

Nemcsak azért foglalkoztatott nyugtalanítón ez a költemény, mert ennek kapcsán, a „plakát-magányban ázó éjjelek” nagyerejű képét magamban hordva, kellett először éreznem – vissza-ta-sítani, cáfolni nem tudón –, hogy a szocializmusban is kísérthet, szoríthat az elidegenedés: a va-lós emberből messze szakadhat a plakátokon élő, történelmi cél. Egy más jellegű, alapvető ideo-lógiai kérdést is felvetett a mű: mint már egymagában a statikus, „ikonszerű” megformáltság ta-núskodott róla, az általam vállottól szögesen eltérő emberképről szólt. Én a történelem-csináló, cselekvő emberi öntudat hőseit sürgettem: a Prométheusz-eszményt; Pilinszky nem a történel-met formálni akarók, de azt pusztán elviselni tudók – a csak elszenvedők – nevében beszélt. Szá-momra az ember a nagy betűvel írt, Gorkij emlegette, büszkén hangzó szó volt, nála úgy jelent meg, mint kreatúra, könyörgő, elesett, tehetetlen lény. Hozzám az a József Attila állt közel, aki Ady mégis-morálját folytatva tovább, a tudáshoz, a történelemhez fellebbezve a jövőért pörölt: neki ez a költő (mint a *Kortárs* általam szerkesztett, 1962-es József Attila-émlékszámban vallot-ta) elsősorban a nagy elszenvedők, Hölderlin, Franz Kafka, Jézus rokona volt. Eltért a világgép.

Ennek ellenére sem pusztán irodalompolitikai-taktikai megfontolás, a szerkesztői munka im-peratívusza – a kötelező minőségszítéslet – vállaltatta velem ezt a költészetet, de a minden ellen-tétlen túl is érzett, sugárzott testvéremberség. Annak tudata, amit a *Négysoros* megformálásbeli tisztasága, kristályossága már egymaga jelzett: nemcsak mesterségszítéslet volt itt a művészi tö-kély, de – éppúgy, mint a kései József Attilánál avagy Radnótinál – világnézet is: a nihillal való szembeszegülés. Így éreztem ezt már az első közlés alkalmával, az ötvenes években. Annál is in-kább, mert a másik akkor leadott vers, az *Apokrif* még egyértelműbben, a képek nyelvén tanús-kodott erről.

A bibliai és az aktualizáló nyelvi elemek paradox, hökkentő keverésében is megmutatkozó, időn kívüli, ontologizáló megjelénítés mellett formáló poétikum volt ugyanis ebben a versben (éppúgy, mint nemegyszer a kései József Attilánál) a szöveg alatti rejtett képrendszer is, a mély-metafora, a latens közlemény. „Levegőtlen présbe”, egy elidegenedett, „közönyös világba” der-medt be az elmaradt utolsó ítéletnek, a tragikus vallásosságnak ebben a fegyelmezett, áttetsző lá-tomásában teljesen az én. A hiány posztulátuma, a képpé vált ismeretlenség: a minden kommu-nikációs határon, megérteni tudáson túllévő, pusztán szemlélő – nem cselekvő – Isten villantott csak reményt. Mégis, a versből nemcsak a posztulás, a hiány, az evilági lét keserű magánya, tra-gikuma szólt, de paradox módon a világban való otthonlét vágya, akarata is; a József Attila-i ki-könyöklés a széles csillagokra. A verset polifonná tette egy rejtett metafora-sor. Az ősi rend, a testvéri fák, az öreg szülők képe bukott fel a mélyből. A szétszórt mozaikképek tudat alatti egy-bejátszásában mondandó sejlett. A maga gyermekszem-felidézte látványaival, óriás fáival, ma-daraival, vályújával, széles udvarával, kerti székével, nyugágyával, deszkárával fényezett a mély-ben a lélek óhaja: egy háznak a képe, az otthon akarata, az értelelmigény.

Negációjában is afirmáció volt így ez a költemény; evilági tett, könnytelen könnyezés; szikrá-zó fájdalom az otthonos világért – az elvesztett édenért. Éppen ezért mindmáig érezteti velem, hogy világnézeti kérdésekben könnyen félrevisz az ideológiai konfrontáció leegyszerűsített, vul-garizáló értelmezése: a teljes egyetértés vagy a teljes szembenállás merev kíváncsága, a csak *vagy-vagy*-okban való, kizárásos beszéd. Hiszen a szükséges s elkerülhetetlen polémiák mellett – s elle-nére is – megértheti egymást az azonos szándék. Ráismerhet a vele rokonra, a hozzá hasonlóra az értékigénlős, az erkölcsi igény. Megalapozódhat a szövetségpolitika nem pusztán a napi, anyagi jellegű érdekek szférájában, de egy más – ha nem is lényegibb, de fontosabb – területen: a vi-lágnézet síkján, az azonos eszmei, erkölcsi érdekek szintjén. Az értelmes élet vágyát magában hordó szó – az otthon-gondolat – másokért is beszél.

Meggyőződés: így érezte ezt Pilinszky János is. Mint a *Kortárs* akkori szerkesztőjének, nekem adta át például valamikor 1963-ban *Nagyvárosi ikonok* című költeményét, s maga hívta fel a figyelmem egyik részletére. (Aszkétikus arcából elővillanó nyitott, kislíus, meleg mosolya mindmáig bennem.) A modern, karkai városmotívum egyik nagyerejű költeménye volt ez az alkotás; az emberi tehetetlenség, az elidegenedett, lakhatatlan lét. De bekerült, mint „ikon” a motívumsorba a cselekvő ember emlékéért őrző hely megidézése: egy múzeum képe is. S az ott megjelent hős iránt egyet nem értőn, vele vitázón is ott élt a tisztelet: „Te megpróbáltad azt amit / senki se merészt, te árva! / fényeskedjék neked az éj / öröküres monstranciája.”

Lehetetlennek vélte ez a költő az evilági otthonteremtést, lehetetlennek a földön lakó reményt: mégis a szépség szerető, becéző színeivel vette körül azt, ki ennek hitével élt; jelezve vele, hogy evilágiság és túlvilágiság elkötelezettje, kiút-keresője nem szükségszerűen áll szemben egymással, de lehet társ, barát, minden vitán túl egymást tisztelő szövetséges is. Hisz ott munkál mindkettőben az értéksóvárgás, az otthonakarat, a testvéri igény. Prométheuszban, a tüzet ellopó cselekvő hősben s a sziklához láncolt elszenvedőben, az eltérő tartás ellenére is, ugyanaz a vágy, ugyanaz az emberlét – emberszomorúság s emberméltóság él.

Kocsis Zoltán Nehezen találok a szavakat: számomra roppant sokat jelentett Pilinszky János. Mint ember és mint költő, a kettőt nála lehetetlenség elválasztani. Hogy miért jelentett oly sokat és miben – ezt még körülményesebb megfogalmaznom, csak metafizikai magyarázatot tudnék adni. Néha a jelenléte, a beszéde, a gesztusai szabadítottak fel új és új erőket bennem, néha az, hogy ott sem volt s akkor olvastam tőle valamit, néha a versmondása... összetett dolgok ezek. Sokszor csak hetekkel, hónapokkal később jöttem rá egy hanglettségének, egy kétsoros versének az értelmére, és egyszerre sok minden letisztult, megvilágosodott körülöttem: érthetőbb lett a világ. Mindez meggátol abban, hogy objektív képet alkossak róla; elfogult vagyok, elfogult Pilinszky-barát.

Valaki azt mondta nekem, hogy ő vagy rögtön érti Pilinszky verseit, azonnal, amint elolvassa – vagy sohasem érti meg. Én is azt hittem, így vagyok vele, de csak addig, amíg először nem halottam szávalni Jánost. Ez 1974 őszén vagy '75 tavaszán történt a Fészekben. Mindig izgatott a szerző viszonya saját műveivel. Ő úgy adott elő harminc éve írott verseket, hogy megbillent a mű számomra vélt tartalmi egyensúlya. Nem a lényeg, hanem az arányok: ez fontos, az kevésbé fontos, ezt kiemelem, amazt már-már elhallgatom. Mutattam neki Rahmanyinov- és Bartók-darabokat a szerző, azután más művész interpretálásában; mindig kitalálta, melyik felvételen játszik a szerző. Az alkotó viszonya saját előadói létehez, igen. Pilinszkyben egyik sem nyomta el a másikat, inkább építette. Tőle tanultam a korlátok közti szabadságot, illetve azt, hogy a korlátok közt is meg kell, meg lehet találni a maximálisan szabad mozgást. Sok mindent egyformán láttunk és gondoltunk. Erre már akkor ráéreztem, amikor először összefutottunk a Zenei Antikváriumban és aztán óráig beszélgettünk. Meghívott a lakására, s én ott ragadtam reggelig. Évekkel később mesélte, hogy ő azt hitte akkor, már véglegesen betelepültem hozzá, hisz semmi hajlandóságot nem mutattam a távozásra.

Amit elsődlegesnek, legsürgetőbb feladatunknak tartok: az életmű kiadása. Versek, esszék, színpadi művek, levelek – ezeket össze kell gyűjteni, mielőtt elkallódnának. Hat-nyolc kötetbe minden beleférne. Szerintem Pilinszky prózája legalább olyan értékes, mint a költészete, a kettő közt nem is lehet éles határvonalat húzni. Ha megnézzük a *Trapéz és korlát* darabjait, a legtöbbet akár prózaként olvashatjuk, olyan egyszerű, minden formai játéktól mentes. Milyen jó lenne, ha épp a Vigilia vállalkoznék Pilinszky – legalább prózájának – kiadására, hisz elsősorban mégis ehhez a laphoz tartozott. Én a magam részéről arra is hajlandó volnék, hogy néhány muzsikussal kollégámmal együtt jótékonyági koncertet szervezzek, amelynek bevételét a kiadásra áldoznánk... Nem vagyok biztos abban, hogy ez a leghatékonyabb megoldás.

Emlékszem, egyszer a *Szabadesés*-t mondta a lakásán. Ez a problematika engem majd' húsz éve foglalkoztat – s egyszeriben ott volt előttem teljesen kibontva. Úgy érzem, az általam megismert Pilinszkyre épp a Szabadesés két utolsó mondata a legjellemzőbb: „Sírásom millió és millió éves, millió és millió tonna víz. Ez a befejezés.”

Kurtág György

Pilinseký jános: Kapsolat

A keltő, a bont
emberek.

Kurtis Gray

Andante sostenuto, sempre pp dolce

Il volta senza rigore

Mi-co-da cönd, ha itl vegj.

Mi-co-da po-ko-li cönd.

Il volta

da u-lök.

Veg-teor lo

[P.]

Cimb. Cel.
Fl. Fl.
Hof. Hof.
Po. Po.
Cim.o Cim.o
Cor. Cor.
Hof.o Hof.o
Cimb. Cimb.

re-mi-fek.

[illegible]

Rep. 4 volts

Mándy Iván Az a furcsa, szaggatott nevetés! Ahogy szinte fut a kopár, téli fasorban. Közben cigarettázik. Olykor hátranéz. Egy hangra vár? Miféle hangra? Megáll. Belemered a néma fasorba. Dermedt, csodálkozó arc. Hová kerültem? Miféle városba?

Irtózatosságot közöltem vele. Annak idején. Úgy az ötvenes években. Gyászos arccal. Sötét röhögéssel. Te János! Kilöknék bennünket mindenhonnan! Kilöknék? Be se engednek! Az ajtók bezárulnak! (Így, ilyen drámaian.) De miféle ajtók? Nincsenek is ajtók. Nincsenek szerkesztőségek. Nincsenek lapok. Semmi sincs.

Rámbámult. Olyan megmerevedett arccal.

– Rettenetes!

Ennyit mondott. De nem rettent meg. Valahogy láttam a tekintetében. Nincs benne rémület. Pedig én aztán igazán megtettem a magamét. Ném volt jó velem összeakadni azokban az időkben. És mégis... Éreztem, hogy odabent a mélyben, a lélek mélyén, van valami hit. Az a magára maradt, árva hit. Meg sajnálkozás. Ahogy megérintette a karomat.

– Te, azért talán mégse! Ezt nem tehetik!

– De tehetik!

Nézett, mélységes részvétellel.

Egy másik színhely. Balázsék lakása. Idő: ugyanaz. 1951. Személyek: Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Pilinszky János és én. Ittuk a feketét. Beszélgettünk, hallgattunk. A kitaláltot. (Ünnepélyesen.) A lepasszoltak. (Kevésbé ünnepélyesen.) Írásaink már régen nem jelentek meg. Csak átírásaink. A nagy átíró korszak! Mindent átírtunk. Mindent és mindenkit. A klasszikusokat se kíméltük. Kevesen úszták meg a dramatizálást. Közben már Mark Twaint is meggyűltem. Éppúgy, mint T. Forgách Paula rádiójátékait.

A csésze fölött belebámultam a levegőbe.

– Balogh Bumbi!

– Mi az? Mit beszélsz? (Balázs.)

– Nem tud megszólalni! Egyszerűen nem tud megszólalni!

– Drága Ivánkám, miért kéne, hogy megszólaljon? (Ágnes aggódó hangja.) És ha elárulná, hogy ki az a Balogh Bumbi?

– Egy focista!

– De Ivánkám! Maga igazán szereti az ilyeneket!

– De nem rádiójátékban! Valaha régen... a pályán!

Balázs (Pilinszky felé): – Most jön a Ferencváros! Mindjárt elmondja, hogy állt fel a régi Ferencváros!

Nem mondtam el. Csüggedt hallgatás a csésze felett.

Ágnes: – Aha... Valaki irt egy rádiójátékot. És magának kell átpofozni.

– Tudja, mióta pofozom? Napok óta! Hetek óta! És még mindig semmi!

Körülöttem csönd.

Pilinszky halk, távoli hangja.

– Majd lesz egy lexikon!

– Mi lesz, János?

– Egyszer majd megjelenik egy irodalmi lexikon. – Cigarettára gyújtott. Fújta a füstöt. Furcsa félmosoly, mint aki készül valamire. Aztán az a szaggatott nevetés. – Igen, abban minden benne lesz. A folyóiratok, ahova csak írtunk. – Lassan Ágnes felé fordult. – Magyar Csillag. Ezüstkor. Válasz. Vigília.

– Magyarok.

– Újhold.

Ő meg bólogatott, és fújta a füstöt.

Balázs: – És aztán a semmi.

– Dehogyis! Most jön a fénykor! A műsorfüzetek! Egy árjegyzék! Egy cégtábla! Reklámszövegek! És aztán a fénypont! A húsvéti tojás! Utolsó írásunk egy húsvéti tojáson!

– Micsoda, Jánoskám?!

– Felirat egy húsvéti tojáson!

Rázta a nevetés. Akárcsak bennünket. Balázs ráborult az asztalra. Ágnes tapsolt.

– Húsvéti tojás! Talán egy kis versikével! (dalolva) Versikével! Versikével!
 – És a próza! Semmi próza?! Legalább egy sor azon a tojáson!
 Elkábultam a nevetéstől. Elgyengültem. Lecsúsztam a székről. Le, a szőnyegre. Nem tudtam abbahagyni a nevetést. Ömlött a könny a szememből.
 Pilinszky meg újra elmondta. Pályánk történetét. A pálya ívét.
 Magyar Csillag!
 Ezüstkör!
 Válasz!
 Vigília!
 Magyarok!
 Újhold!
 Műsorfűzet!
 Árjegyzék!
 Cégtábla!
 Egy tojás!
 Egy húsvéti tojás!
 Meddig tartott ez? Hogy álltam fel? Mibe kapaszkodtam? Egy székbe? Az asztalba? Hogy indultam el? Félájultan támoilogva. Szétázott arccal. Hogy indultam el? És hová?

Előadta egy darabomat. Igen, igen! Egy színdarabomat. Természetesen Balázséknál.
 Szín: egy szoba. Egy férfi ül egy ócska, kopott karosszékbén. Ez az egyetlen bútordarab a szobában. Nem mintha eladták volna a bútorokat. Ó, nem! Itt soha nem is volt semmi más, csak ez a karosszék. És a székben a férfi. Mögöttük egy kopaszos pálma. Elképzelhetetlen, hogy valaha is megöntözték volna. A férfi mozdulatlan. Időtlen tekintettel néz a levegőbe. Talán ő maga az idő. Az egyik keze megrebén. Jelt ad valakinek? A kéz visszahull a karfára.
 A férfi a levegőbe bámul.
 A függöny lassan leereszkedik.
 A férfi váratlanul felemelkedik. Mi az?! Feláll? Elindul valahova? Elhagyja a székét? A szobát a pálmával?
 A függöny már csaknem legördül.
 Parányi rés a színpad.
 Még éppen csak annyit látni, ahogy a férfi visszaül.
 Függöny.

Pilinszky átvágott az utcán. Egy másikon. Aztán tovább, tovább. Sötétzöld oldaltáska a vállán. Egy leszerelt katona. Vagy maga a világ vándora.
 Honnan került ide? Varsóból? Londonból? Párizsból? Hiszen akkor már bejárta a világot. Mindenhol ismerték. Őt is, meg műveit is. (Elmúltak az ötvenes évek. Elmúlt az átírások nagy korszaka.)
 Hogy hatott rá a világhír? Örült neki? Vagy inkább megriadt tőle?
 Egyszer megáldott a körúton.
 A körút forgatagában megpillantott egy járókelőt. Egy esendő embert.
 Felemelte a kezét. Megáldotta.

A *Trapéz és korlát* sárga füzetek fekszik előttem, diákosan-ragaszkodó dedikációjával, a címlappal együtt 39 nyomtatott lapon, három ciklusban tizenkilenc vers. Sokáig ez maradt egyetlen kötetem, „A” kötet, az életmű. Az 1946 májusában, millpengők inflációs tébolyában Baitz Mária, Meer Artúr, Rényi Oszkár és Takáts Vilmos költségén megjelent kötet felelős szerkesztője Thurzó Gábor, készült a Szent István Társulat nyomdájában, az *Ezüstkor* kiadásában.

Ezt a füzetkét méltányolta alig egy évre rá a Baumgarten-díj kuratóriuma. Impresszuma is jól mutatja, honnan s hogyan indult Pilinszky János. Pilinszky, bár tizenkilenc éves kora, 1940 óta publikált különböző folyóiratokban és bár ekkor már az *Újhold* szerkesztőségének tagja: valójában a *Vigília* körének, Sik Sándor, Horváth Sándor, Rónay György és Thurzó Gábor „csapatának” felfedezettje. Idők jártával lassan feledésbe merül, hogy volt akkor, ifjúságunk felszabadulás utáni mámorosan szép éveiben, egy *Vigília-kör és iskola* is. Sik Sándor és Rónay György szerepe közismert. Kevés szó esik viszont a vonatkozásban Thurzó Gáborról és Horváth Sándorról. Tanúja vagyok, hogy hányan, milyen sokat köszönhetünk Thurzó Gábornak és Horváth Sándornak. Thurzó olvasta elsőként Pilinszky verseit, kéziratban, azon frissiben, hogy papírra kerültek; a költő már szaladt is Molnár utcai lakásából, ahol egy mindig szívélyes nagy családban élt, át a Váci utca 55-be, a Rutterschmidt-házba. Itt aztán a vers elolvasása után yiták, beszélgetések kezdődtek. Az akkor fiatalok és kezdők közül többek között Görgey Gábor és Rozgonyi Iván is közénk tartozott. (És, messzibbről, immár beérkezettként, Mándy Iván meg Végh György, meg Birkás Endre, meg Toldalagi Pál.)

Aztán Horváth Sándor! A tanítványai által, mint hallom, rettegve tisztelt domonkos rendi hit-tudósról szinte senki sem tudja, hogy a háttérből, Sik Sándorral négyszemközt beszélgetve, mennyit tett értünk, fiatalokért, hogy olvasta és becsülte az ifjú írót, és nemegyszer tekintélye egész súlyát vetette latba egy-egy mások által katolikus folyóiratba nem illőnek vélt cikkért, versért. Pilinszkyt is sokra tartotta. Mivel azonban valósággal élvezte csöndes háttérben maradását, kevesen tudtuk, mennyit köszönhetünk neki. Abban a *Vigília*-számban, amelyből Pilinszky *Aranykori töredék* című verséből idéztem mottóként két, rá oly jellemző sort, Horváth Sándornak is van egy tanulmánya: ebben kifejti, hogy a földi javakat az ember csak megbízottként kezelheti, s „a közösség is nagy hasznát húzna abból, ha a magántulajdon nem szolgálna tisztán egyéni vagy csoportérdekeket, hanem a közjót célozná”. De nem teszek kitérőt Horváth Sándor méltatása kedvéért – rég hanyagolt kötelességem, hogy megemlékezzek mások előtt ismeretlen arcáról –, csupán azt jelzem, hogy a Horváth Sándor, Sik Sándor, Thurzó Gábor és Rónay György által szerkesztett katolikus folyóirat akkor a társadalmi haladást a hitelvek feladása nélkül szolgáló, sok fiatal fölnevelő kulturális központ volt, és *Pilinszky János is ennek neveltje és fölfedezettje*. A világért se szeretném ezzel az *Újhold* párhuzamos jelentőségét elvitatni – Pilinszky abban a körben is mozgott, erről Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Lengyel Balázs tud többet –, de tény, hogy Pilinszkyt – kötetben – Thurzó és a Szent István Társulat hozta először nyilvánosságra.

Bennünket a hadifogság közös élménye és a film kedvelése hozott össze (*Harbach 1944*). Aztán persze eszményeink, olvasmányaink. Pilinszky nyolcszor-tízszer is elolvasta a neki tetsző műveket, amíg kívülről meg nem tanulta. Akkoriban Tolsztoj *Iljics Iván halála* című elbeszélése volt a kedvence, több mint egy éven át ez volt állandó beszédtemája. Tréfálkoztunk is egymás között: fogadjunk, hogy első szava megint ez lesz: „Gyerekek, újra elolvastam az *Iljics Iván halálát*...” És így is történt.

A kortárs külföldi írók közül Evelyn Waugh-t tartottuk legtöbbször, sorokat, bekezdéseket, alakokat idéztünk tőle. Akkor jelent meg magyarul az *Utolsó látogatás* (1948). Mindkettőnk erősen foglalkoztatott akkor Szent Johanna alakja. A háború alatt jelent meg magyar fordításban, de akkor került kezünkbe Paul Claudel drámai költeménye, a *Jeanne D'arc a máglyán* és Szerb Antal fordításában Victoria Sackville-West lebilincselő Johanna-életrajza. Más volt ez, mint Shaw felfogása. Thurzó Gábor ezt látva, kezembe nyomta egy amerikai színházi folyóirat új szá-

mát, benne Maxwell Anderson *Joan of Lorraine* című színművével. Lelkesen lefordítottam. Arról szól, hogy egy színésznő, Johanna szerepére készülődve, megváltoztatja életét. Erről, akit érdekel, a Vigilia 1948. augusztusi számában olvashat. Talán most is ott van Pilinszky hagyatékában a kéziratos fordítás. Úgy vélem, Jeanne alakja egész életén át végigkísérte őt: én még a párizsi ápolónőjéről írott művében is benne érzem a domremy-i parasztlányka hatását.

A Vigiliát akkor, mint a legtöbb lapot, kávéházban szerkesztették. A Centrálban volt a Vigiliának egy asztala; itt találkoztunk. Meg aztán a Múzeum körúti antikváriumban, Birkás Endre körül; a budai Fő utca egy sarokházi kocsmájában, melyet akkor „Kossuth pincé”-nek hívtak gazdája; Thurzó Gábornál; Pilinszky-nél a Molnár utcában; és persze mozikban. A bölcsészek kedvenc presszóját, a *Darlingot* Pilinszky ha nem is kerülte, de nem frekventálta; az 1947-es májusi *Igen* című antológiába – ami a *Darling*-ban szerkesztődött – sem adott verset, pedig abban Darázs Endre, Lakatos István, Rába György, Rubin Szilárd, Somlyó György, Vargha Kálmán, Végh György, az egész akkori reményteljes ifjúság szerepelt. Rajnai László szerkesztette, aki meg is írta, hogy „Pilinszky János neve nem szerepel ugyan e füzetben, de említése nélkül lehetetlenség tovább mennünk”.

Pilinszky akkoriban zárkózott, de nevetni szerető, tréfákra kapható, ám nehezen barátkozó fiatalember volt. Szólanom kell mozi-kedveléséről; ezért is kértem meg a hatvanas évek elején, hogy írjon az általam vezetett stúdió számára forgatókönyvet (*Rekviem*). Sajnos, akkor nem akadt rendező, aki a szokatlan stílusú szcenárium filmreviteléhez kedvet kapott volna. A film mégis mindvégig nosztalgiaja maradt; halála előtt is filmet írt stúdióknak számára, vagy legalábbis fogadkozott szegény, hogy nekifog a megírásnak... Örööm a szerződését; talán ez az utolsó, amit aláírt.

Kevesen tudják, hogy rövid ideig egy pedagógiai intézetben is dolgozott. György Júlia, ez a nagyszerű orvosnő, lélekgyógyász, veszélyeztetett sorsú fiúk számára intézetet nyitott a Szabadság-hegyen; ide ajánlott be minket Rákosi Zoltán barátunk, tanár és író 1950-ben. Csuda egy társaság gyülekezett ott össze: Csernus Tibor, a festő, Szedő Dénes, a ferences költő, Gáti Ferenc, még mi. Hamletet olvastunk fel a gyerekeknek, modern költőket... Egy életre valót tanulhattunk György Juliától. Ez 1950-ben volt, nehéz esztendőben, meg is szüntették az iskolát, mint rendhagyó polgári-humanista intézményt. Pilinszky csak nagyon rövid ideig bírta, bármennyire szerette a gyerekeket messziről, félt tőlük; de leginkább magányát óvta, mert hiszen „mi kívül izott” az csak „belül a pupillán, itt izzit csak igazán, idebenn!”

Örvös Lajos Sovány, barna hajú fiút pillantottam meg az írógép előtt, amikor beléptem a szerkesztőségi szobába. Úgy ült ott, mint egy kérdőjel. Horpadt mellén hamuszürke trikó, arcán egy aszkéta csupaszága.

– Te vagy Pilinszky János? – kérdeztem tőle.

– Én.

Oldalvást emelte rám a szemét. Megmondtam a nevem, és hogy újabb verset hoztam. Mert akkoriban – 1942-ben – már megjelentem az *Életben*, a Szent István Társulat folyóiratában. Thurzó Gábor, a szerkesztő, épp nem volt bent, így Pilinszkynek adtam át a verset. Mozdulatlan arccal olvasta, a két utolsó sort mormolva, inkább csak önmagának: *különös este az ilyen, / mikor a remény legerősebb*.

– Te mit remélsz? – nézett fel rám.

– Nem tudom. Ez csak olyan érzés bennem.

Megfoghatta a suta válasz, mert rám feledkezett kicsit, mintha ő is hasonlóképp érezne. De csak annyit mondott, hogy „majd átadom Gábornak”. Két hét múlva már meg is jelent a vers, és amikor bementem, hogy felvegyem a tiszteletdíját, újra találkoztunk.

– Nem iszunk meg egy pohár bort? – kérdeztem tőle.

– Most nem tudok elmenni – felelte –, délután találkozhatunk.

Azontúl gyakran találkoztunk, de nem bort ittunk, hanem feketét vagy egy kupica pálinkát. Sokszor csak az embereket néztük, Jancsi néha megkérdezte tőlem, hogy ez vagy az a nő tet-

szik-e. És mert többnyire csúnya nőre mondtam, hogy tetszik, hosszasan nézte, mintha meg akarná fejteni, miért is tetszik nekem, s elemezné önmagában, mit lát ő benne. De hogy mit vett észre, sohasem mondta, csak az én ítéletemre volt kíváncsi. Talán nem is személy szerint az enyémre, inkább a *másokéra*.

Aztán egyszer mutattam neki egy másik versemet, s megkérdeztem tőle, mit gondol, melyik folyóirat közölné: *Tücsök a lápon* volt a címe. Csendőrök mennek át a vidéken és csörög rajtuk a fegyverzet. Néma az egész vidék. Csak a tücsök ciripel, ahogy az utolsó két sor tanúskodik róla: *Tücsök vagyok, a láp zenésze, / cirip-cirip, csak én visíngatok...*

Lehajtotta a fejét, aztán így szólt:

– Úgy érzem, ezt a *Vigília* közölné. Ez a tücsök ott, azt hiszem, tetszene.

Kicsit elcsodálkoztam, miért csak a tücsköt említi az egész költeményből, aztán később megismertem roppant érzékenységet, mely megtiltotta neki, hogy egy-két szónál bővebben fejezze ki a leglényegesebbet, mintha félne, hogy felhigítja, mintha vékony, akadozó hangján is versben beszélne.

Időbe telt, míg elvittem a verset a *Vigiliának*. Idős, ezüst hajú pap fogadott, fekete reverendában ült az íróasztalnál. Mikor bemutatkoztam neki, felállt, odajött hozzám, leültetett egy székre, ő velem szemben telepedett le. Sík Sándor volt. Elolvasta a versem és azt mondta, hagyjam ott, de nem fűzött hozzá semmilyen kommentárt, csak szétnyílt a szája, ahogy nézett rám melegen. Nagyon fiatal voltam még, kicsit megilletődött, kicsit izgatott is, talán bátorítani akart.

A *Vigília* 1943-as júliusi számában jelent meg a *Tücsök a lápon*. Az egyik utolsó számban, mert a *Vigília* feketelistára került, betiltották. De abból a júliusi számból mégis megtudtam, hogy Pilinszky János jól érezte: „ez a tücsök ott... tetszik majd”.

Szentágothai János Nehezen számom magam rá, hogy Pilinszkyről írjak; a természet vizsgálója objektív jelenségeket kutat, én pedig oly sokszor túllépek – szinte úton-útfélen – a „kutatói illendőség” határait.

Auschwitz, avagy az „évszázad bűne” Pilinszky János tudatában (évezredet is nyugodtan mondhatnánk, vagy akár még többet is) valóban elfeledhetetlen és emberi mértékkel megbocsájthatatlan. Talán épp ezért kellett neki a lét kozmikus absztrakciójaig eljutnia, miben e szörnyű élmény bűnöst és áldozatot egybeolvasztva egyáltalán kimondható – s ahogy Ady Endre egykor „kimondta a(z első) világháborút”. Ezért kellett a költői nyelvet lemeztelenítenie kristályváz-szerkezetére (Chomskynak az emberi beszéd mélystruktúráira vonatkozó gondolatait anticiálva), mint ahogyan „apokaliptikus” hő- és nyomásviszonyok közt rendeződhetnek atomok olyan kristályrácsokba, miket drágaköként ismerünk.

De mindezt mások sokkal szakszerűbben és artikuláltabban már gyakran elmondották. Személyes problémám: miért van az, hogy két ember, lényegileg azonos élményekkel és ugyanazon erkölcsi imperatívusz alatt élve, oly szélsőségesen ellentétes módon reagálja le élményeit? Vajon az orvosi kivülrállás, pláne a boncoló orvos befejezett tényekkel való szembesülése... az, hogy gyermekkorom óta kevés illúziót tápláltam önmagamról; és az emberekről még kevesebbet... a kutatói elkötelezettség „voyeur”-sége... az a tudat, hogy ha már életben maradtam, tegyem kötelességemet stb. ... tette azt, hogy leráztam magamról mindent, mint kutya a vizet. És miért kell az értékesebbnek, igazabbnak és emberibb embernek oly szörnyen gyötörődnie ugyanazon átoksúly alatt? – Persze, én is ismerem nagyképű tudományos magyarázatainkat: agytörzsi ún. fel- (és le-)szálló modulatorikus neuronrendszereink, az adrenerg, dopaminerg és szerotoninerg „hangoló” idegsejtrendszereink működési egyensúlya határozza meg ősi, ún. limbikus kéregterületeink és néhány felső agytörzsi központ működésén keresztül a „büntetés” és „jutalmazás” (reward és punishment) elemi agyi (tudati) rész-mechanizmusai közötti állandó harc – mindennapi szóval „közérzetünk” – mindenkori állapotát. Hát igen: néhány aránylag egyszerű molekulát gyártó sejt felel mindenért!... De vajon ez minden? A „mindenséggel mérd magad” József Attila-i felszólítás biológiai materiális alapja valóban ilyen sovány realitás lenne?

Szerencsére a világegyetem és az emberi tudat, amiben az egész tükröződik – bármilyen ki-

csiny csontládikába legyen is bezárva – mégsem ilyen egyszerű. A művészet feladata, hogy ezeket a rettenetes ellentéteket és ellentmondásokat kifejezze, és a tudománynak alázatosan el kell fogadnia, hogy ahol szavai legfeljebb dadogások, ott a művésznek még lehet tiszta beszéde. Ezért fogadom hálával az élet olyan ajándékát, mint Pilinszky János költészete és vele együtt a teljes reménytelenségen túli remény ígérete; vállalva magamra is *Sírkövenre* című versében kifejezett, egész generációnkat feloldozó bűnhődését.

Tamás Gáspár Miklós

„Ha tudsz hinni, minden lehetséges a hívőnek” – mondja az evangélium (Márk 9.22, apud Káldi: *to ei dînê, panta dîna-ta tò pisz-teuonti*). A történeti kereszténység egyik legnagyobb rejtelve ez; a hitigazságokat csak *a posteriori* lehet bizonyítani, hiszen – szemben a közkeletű, értetlen laikus vélekedésekkel – a tapasztalatra vonatkoznak. A bibliai vallás megteszi azt, amit pusztán emberi tekintély soha nem tehet: elrendeli, hogy szeressünk. Az Urat teljes szívünkől és teljes lelkünkől, és felebarátainkat, mint önmagunkat; tehát magunkat is. Ennek a parancsolatnak a tapasztalatát, ahol módunkban áll igazságot és hamisságot mérlegelni, Krisztus tanítványai élték át: tapasztalatuk kánonikus, mértékadó és megismételhetetlen – hitüket az Embernek Fia teremtette meg, alászállása és fölemelkedése, csodái, halála és föltámadása pedig igazsággá változtatta. De soha senki nem tudott úgy és annyira hinni a Fiában, ahogyan és amennyire a Fiú az Atyában. A hit és a szeretet tökélye csak magában Isten egyszülött fiában formálódhatott meg; Istennek kell lenni, úgy látszik, az isteni élethez. Így a keresztény embernek mindenekelőtt bűnös embernek kellene lennie; ám ne feledjük, hogy az ítélet is Istené.

Az emberi csoda tehát az eleve megcsalatott és megalázott hit szívóssága a bűn sivatagában; ez nem oka gögnek, talán csak oktan reménynek. Erről a sivatagról tudott, tökéletlen hitének érzetében, Pilinszky János. Magyarországon nagy emberei között csaknem egyetlenként: sikert itt csak az ártatlanság és a megbékélés jelszavai hoztak. De ha nincs bűn, nincs bocsánat; kultúránk irgalmatlansága, keménysége, gunyorossága alkalmasint a bűntudatra és a bűnbánatra való képzetlenségből fakad. Megbánásra persze képesek vagyunk. De a megbánás bizonyos fokig a töredelem ellenkezője. Megbánni valamely tettet ugyanis kedvezőtlen következményei miatt szoktak. Ám a győztesnek is lehet – kell hogy legyen – bűntudata. Lelkiismeret-furdalásra is képesek vagyunk. Innen származik Ady sok szapora vádja a nemzet ellen. Innen a megbántottság és a kiengesztelés, a bosszú és a feledés.

Az emberek közötti szeretet is bűntől terhelt, már pusztán attól is, hogy tökéletlen. Mert a másik személy – mint személy – a szeretetben születik meg számomra: ha ez a szeretet tökéletlen, a hiánytalan szubjektivitás nem jöhet létre – a tökéletlen szeretet az emberi lény magvát sérti meg, miközben csírázásra és virágzásra bírja.

A megígért Vigasztaló, a Paraklétosz majd meggyőzi a világot a bűnről, az igazságról és az ítéletről (János 16,8, apud Káldi: *elenxei ton kos-mon peri hamartiasz kai peri dikaiosünész kai peri kriszeosz*). A bűn a hit hiánya, az igazság a hit tárgya, az ítélet pedig a hit igazságának *consummation* est-je. Méghozzá a világ fejedelme, az *arkhón tû koszmû* ítéltetett meg. Nem véletlenül.

Pilinszky János a gyarló szeretetre karddal sújtó, tökéletes Gonosz fölbukkanásának tanúja. Auschwitz csak az egyik példa erre. Az égis csap a láthatatlan krematóriumokban elhamvadt tudatok szagtalan füstje. A megbánás, a lelkiismeret-furdalás, az önvád fölületességét mutatja az a híres költői mondat, amely szerint a művész, amikor kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja. Milyen sürgős ez a mondat írójának! No nem, Pilinszky János verseiben nincs föloldás: ez az apokalipszisre vár. A Sátán műemekei múzeumi tárlókban szemlélhetők – vagy még bontatlan tömegsírokban lappanganak. Pilinszky János nem művelője az ördögi archeológiának, ahol persze nem a régész az ördögi, hanem a lelet; csak dünnyögi – egyedül – a siratóóneket, amelyet zengő, vijjogó kórusoknak kellene világgá kiáltaniuk.

Akhilleusz és Priamosz párbeszéde Hektor meggyalázott teteme fölött: a költészet nem mehet tovább kegyeletben és enyhületben, merj hazudni. „Mint a fegyenc, ki visszatérve / falujába, továbbra is csak hallgat, / szótlanul ül pohár bora előtt” (*Amiként kezdem*). Itt világosodik meg

annak a jelentése, amit Pilinszky János mozdulatlan elkötelezettségnek nevezett; a megkövültség – talán – kihívja az áldást. A költő, kő-áldozatának szemérmertlenségében, ugyanazon gesztussal könyörög az embereknek, és elűzi őket, elzárkózik előlük. Az áldást az ő fejükre kéri. Azzal (is), hogy a bűnbe rögzült kreatúra önundorát, tárgyatlan pepecselését, határtalanul lelassított kapkodását földi föl.

Kierkegaard ezt írja naplójába 1852 júniusában: „A kereszténység itt megszűnt; hogy szó lehessen arról, hogy újra megjeljünk, ahhoz egy költőnek össze kell törnie a szívét, és ez a költő én vagyok” (XIV A 586).

Nem tudom, evégett-e vagy sem, de Pilinszky János összetörte a szívét. A szolidaritás (egyszerűbben: az együttérzés) következménye, a rossz szemlélete megbetegítette és szerencsétlenné tette. Nagyvilági volt, mint egy rendjéből kítaszított apát, gyámoltalan, mint egy trónfosztott király, előkelő, mint egy körözött terrorista. Megütözést és csodálkozást keltett, mert kifogott a konvenciókon, a megváltatlanság barokk tragédiájába illesztette őket. Megfogalmazta a történelem egyszerre elmekörtani és eszkatologikus képét, és tudjuk, élte az ellenkezőjét: „Egy fehér kar a hófehér tükörről, / Egy vézna szép kar kitaró erővel, / hideg spongyával a hideg üvegről / öröktől fogva próbál valakit, / valakit vagy valamit eltüntetni” (*Körkép és hatyúdál*). A bűnt nem lehet elfeledni, de a megváltott bűnt meg lehet bocsátani. Antigóné el kell hogy földelje a bátyját, a jóvátétel megtörtént; foglalkozhatunk Kreóonnal.

Pilinszky János meghalt; egy kicsit félek.

Vasadi Péter

Vannak írók, akiket azért nehéz „beilleszteni” az irodalomba, mert ők maguk az irodalom. Akiket nem lehet a „helyükre tenni”, mert nem köbölhető szellemi térfogatuk van, hanem kiterjedésük. Akiket viszonyítani ehhez-ahhoz túlbuzgóság, mivel abszolút egyetlenek; eredetük föl kutatása a hasonlítgatásoknál sokkal kockázatosabb földadat. Ilyen író volt Pilinszky János. Jelenlétével szinte fölperzselt megírásának lehetőségét. Élni vagy találkozni vele fontosabb volt, mint fogalmazni róla. Figyelní őt szellemi kalandnak számított, de azt figyelni, amit ő figyelt, embert formáló vállalkozásnak. Aki ezt tette, az szerette őt igazán. Pilinszky – a legnagyobbak módján – prizmaemberként élt: megtörte és összpontosította az emberi egzisztencia sugarait. Személyiségét engedelmesen átengedte annak, ami éppen jött, s ettől a valóság iránti érzékenysége hihetetlenül fölérősödött. Pontként élt; távlat nyílt belőle életünkre, a káoszra, a jó és a rossz drámájára. Ez a vékony csontú, gyöngéd és vad tanúságtévő számon tartott mindent és mindenkit, és folyton el is hullajtott mindent és mindenkit.

Hány meg hány ember mondta őt a barátjának. Mégis, volt-e akár csak egy igazi barátja is? Láttuk, nyomon követtük a tekintetét; ugyan hová is nézett valójában? Egy-egy verssorból pontos látélelet tudott készíteni, kapásból. Mégis, vajon érdekelte őt más írás, mint az evangélium? Keresztes Szent János, Dosztojevszkij, Simone Weil írásai biztosan. Amikor Jézusról beszélt, nem volt sem lelkes, sem bizonyító hevületű. Inkább visszahúzódott. Hirtelen szűkszavú lett, elhalkult, mintha olyan nemes idegenről szólna, aki itt ül a fal túlsó oldalán. Néhány tárgyilagos, kopottas, de feszes mondatot ejtett ki s összezárta a száját. Söhajtott, leverte a cigaretta hamuját és félénézett; az intimitásról – egy ponton túl – jól csak hallgatni lehet.

A „konkrét” az ő szóhasználatában azt jelentette: teremtet, az, ami, a jóság foka, igaz: együtt lehet vele élni. Pilinszky szájában ez a minősítés rangot jelentett. Ember, állat, tárgy enélkül elmosódott valami: szenved a szeretet híján. Ami konkrét, az szerethet és szerethető; létezik. Vagyis meg lehet fogni, szólni tud, némasága szóértékű. Akkor is, ha tárgy. „Engedelmes tárgyakim vannak”, mondta. Fogalmi gondolkodása kopogóan egyszerű volt, és – ami az igazságokat illeti – kizárólagos, mint egy biliárdjáték. Csattant is néha akkorát...! „Megoldás?” – kérdezte, és az ember elszégyellte magát. „Makulátlan?” – kérdezte máskor és kérdése rákérdezett: „Mi – makulátlan?” Csönd lett az asztal körül. Pilinszky csöndjeiben szakadékok húzódtak, azokba bele lehetett pottyannia annak, aki a saját gőzeitől elkábult. Tudomásul kellett vennünk, hogy gondolkodásának kegyelmi energiája volt, s gondolatainak ütőereje és összetettsége ebből az

energiából származott. Mégsem az összefüggéseket bécsülte, mert akkor gondolkodó lett volna, hanem – vérbeli költő módján – a megértés intuitív villanását, ahogy az ember elcsípi a lényeket, szinte alapozás nélkül ráhibázik, hiszen nyilvánvaló titkok röpködnek körülöttünk, csak éppen látni kell. De látni, azt kell.

Látta a gyökereket. S barna homályukban a Harmadnapon Föltámadottnak fényét. Mely hegeket viselt és át volt vérezve, mint a gyolcs. Ilyen fényt látott, nem szíre-szóra világítót. Nem olcsó, bármikor, bárki által fölkatintható világosságot. Nem a kiügyeskedett napos oldalak világosságát, hanem azt, mely épp azért *ragyogott*, mert tömör süketségeket és falvastag sötétségeket kellett áttörnie. Ezt a fényt nála mindig a szenvedés tette hitelessé. Ennek a fénynek a sötétje csilámlott. Kell-e mondani, honnan származott Pilinszky éje és nappala? Északja és Délje? Bűne és szelidsége?

Ugyanannak a keresztnek a tövéből, ahová Pascal is lekuporodott, a homlokán őrizve Jézus Krisztus véres lábfejeinek érintését. Itt, ezen a helyen lehet kényszerből is vesztegelni, de lehet választani is a veszteglést. Ezen a helyen az értékek vakmerően fölcserélődnek. Aki itt áll, boldog bűnösnek érezheti magát. De ez a szó, „bűnös”, nem alázatoskodik rafináltan a száján, hanem a lélekállapotának fokmérője, karaktere, anyajegye. Micsoda pillantást vethet innen a világra, társaira, önmagára! Hogy lelepleződik innen a jóság képében tetszelgő farizeizmus, meg a kisszerű ítélkező, aki mindig másokra mutogat, s hogy kinyilvánul a nyomorultak tisztasága! Milyen élesen idehallik a jóllakott világ rémült fecsegése, s jól látni innen, halálfejes grimaszt vág az öntelt biztonság.

Aki ide áll, annak a szeme előtt valóban „összeloccsan tér s idő”, mint a vajúba zúditott moslék, és „megrepednek az evidenciák”. Az megpillantja az üres „világvégi kutyaólat”, és a kereszt fölött „mintha egy égbolt madár közelédne”. Ami Pilinszkyben számomra a legbámulatosabb volt, az, hogy itt, ezen a helyen *mert és tudott szeretni*. Megkapta és elfogadta a szeretet riadt túlerejét, s ez őt egy kis, különös sorsú, de nagy nemzet barátjává, egy iszonyúnak mondható korszak koronatanújává, és egy világpillanat titokzatos figyelmű ítélőjévé tette.

Mi, akik ismertük őt, most már halálunkig vele fogunk élni. Belénk állt, mint hideg szög a szív forró homokjába. . . . Egyszer a szerkesztőségünkbe látogatott a kedves, öreg, gyermeki lelkületű érsek. Pilinszky is ott volt. Az érsekkel átellenben ült és nyílt tekintettel, szótlankul figyelte őt. Mikor atyánk elbúcsúzott, Jánoshoz érkezett s rossz szemével mellette kereste az ajtót a falon. János a baljával megfogta az érsek jobbját, kissé természetellenesen magásra emelte, mintha lassan lejtő táncba akarná vinni a főpapot, majd mélyen meghajolt, megcsókolta az érsek pásztorgyűrűjét és ősz kisfiú fején az érsek áldó tenyerével kiegyenesedett. Azt hiszem, ilyen kapcsolat fűzte a világhoz is. És a világ most azt teszi vele, amit az érsek.

Vidor Miklós A Szentkirályi utcai Stephaneum épületében, a zegzugos, emeleti hátsó traktuson volt az *Élet* című hetilap szerkesztősége. Néhány vaslépcső vezetett az ajtóhoz. Amilyen eldugott, éppoly számon tartott menedéke volt ez a két keskeny szoba a jó negyven évvel ezelőtti fiataloknak. Kölyökfejjel itt ismertük meg az első kinyomtatott írás szédületét. És persze egymást is. Pilinszky János azonban egy darabig váratott magára.

Aztán egy napon ott volt. Nyúlánk, barna fiú, nagyon tiszta, csontszerkezetű arcában, tekintetében, váratlanul magas fekvésű hangjában rebbenő idegenség. Szelid és lefojtott egyszerre. Egy eltévedt diák, aki nem érti, hogyan került ide – vagy éppen: hová is került?

1942 végén járhattunk. Akkoriban esett szó a következő évben megjelenő negyedéves szemléről, az *Ezüstkortól*. Az egy nemzedékkel fölöttünk járók szerkesztették, s a nyitó számban négy Pilinszky-vers volt, köztük a későbbi kötet-cimadó *Trapéz és korlát*. S hamarosan olvashattuk a *Magyar Csillagban* a *Miféle földalatti harc*-ot. – Lenyűgöző bemutatkozás volt. Nem a mostani tudatom mondja ki, ráéreztem azonnal. Hangütése szíven talált, áradó szenvedélye magával so-

dort, dramatikus képei megsejtett evidenciákat téptek föl bennem. Félreismerhetetlenül eredeti és öntörvényű hang szólalt meg.

A fiatalság mindig kivetettnek érzi magát. Ahányan voltunk, annyiféle magánosság kereste ki-útját a kor, a társadalom, a háború fojtogatásából. Lázadtunk az intézményes rend, a megkövesült ostobaság, a testi-szellemi mozgásteret beszűkítő erőszak ellen. Pilinszky védtelenségében tartózkodó maradt, elvont, tűnődő és kikezdetlen. Áthatón hallgatott, s közben mintha folytonosan a mélybe fülelne, a jelenségek alján rejtőző végső okokra. Rácsodálkozott a világra – ezt a gyermeki képességet mindvégig tudatosan megőrizte –, elutasítása lesújtóbb volt, a szembeszegülésnél. Személyes sorsáról, verseinek élmény-háttéréről magánbeszélgetéseink során nem volt mit mondania.

Egyik ritka, megnyíló pillanatát őrzöm. A helyszínt, a vízivárosi kertvendéglőt a 44-es ostrom örökre maga alá temette, de az a vasárnap délután megmaradt bennem. Dosztojevszkij kerüli szöbe. Előbb a Karamazovok, majd Pilinszky Sztavrogin gyónását idézte föl. Vonásai megfeszültek, arcán átderengett mindaz, ami puritán soraiban rég kísértett. A lélek fölkészült már a döntő találkozásra, amely Harbach, Ravensbrück látomásában várt rá.

Különös mód erről is csak verseiből értesültünk, mikor a megváltozott világban, túl az átverődött poklon, viszontláttuk. A részletekről, az odáig vezető, szinte érthetetlen körülményekről hallgatott.

Korszakváltóhoz értünk. Mintha másodszor kezdenénk az életünket. A pusztulásból föltámadó világ, a megújuló szellemi műhelyek, a *Magyarok*, az *Újhold*, az *Alkotás* ideje ez. Első verseskötetek, a kihullottak helyébe lépő költők, a szélesre táruló horizont évada. Jó három esztendőnyi, egyvégtében tartó tavasz. Nemigen sejtettük, hogy ennyi jutott az ifjúságból.

S aztán ismét a ránk kényszerülő hallgatás, a nyilvánosságtól elrekesztett, íróasztalfióknak szánt kéziratok, a száműzöttség oly ismerős falai. Vagy sivataga? Vallomásosan néma arcok közt Pilinszky megtalált jelkép-rendszere mintha végképp igazolódna. Ezekben a keszonlevegő-jű időkben, késő délutáni kószálás közben véletlenül akadtam össze vele a Duna-parton, a Margit-híd táján. A kihalt, őszi sétányon lassan lépkedtünk egymás mellett: Így recitálta el emlékezetből az akkoriban írt *Apokrif* versszakait, lírájának mozdíthatatlan foglalatát. Az ő hangján rögzült bennem, ahogyan először hallottam.

Jóval később olvastam csak kinyomtatva, az ismét megjelenő Pilinszky-kötetekben. Rádióbeszélgetés keretében is elhangzott, lemez örökítette meg a költő előadásában.

De ez már a férfikor. A hazai s a nyelvhatárainkon túli, nemzetközi elismerés szakasza, a költő második, visszavonhatatlan győzelméé.

A temetés után kettesben jöttünk visszafelé sírjától. Alkalmi társnőm talányosan megszólalt: – Ha most egy pillanatra beláthatnánk oda, ahová belépett...! Vajon a „sötét mennyország” fogadta... vagy mégis... valamiféle kegyelem?

Eltűnődve azt feleltem, valószínűleg verseinek kontextusából sikerülne kimutatni, hogy költészetének végszava: a megszenvedett irgalom.

– Nem hiszem... – rázta meg fejét, s én zavartan elhallgattam.

A temetőkapuban voltunk, az „ignoramus” mezsgyéjén.

KARÁCSONY, 1970

Írta LESKOVAR JENŐ

Tulajdonképpen szombat lett volna, de Karácsony volt. A fa alól Villany Rezsó vi-gyorgott feléje. Csak akkora volt, mint egy játékbaba, de ez most nem tűnt fel neki. – Na, barátom, mit szól a nagy irodalmi lelked – röhögött Rezsó –, fehér karácsony, béke, hit, remény, szeretet, sült pulyka, angyalok és pásztorok. Klassz, mi? – Shakespeare – felelte.

Majd kódiskorodban megennéd – ripakodott rá nagymama, de nem hatotta meg. Most is teljesen érthetetlen volt neki ez a „kódiskorodban”. A tükörből visszanező, matróruhá, fehér zoknis, szőke kisiút sehogyan sem tudta koldusnak elképzelni. Apa is matróruhában, fehér zokniban ül az emelvényen nagyanya mellett (nem a kódisos, a másik, a boszniai!), csak a nadrágja furcsa. Térd alatt gombos, az alól bú-jik ki a fehér zokni. Citromot nyal. Először a prímsszárnykürtösnek kezd gurgulázni a hangszere, azután fulladozva rikkant két klarinét, bugyborékol az eufónium, rőfög a harsona, a bosnyák vadászok parancsnoka alig tudja visszatartani a röhögést, a Gotterhalte csak a basszusokon brummog tovább. Nagyanya kikapja apa kezéből a citromot, minden kezdődik előlről. Haydn mester mosolyog, mosolyog a nagyfő-nők is.

No, nézd csak, a Poszler Gyurit fehér dunnaludak viszik vasrúdon. A fenekében fo-rog a csillagszóró.

Szepegő szeppi? – kérdezte Nicolette. – Szépegő szépi – bólintott rá meggyőződés nélkül. Most valahogyan nem tudott ettől meghatódni. Emlékezett a kezek megindí-tó hattyúnyak-mozdulataira, a kisgyerek-mosolyként kinyíló arcra, de régen volt. Csakis a karácsonyfa emlékeztette rá. Karácsonyfa! A plafonig! Aranyzuhatag! An-gyalhaj, csillagszóró és Hattyú. Nem ment be a csöngetésre. Állt az előszobaajtó mellett. Kezét ökölbe szorította. Hattyú – mondta – Hattyú. – Menj ki érte – szólt édesanya. A bátyja kiszaladt. Hattyú boldogságon úszva lebegett be. Hosszú képét az arcához dugta, ő átkarolta a nyakát. Így már bement, de egyre jobban szorította Hattyút. Azóta sem akarja elhinni, hogy az orosz agár buta kutya. Minden fellelhe-tőt elolvasott, hogy egyszer jobb véleményre találjon.

Tulajdonképpen szombat lett volna, de Karácsony volt, és ezerkilencszáznegyven-nyolc is. Április, vagy május eleje. A Rét utcában már virágban őrzöngtek a geszte-nyefák. Villany Rezsó ment elől és üvöltötte, hogy Sha-kes-pe-a-re! Ühüm, valami Sha-kes-pe-a-rét játszanak. Középkori boszorkánymester volt. Felakasztatta a pá-pa! Ilyen marhaságot akarnak megnézetni velünk! – Ki a csoda az a Shakespeare?! – ordította Gábor, de ő is magyaros kiejtéssel mondta a nevet. (Diáksapkájukat per-sze a táskájukba dugták, az iskolát nem akarták kompromittálni.) Az öregek csak nem fordultak vissza, hiába várták a fiúk a szokott, megbotránkozott arcot. Elhú-ztak mellettük. Jóska röhögött: – A süket néniék a szomszédból. – *Süket néni, süket bácsi / Nem fogom a farom rázni...*

Édesapád viszi a római gyorsot – anya felült az ágyában a mozdony elnyújtott füttyére. Ő is mindig fölébredt erre a füttyre. Látta a kert alatt szaladni a hatalmas, fekete mozdonyt, mögötte az expressz pullmankocsijait. Apa bal keze a szabályzón, jobbra kihajol. A fűtő balra figyel. Szalad a római gyors az idegen országok felé. Lámpái karácsonyfákká világítják a havas erdőt. A hóesésben fényes angyalok táncolnak. Azok is tudják, hogy semmi baj sem történhet, ha apa viszi a vonatot. A vezér úr. – Vezér úr! Vezér úr! – kiabálta napokig, amikor először hallotta, hogy a forgalmista így szólítja apát. Kódisos nagymama ezért is pörölt. Nem szabad hagyni, hogy a gyerek szemtelen legyen. De apa felkapta, feldobta a magasba, aztán magához szorította. – Moje mile zlato, serce moje – dörögte, és nem zavarta, hogy bajuszkötővel remekelt díszét összekócolja. De egyszer idegesen jött haza apa. Fel-alá sétált a konyhában, majd megállt anya előtt. – Eddig azt hittem, hogy Tóth Sándor jó mozdonyvezető. – Miért? Mi történt? – Kilencven másodpercet késett a római gyorsal.

A nagyfőnök mosolygott. – Nehogy bántsa a kisfiát. Látja, én sohasem nyalhattam citromot. – Boszniai nagyapa jóindulatúan nézett le két méter nyolc centijének a magasából, apát pedig aznap megint félholtan vitték haza, mert szörén lovagolta meg a szomszédék betöretlen, hároméves csődörét.

Karácsony délben mindig eltűnt anya is, apa is, csak a fa alatt találkoztak. Nagyon rossz volt, amikor megtudta, hogy a fát ők díszítették.

Böskének egy sírós alvóbabát vett. Akkor volt, mint egy igazi. – Na, de hát egy huszöt éves vén számárnak babát? – Le vagytok füttyülve – gondolta –, ássa el magát, aki ilyen undorul felnőtt tud lenni.

Tulajdonképpen szombat lett volna, de Karácsony volt.

*A közelgő karácsony a szeretet, az ajándékozás ünnepe.
Emlékezzék meg szeretteiről. A megemlékezés sokféle
formáját biztosítja Önnek az*

**ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR
IKKA**

Levélcím: 1876 Budapest

Ballada a hajdani idők hölgyeiről

*Mondjátok, hol, mely tájakon
van Flóra, Róma szép virága,
Archipiáda s'a rokon
Thais, ki a testvére ága,
Echó, ki visszacseng a tájra,
hol zeng a víz s dereng a tó,
hol van varázsa, égi bája?
De hol van a tavalyi hó?*

*Hol Héloise, ki bölcs nagyon,
s kiért, a csonkítást kiállva,
pap lett Abélard egy napon?
Szerelme így gyötörte fájva.
S hol hát a hölgy, király arája,
ki Buridánt a mély folyó-
vizébe küldte zsákba zárva?
De hol van a tavalyi hó?*

*Blanche királyné, a lilium
— szirén dalolt, ha szólt a szája —,
s Nagylábú Berta hol vagyon?
S Haremburgis, ki Maine csodája,
s Johanna hol, akit a máglya
tüzén megölt a brit bakó?
Hol vannak ők, Mennyei Dáma,
De hol van a tavalyi hó?*

Ajánlás

*Herceg, ne kérdezd hát hiába,
hol vannak ők, nincs arra szó;
e versek vége zengi rája:
de hol van a tavalyi hó?*

SZEGZÁRDY-CSENGERY JÓZSEF fordítása

Ötszázötven évvel ezelőtt, 1431-ben, a Párizs melletti Ponthoise-ban született François Villon, a középkor legnagyobb francia költője. Két nagy művét, a tréfásan végrendelkező *Hagyaték*-ot (1456), amelyet már a kortársak is Kis Testamentumként emlegettek, és a balladákkal és rondókkal meg-megszakított és tarkított *Nagy Testamentum*-ot (1461, 1462) a maga korában páratlan erejű realizmus és őszinte, gyónásszerű önvalomásos líraiság jellemzi. E szép balladát Kosztolányi, József Attila, Szabó Lőrinc, Vas István és Mészöly Dezső fordításából ismerheti a magyar olvasó.

A művész útja

BORSOS MIKLÓS 75 ÉVES

Borsos Miklóst komoly fiatalembernek ismertem meg, tekintete fölmérő és gondolkodó volt. Csak később láttam, milyen közvetlen, derűs ember. Mintha életkora azóta sem változott volna. Olyan, mint firenzei festő korában.

Régen lehetett kapni japáni papírvirágokat – összepréselve olyanok voltak a zacskóban, mint valami fehér tea. Ha vízbe dobtuk őket, csodaszép és finom virágokká nyíltak. Borsos ma már ősz hajú, ráncos arcú mester – de még mindig huszonnégy éves. Megmaradt önmagának. Nem széldült meg sem a pénztől, sem a sikertől, sem a szellemi áramlatoktól.

Szemhatára tágas. Az életről és művészetről önálló véleménye van. Régi gondolataihoz visszatér, és azokra épít. Sokat írtak róla; és ő is sokszor jelentkezik írásaival, önéletrajzán kívül főképp művészeti fejtegetésekkel, interjúkkal a folyóiratokban és előadásokkal. Így tehát ismerjük jól, de korántsem teljesen; mindig új meglepetésekkel szolgál.

Jelentős ember, kiverekedte útját. A vén Magyarország magáénak vallja, és szereti őt. Rendületlen bízalma van, s ez biztosan vezeti minden bukhatón keresztül. Kellemetlen dolgairól általában nem szívesen beszél – betegségekről, pokoljárásairól. Szípkázóan renaissance és a francia forradalom. Napjaink légkörével a francia földrengés ideje inkább összhangban van, mint a firenzei kozmikus tavasz...

Mindig megtartja a mértéket. Életében hiába keresünk pletykaanyagot, kilengéseket. Szilaj vérmérsékletű, de tudja, mikor kell megállni, hol a határ. A világnézet nála nem elmélet, egyéniségből és munkáiból lehet kiolvasni. A világnézet nála élet és tevékenység.

„Van a történelemnek két korszaka – írja Szerb Antal –, amely oly egyetemes nagyságú és kihatású, hogy az egész fehér emberiség közös múltjának tekinthető: az olasz renaissance és a francia forradalom. Napjaink légkörével a francia földrengés ideje inkább összhangban van, mint a firenzei kozmikus tavasz...”

Borsos munkáinak légköre kétségtelenül közeli rokonságot tart a firenzei kozmikus tavasszal, noha ő is forradalmár, mint minden igazi művész. Kozmikus tavasz; firenzei mesterek; halak, madarak és sellők: ez az ő világa. A pannon táj és a reneszánsz embere.

Újabb műveiben jelentkezik a vesztesek is, akiket annyira szeretünk: a Don Quijoték, a Szokráteszek. Az evangélium nagy és megrázó jelenetei sorakoznak rajzain. Megalkotta nagy feszületét és dombormívű keresztútját. Borsos tudja, mi a szenvedés.

„Az élet célja nyilvánvalóan nem az – írja Szomory Dezső –, hogy az ember boldog legyen. Meg kell elégednie azzal, hogy minden erejét megfeszítve, felülmúlja önmagát. Szenvadni, ez az élet törvénye. Szépen szenvedni: ez a művésze. De ha úgy érzem egy nap, hogy emberi lelkem, átalakulván, ki tud emelni minden nyomorúságból, ahogy át van itatva fénnel és kétségbeeséssel: még azt is mondhatom, hogy boldog vagyok.”

Borsos minden erejét, fizikai és morális erejét túlon túl is megfeszítve, véghezvitte azt, hogy felülmúlja önmagát, meghaladja töredékes, gyarló emberi voltát.

Lehet, hogy művészettörténeti szempontból kőbe faragott portréi lesznek a legmaradandóbbak – de emberileg a legfőbb műve mégiscsak birkózása az anyaggal, önmaga kialakítása, hitéhez való hűsége. Miután művészetét elfogadtatta velünk, már a személyére figyeltünk: mit mond a művészetről, a bennünket körülvevő életről, mi a véleménye a legfontosabb kérdésekről?

Élete kiteljesedett munkában, gondolkodásban és szenvedésben. Isten megajándékozta kegyelmével. „Valami rendkívüli erő, felsőbb hatalom szolgálatában érzem magamat” – mondta egyszer, és mi gyakran érezzük ezt a kegyelmi kapcsolatot műveiben, szavaiban.

A nagy reneszánsz mester, Michelangelo kora ifjúságában levelei alá még büszkén írta oda,

Szeretettel köszöntjük a 75 éves Borsos Miklós szobrászművészt, lapunk munkatársát és barátját.

hogy „scultore”, szobrász. Öregkorában már tiltakozott az ellen – említi Tolnay Károly –, hogy scultorénak nevezzék: „Sohasem voltam olyan festő vagy szobrász, mint azok, akiknek üzletük van a piacon...” Érett korában már inkább művész-filozófus és művész-költő volt. Vagy művész-teológus.

Borsos ma már szellemi sugárzás. Az ő példája is több, mint a művésze...

SZEDŐ LÁSZLÓ

SZÍNHÁZ

Az Universitas együttes Pilinszky-bemutatója

Az előadás kezdete előtt, a folyosón várakozók között két eleven mementő, két mozdulatlan emberkövület. Idegenek, betolakodók a mindennapi térben, élő figyelmeztetésként merednek elénk, valószínűleg s túlon túl valóságosak. Arcukat fehér festék fedi, testük fehér dobozba zárva; csak a szemük él, homályos, időtlen tekintettel merednek maguk elé. Védtelenek, kiszolgáltatottak kíváncsi pillantásunk tapintása alatt. Ismeretlenül is ismerősek, s ha van bátorságunk, magunkra ismerhetünk bennük: mi is ilyenek lehetünk, maszkkal fedettek, zártak, a kitinburok alatt talán mi is ily megrendülten szemléljük zavaros létünk kérdéseit.

S az egyórányi játék záróképe: a színpad két oldalán a két kövületember kibontja magát a burok alól, a mezítelen kreaturák lassan közelítenek, már szemtől szemben állnak, letörlik egymás arcáról a mázt, s az egymásra találás fájdalmas-szomorú fényében megérintik, átölelik egymást.

A játék iver két szélső pólus között feszül. A szeretet, a kapcsolat esendő reménye fűzi egybe a mozgásvízióban megjelenített ritussorozatot; születés és halál, szenvedés és a szenvedés meghaladása, idill és háború, színpad és élet, remény és reményvesztés, harmónia és diszharmónia szövevényes képeit. Az előadás alapvető kifejezési eszköze, szinte kizárólagossá növelt közege a *vizió*, a mögöttes színházi eszme pedig az *ensemble-színház* újraértelmezésének igénye. A vízióval szemben felállított mérték pedig a szuggesztivitás, a jelentéssíkok egymást erősítő, mélyítő kifejtése. A forma öntörvényű kompozíciót, térszervezést és játékfogást követel. A tárgyak és a játékosok mintegy elveszítik önmagukat, dologi, természetes mivoltukat, feloldódnak a látomásban, hogy hordozóivá lehessenek. Itt minden önmagán túlmutató entitás, önmaga égi másává lesz. Az előadás nagyszerű teljesíti is ezt a követelményt, sőt sikeresen építi be még a színházkultúránkban technikainak

ítelt elemeket is: a világítást, a zörejeket, a csendet.

Az írott darab lényegében a háború és idill viszonyát vizsgálja, az előadás azonban, a szöveg önálló értelmezése és szervezése révén, túlmutat az eredeti témán. A darab elé az értelmezési tartományt tágitó előjáték került, az egyes figurákat és funkciójukat újragondolták. (A kisfiú és a kislány szerepét beolvasztották, az Apácafőnöknő szerepére Mária figurája épül, a szenvedő ember jézusi archetipusa is megjelenik stb.)

A játéktérbe lépő nézőt a szakrális színház légköre fogadja. A IX. szimfónia jól ismert motívumait halljuk, a színpadon balról a Gondolkodó, jobbról a győzelmes Dávid, középtűt M. S. Mester Vízitációja, Mária és Erzsébet. Az európai kultúra archetipusai élőképpen elbeszélve. A figurák mozdulatlanok, jelenlétük mégis teljes emberi-színészi jelenlét. Az atmoszféra rituális, csaknem templomi, a színek egyszerűek, fekete, vörös, kék, s az embertestek színe; a fekete háttérfüggönyre vetődő árnyékok hatalmasra növekszenek. A beállítás hosszan kitartott, s intenzitása oly erős, hogy a mozdulatlan figurák s árnyékuk már az elmozdulás feszültségét sejteti. A rituális színház megtisztító, légritka terébe statikus beállítás segítségével jutunk, s a játék a közönségben indukált feszültség energiájára építhet.

A zene egyre hangosabb; a színpadon az élő szobrok között kuporgó eliziumi árnyak felemelkednek, kavarnak a térben. Ketten kifutnak az oldalsó reflektorok elé, kiterítik-feszítik fekete leplüket, s ekkor mozdulnak el az élőszobrok is. Majd vaksötét. Egyre erősödő lélegzést, zihálást hallunk, férfi majd női lihegést; eldönthetetlen, szülésről, kinszenvedésről, szeretkezésről van-e szó, a hangok e jelentéseket együttesen hordozzák. Az élet-halál misztériumjátékának képei villannak fel ezután, a pillanatokra feltáruuló belső színpadon: mezítelen, ölelkező pár, szülő nő, majd koponyák, csontok a vörös drapérián. A reflektorfények körbejárják a csontokat. Az előtérben Krisztus cipeli keresztjét, útjának stációit jelzik a belső színpad képei. A belső színpad az írott darabban az emlékeztet és az óhajok színtere; a történelem, a lét megszélidítése zajlik itt, ez az irracionális boldogbanális időtlenség felvonulási terepe. A játékban

mindez kitágul s megváltozik: egyetemes jelentésű képek jelennek meg. Előtte a maszkos állatok tere, a meghívottaké, mindazoké, akik lényükből fakadóan képtelenek 'felőni' az illúziók, bornírt világhoz. S a harmadik szintér magába foglalja az előző kettőt is, a nézőteret is, kinyúlik a folyosóra, az utcára s az univerzummal tartó közvetlen kapcsolatot. Az utóbbi, a kiterjesztett szent tér, az eltűnt-ehillant abszolútum hült helye, ahol minden a rendre, s egyszersmind a rend tragikus hiányára utal; az eltűnt szentség emléke van már csak jelen.

Az eliziumi mezők lakói újra besuhannak, fekete leplükkel befedik egymást, majd kibukkannak egymás háta mögül. Közben Kurtág György Pilinszky-zenéje szól, a világvégi elesettséget férfi-hang kiáltja ki: *Előhívom a lehetetlent...* Ekkor jelenik meg a zongora, előbb a töke, később a fel-függesztett, kibelezett klaviatúra. Baloldalt három futó férfi indul, kísérteties lassításban mozognak, jelenlétük értelme lefordíthatatlan, mozdulataik az álmódú végtelen lassításában zajlanak. Sovány, csontvázszerű férfi lép a belső színpadra, a végső torzító előlegezett mása, a „nagy öreg madár”, a halálra készülő öregember. Majd a Fiú is ott áll a belső színpadon fehér lepelben, hosszú hajjal, a Jézus-képet idézve. A Kurtág-zene s a képek sorozata az emberi esendőséget, a kreatúra-lét vízióját teremtik meg.

Önálló jelentéshordozó lesz a zongora is, teljes sötétben halljuk a megütött, megpendített húrok formálatlanul kizengő hangját, s míg az üres térben csak a zongoratóke van jelen, a reflektorok újabb és újabb állásból világítják meg a békebeli harmónia világának tárgyi emlékeit. Az éles reflektorfényben ámulva fedezzük fel a külön-külön használhatatlan rekvizitumok törékeny, barbár szépségét. A játék egyik rejtelmes, meghatározhatatlan nőalakja (akit talán a harmónia, a zene szellemének tekinthetünk) külön is eljátszik a tárggyal, megérinti, megsimogatja, mögé bújik.

Mire a férfihang elhallgat, kintől beérkezik a két emberkövület is. A színpadnyílás két oldalán helyezkednek el, szemben a közönséggel. A fény egyre erősebb, már arcuk is kivehető. Súlyos csend fogja át a termet; a két figura belső csendje közös tulajdonunkká lesz, míg eljutnak a megszólalásig. Megszólalnak, s ekkor hangzik el először élő szó a játék folyamán, noha már a játékidő egyharmadánál tarthatunk. *Megérintettél* – mondja a nő; *megérintettek* – mondja a férfi. E figurák anoni-mak, szereplőönállóságuk nincs, s az egyes alakok szélsőséges redukcióval a mű egész üzenetének alárendeltek, közös léthelyzetből szólalnak meg: az univerzum tágasságát és végtelenségét hordozzák dodonai kijelentéseik mögött. Az abszolútum küldöttei próbálnak szót érteni Pilinszky darabjában. A figura léte, a darab játékidője nem más, mint a

pillanatba sűrített örökkévalóság. Az abszolútum-mal való folyamatos konfrontációt és elérése lehetlenségének tudását képviselik Pilinszky hősei. Az Ember így az időtlenség bélyegét viseli homlokán, ez küldetése, ezt kell bizonyítania az ellenség és megalázott, villanásnyi idejű emberi terepen. Döntően a magányukkal, bezártságukkal kell megmérkőzniük, s ha létrejön közöttük kapcsolat, ez létezésük beteljesülését is jelenti, hiszen abszolútumok, emberen túli emberek találkoztak.

A darab kivételesen rövid, százötven sornyi szövege inkább líraként, mint drámai szövegként olvasható. Ez is a forma szimbolikus jellegére utal. Mivel a színpadra lépő játékos, a játéktérbe helyezett tárgy nem természetes, hanem vizionális összefüggésbe került, magától értetődő, hogy a szó, a dialógus is csak ebben az átlényegített formában hangozhat el. A dialógus valójában mégsem dialógus, hanem a létre vonatkoztatott megállapítások egymásutánja. A megszólaló időtlen idők óta készül, hogy kimondja az őt fogva tartó, kihordott mondatot. A megszólalás időtlen, a kimondás nem közlés, mert nem kíván választ, hanem ismétlés, kihangzó visszhang. Az előadás hősei tudatosak, megállapításaikat a hallgatag égnek címezik, lényük s így szavaik is végérvényesek, megmásíthatatlanok.

A tökéletesre stilizált lények, a Beethoven- és Kurtág-zene, majd a zongora aleatorikus hangzást-világából a katonainduló felettebb egyértelmű har-sogásába csöppennek. Az ellenpontozás kissé triviális; sajnálatos, hogy a rendezés nem talált tárg-yához méltóbb zenei anyagot.

Vacogást hallunk; a két szélső figura – színészileg is elsőrangú – didergése vezet át a színházon belüli színházhoz, az élőképek előadásához. Az Apácafőnöknő rémületében fel-le futkos a színpadon, megjelennek a vendégek, az élőképek közön-sége, félig emberi, félig állati lények. Fehér maszkot viselnek, esetlenek, torzak, a világ megformált hierarchiájának közbülső láncszemei. Leülnek s azonmód horkolni kezdenek, mint jól nevelt színházi nézőtől elvárható. Az állatok megjelenítése el-nagyolt, egyénítésük megoldatlan, az egyes figurák külön nem kapnak értelmezést, noha ez szükséges lett volna. Ugyanakkor az atmoszféra hordozásában fontos funkciójuk van. E megoldatlanság kö-vetkezménye az lesz, hogy az állatok színpadi jelenléte túlon túl absztrakttá, elmosódottá válik.

A belső színpadon közben feltűnik az első élő-kép, a vörös bársonyon rusztikus fűrészbak, fűré-szelő férfi a pillanat síkjába merevedve, közben a háttérből nosztalgikus Chopin-dallamok; egy nő belibben, forgácsot emel fel; majd kacéran leejti.

A jelenet atmoszférája valamiképp az első világ-háború előtti időket idézi, az idill utolsó lehetséges pillanatát, amikor az ember még eljátszhatott a

szépségként birtokolt élet víziójával. S az atmoszféra a mindenkor gyermeki vágyat, az eltűnt vagy soha nem is volt gyermekkor boldogságvágyát hordozza. A jelenet ugyanakkor mindkét illúzió ironikus megfogalmazása is, távolságtartó és leleplező.

A történet, a darab megfogható cselekménye valójában az élőkép-bemutatóval indul. Idilli helyzet az időtlenségben; a hősök azért gyűlnek egybe, hogy nosztalgikus harmónia-éhségüket csillapítsák küssé. S nem lehet véletlen az sem, hogy Pilinszky éppen ezt választotta darabja címül: *Élőképek*. Az élőkép-forma Goethe korából maradt ránk, mint fura társas játszadozás, az ember és ember közötti kapcsolat nemesítésének, megszüpítésének elfogadott társasági eszköze. Szereplői antik jellembe bújva, a maguk örömeire játszották el nagy harmónia-ábrándjukat, önnön ideálképüket, a tökéletesnek gondolt ember eszményét. A klasszicizmus épületes kultúrvilága – létrehozó vágyát tekintve – kettős természetű: megállítani, konzerválni akar. (*– A szín megállhat és megmozdulhat* – mondja a Lány; tehát változatlanul újraélhetjük az emlékezetes percek, a tökéletességet magát, birtokba vehetjük a véglegesség örök nyugalalmát. –) Másrészt mozdítani, dinamizálni kíván, hiszen mit ér a kép, a bizonyosság, ha élettelen, ha nem rendelkezik legalább az élet látszatával. Így jön létre a fura, társaságivá csiszolt, retusált vízió, ami a szelídiés gesztusával már el is titkolta eredetét. (Hiszen a megállítás igényét a képzőművészettől orozza el, a mozgását, a mozgalmasságát pedig az álomtól, s az élet tűnékeny formáitól, ezek brutalitása nélkül. A legyőzni kívánt idő azonban maga alá temette a formát, és ma már csak a színpadon láthatjuk viszont, lényegének alapos csorbitásával: vállálnia kell a társadalmi diszharmónia kihívását. Az élőkép idilli világa itt éppenséggel azzal szembeül, amit korábban tagadni-elfedni kívánt: a világ nyugtalanító tényeivel. Az idill szappanbuborékként pattan szét a történelem rideg érintése alatt. A darabban az idill vágya éppoly tragikomikus, mint maga a történelem.

Az élőkép végén az állatemberek felriadnak, tapsolnak. Az öregembert tolszéken betolja a Fiú. S már a második élőkép következik: az előbbi Férfi és Nő a belső színpadon. Mozgásuk stilizált, bábszerű, karikirozott; elegánsak és szertartásosak: s önmaguk paródiáját is eljátsszák. A Nő a zongoraszéken ül, majd láthatatlan hangszeren újra Chopin-dallamokat játszik. A Férfi elandalodva hallgatja a Nő játékát. A második élőkép bemutatását zavaró mellékkörülmény szakítja félbe: a szolgáló ront be a stilizált díszlet-világba: *Kitört a háború! Mindnyájan elvesztünk!* Persze befogják a száját. Az idilli világban illetlenkedni illetlen dolog.

A rendezés tovább viszi az ötletet, a két játékos balettparódiát idéző mozgással kilibben a színről. A színpad üres, a láthatatlan zongora megismétli az előző akkordokat. A zenei hang hordozza a Pilinszky által mindig is keresett negatív víziót, a létezés hiányérzetként megfogalmazott lenyomatát. Az élőkép sajátos történelmi pályán jutott önmaga állításától addig a pontig, míg a teljes jelenlétesztés megfogalmazásával lehetett.

A háború elérí hőseinket, a félhomályos színpadot éles fény vágja ketté; a játékosok újra és újra megközelítik a sűgőlyuk helyére állított reflektort, harsog a katonamars, elvágódnak s újra vonulnak a tizedelő fény elé, hogy újra elvágódjanak.

Az előadás eddig a jelenetig emelkedő körökben haladt, az atmoszféra egyre teljesebb és sugárzóbb, a történetek ritmusa egyre feszesebb és sűrűbb. Ez a pont viszont törést jelent az előadásban, mivel a háború megjelenítéséhez az általában használt színpadi eszközökkel, hatásokkal él. Bár ábrázolja velük a háború általános jellemzőit, de az ábrázolás elnagyolt és sematikus, semmiképp sem alkalmas arra, hogy az előadás eddigi színvonalát tartsa. Így a darabban erőteljesebb hangsúly esik a naiv beteljesedés színi megjelenítésére, mint az idilli háború viszonyára. Az előadás második részében nem sikerül a vízióképek hatását tovább fokozni, a játék szuggesztivitása nem csökken, de mélyíteni, fokozni már csak az utolsó képek tudják.

A játékba ekkor törnek be a túlzó, barokkos elemek: gyertyatartók, állati csontok, koponya gördül be a tolokocsin stb. Az idill elmaradt. Hőseink választ el érezttek, és az alternatíva az elérhető lét szűkösségére utal. Választhatnak: belépnek-e a belső tér illúzióvilágába, vagy folytathatják életüket, az agóniát.

A játék utolsó része ismét sodró erejű. A háború megjelenítése itt már meghaladja a konvencionális ábrázolási formákat, a háború már nemcsak pusztán önmagára utal, hanem jelentésbeli többletet hordoz: a látvány a folyamatos végétét, az állandósult agónia látomását hordozza. Baloldalt, embermagasság felett vakító kéz jelenik meg, s a figurákat odaszegezi a zongoratókéhez. Lehullanak, de estűkben még belekapaszkodnak a hűrokba s elszabadul a pusztulás kakofóniája.

Az utolsó beállítás ismét képzőművészeti ihletésű, a Pilinszky-darab reménytelenségét és reményvágyát egyaránt megfogalmazzák, megtartva a darabon belül is hangsúlyozott párhuzamosságot; a remény s a reménytelenség így nem egymás kiegészítői, hanem létpólusok, mindkettő állandóan jelen van világunkban. A jelenet a Pietà köré szerveződik, s itt hangzik el az előadás első valóságos dialógusa Anya és Fiú között. A rendezés szerencsésen belső beszédé, a lélek síkján lezajló találkozásá változtatta a történet. Mária és Jézus

hangja felerősített felvételről szól, mindketten eredendő magányukat közlik. A két szélső alak közben egyre hangosabban liheg, amint fogva tartó falukat feszegeti. Füsttenger gomolyog, a talányos nőalak átvág a hullámzó-mozgó anyagon, s megszüli gyermekét, piros kendőt tart kezében. A két szélső figura már kibontotta magát, s nekik adja a kendőt. A két ember átöleli egymást, és ekkor újra a IX. szimfónia akkordjait halljuk, aztán sötét és csak az üres színpad. Anya és Fiú nem találta meg egymást, csak olthatatlan fájdalmukat oszthatták meg; Férfi és Nő találkozás a kapcsolat törekény reményét sugallja. E hősköben nem történik változás, kezdettől végérvényesek, kezdettől túl vannak mindazon, mi emberrel megtörténhet. A kapcsolat csak esélyt jelenthet, a kegyelem és bizonyosság esélyét, az eredendő magány feloldásának, evjlégi feloldásának reményét.

Az előadás fontos állomás nemcsak az Universitas együttes munkájában, hanem a magyar színi kultúrában is: mozgás és színpadi jelenlet, akció, világgép és jelentés új lehetőségeit tárta fel. Nagy erénye az erőteljes, sugárzó atmoszféra, a vízió és álomkép kidolgozott jelrendszere. A vízióképek akár tetszés szerint gyarapíthatók: ez a létrehozott játéknelv legnagyobb ereje, s egyben legnagyobb buktatója is lehet. A néző figyelmét leköti az előadás, ám a játékidő felétől sajátos kábult-réveteg figyelmi állapotba kerül, így a jelenetek részletei elmosódottá, kontúrtalaná lesznek. Ennek oka a

játék lassú – helyenként túlonltul lassú – ritmusa, a ritmusváltások hiánya, valamint a játékfelfogás lírai, poetizált jellege. S noha a szereplőkről szólva azt mondtuk, hogy alárendelődnék a vízió törvényeinek, az egyes magatartástípusok nagyobb (mozgásos) egyenítése több lendületet és átütőerőt kölcsönzött volna az előadásnak (pl. az állatok mozgásos jellemzése). A produkció, bár megteremtette a maga nyelvét, sajátos belső lehetőségeit nem tudta folyamatosan, a szükséges erővel növelni.

Végezetül külön is érdemes megemlíteni a példás csoportmunkát, a játékosok közti intenzív kontaktust, az emberi-színészi jelenlet megkapó sugárzását (a két kövületemberről, az Apácáfőnöknőnél és az élőképeket bemutató páros, valamint a talányos nőalakot megjelenítő esetében). Az előadás – a fogyatékoságok ellenére – az ensemble-színház hazai szükségességét, lehetséges funkcióit bizonyította. S aligha tekinthető véletlennek, hogy a Pilinszky-darabok 1974-es könyvbeli megjelenése óta először találkozhattunk magyar színpadon sikeres Pilinszky-előadással. A konvencionális, naturalizmusban fogant lusta színház számára ezek a drámák hozzáférhetetlenek. Az előadás létrehozóit, az Universitas együttes kollektíváját és Vándorfy László rendezőt dicséri, hogy vállalták a darab kihívását, s lényegében sikeresen oldották meg önmaguk elé tűzött feladatukat.

CSETNEKI GÁBOR

KÉPZŐMŰVÉSZET

Leonardo da Vinci tudományos-technikai életműve

...utolsó éveit során sokasodnak lenvűgöző rajzai, melyek láttán az az érzésünk, hogy az anatómiailag tanulmányozott ember, illetőleg a víz- és szélklimákban vizsgált természet ugyanazt a titkot tárja fel.

(André Chastel)

A kultúratörténet újra és újra felbukkanó kérdései közé számít a művészet és tudomány viszonya. Egyes korszakok elméletileg elhatárolták egymástól – ezzel mintegy önmagukat is jellemezve – a két „diszciplínát”; mások ellenkezőleg: éppen a közös vonásokra mutattak rá, diadalmasan kiemelve művészet és tudomány termékeny kölcsönhatásának példáit. Ez utóbbi mellett érvel meggyőzően Kepes György, akinek a közelmúltban magyarul is megjelent – e témában klasszikusnak számító – műve –

A világ új képe a művészetben és a tudományban – szinte vizuális maffeszium a korszerű művészet és tudomány egymásrautaltságának dokumentálására. „Manapság a művész és a tudós szinte sohasem azonos személy – ez a körülmény azonban csak ködösíti, de nem módosítja művészet és tudomány kapcsolatát” – írja Kepes, s valóban „mindegyik akkor gyarapodik erőteljesebben, ha a másik táplálja”. Nem véletlen, hogy a reneszánsztól eredeztetni a tudományok felgyorsuló fejlődésének mába vezetői töretlen ívét. Masaccio, Alberti, Pollaiuolo és Dürer mellett természetesen Leonardóra is hivatkozik, akinek „munkásságát éppúgy tekinthetjük a természeti világ szerkezetét vizsgáló rendszeres kutatómunkának, mint művészeti tevékenységnek”.

Leonardo életművében és életében még tökéletes harmóniában lehetett egymással művészet és tudományosság; a szellemi munkamegosztás akkoriban még nem zárta „információs karanténba” sem a művészt, sem a tudóst. Így Leonardo is igazi polihisztor volt. Nem hatottak rá – valószínűleg nem is léteztek – azok a „szakmai sovinizmus” tápláló (szülő) jellegzetes hamistudat-formák, melyek a humanitörák

és a reáliták meddő háborújának ideológiáját alkotják. Az európai kultúrában mindenekelőtt képzőművészként halhatatlan Leonardo munkásságának másik oldalával, „tudományos-technikai életművé”-vel ismerkedhettünk meg a milánói Leonardo da Vinci Tudományos-technikai Nemzeti Múzeum kiállítás jóvoltából e nyáron a Munkásmozgalmi Múzeumban.

A köztudatban élő Leonardo-képpel, he nem is a következő példa élességéhez mérhetően, de nagyjából hasonló lehet a helyzet, mint a közkeletű Kant-felfogással. Nevezetesen: a humán és real műveltség között húzódó szakadék kövekeztében él egyrészt a klasszikus német filozófia képviselőjének képe, másrészt – „skizoid” módon – a bölcselő mellett létezik egy „másik Kant”, a természettudós-kozmológus – s a kettő ritkán kerül megvilágító összefüggésbe. A kiállítás Leonardo esetében mindenekelőtt köztudat-formáló jelentőségű volt abban az értelemben, hogy ismertetette a teljes leonardói pályát, s ez alkalommal a művészi alkotások kerültek a dokumentációs anyagba. Így elvileg lehetőség nyílt egy szokatlan szempontú, de egységes életmű-kép létrejöttére, melyben a közismeri művek, valamint a tudományos felfedezések és a nemkülönben remek technikai találmányok általánosságból a megfogható összefüggések szintjére emelkedhetek, összeforrasztottak a köztudatban.

A tudós Leonardo alakját misztikus ködbe burkolták anatómiai vizsgálódásai. A korabeli közfelfogás szent borzalommal tekintett a hullákat boncoló anatómusra, aki a tilalmakra ügyet sem vetve, titokban szenvedélyesen kutatta az emberi test felépítését, amelyet – Vasari szavaival – „az ideig a tudatlanság mélységesen sötét, sűrű homálya takart el”. Tanulmányokat folytatott többek között az in- és izomrendszerről – ennek jelentőségét művészete szempontjából felesleges is külön hangsúlyozni –, a keringésről, az emésztőrendszerről, meghatározta a magzat helyzetét és életmechanizmusait az anyaméhben.

A boncolások folyamán készített precíz, a maguk módján bravúros rajztanulmányokról helyenként – látszólag „oda nem illő módon” – különös, ijesztő tekintetek, megrajzolt karakterek néznek ránk; valamiféle bizarr hangulattal egészítve ki az eredeti tudományos célzatosságot. Megkockáztatható az állítás: itt talán tudattalan előbukkanását-megvalósulását láthatjuk a leonardói életvitelnek és elvnek: a természettudomány művészi felfogásának. Mindez nem tűnik furcsának, ha emlékeztetünk rá: Leonardo az anatómia – egy tervbe vett tudományos mű – felosztásánál a tárgykör szerves részének tekintette a lélektant: „... négy leírásban add az emberek általános lelkiállapotait: az örömet, a nevetés megnyilvánulási formáit, és ábrázold a nevetés okait; a

szírást különféle módozataiban okaival együtt; a harcot, a gyilkolást mindenféle mozdulataival. ... Aztán ábrázold a munkát, mint a húzást, a rombolást, valamint a cipelése, megállítása, alátámasztása és hasonló dolgok.”

Az utóbbi két „lélekállapot” – másutt Leonardo, tágabb értelmezésben, „emberi természet”-ről és „szokások”-ról ír –, a harc és a munka átvezetnek technikai és feltalálói működéséhez, hiszen gépei és találmányai – az egyéb, szerteágazó szakterületek mellett – egyrészt az emberi munkavégzés, erő kifejtés korszerűsítését és megkönnyítését, másrészt a harcászat, a haditechnika fejlesztését célozták.

A kiállítás anyagának meghatározó részét az említett találmányok eredeti rajzok és tervek alapján rekonstruált – élethű és funkcionális létükre most mégis mozdulatlanúságra, műtárgy-érinthetlenségre ítélt – modelljei tették ki. Leonardo technikai eszközei és gépei nem voltak elszigetelt jelenségek a történeti késő középkorban. Tudománytörténeti kutatások eredményeképpen ma már tudjuk, hogy technikai színvonalát tekintve „sötét” középkorról beszélni képtelenség; és ha a mai arányokhoz nem is mérhető, de kétségtelenül technikai forradalom zajlott e korban. Megjelentek az igazi gépek, melyek autonóm technológiát képviseltek s nem különféle „leképezési” kísérletei voltak az emberi tevékenységeknek. Nemcsak alkotóik helyett, hanem más elvek szerint és hatékonyabban is dolgoztak. „Mint minden nagy vállalkozás, a középkori technológia is hihetetlenül fantáziagazdag világ volt, a sci-fi írók elbűjhatnak a középkori mesterek mellett” (Vekerdi László). Környezetében Leonardo lehetett a leginvenciózusabb feltaláló – s ez nemcsak eszközeiből és gépeiből, hanem öntudatos írásából is kikövetkeztethető. Lodovico il Moro-hoz írt levelében olvashatjuk: „... megtekintettem mindazoknak a próbadarabjait, akik magukat hadigépek mestereinek és szerkesztőinek mondják, és láttam, hogy az említett hadigép-találmányok és működési módjaik semmiben sem különböznek a használatban levőktől”; majd tíz pontban sorolja fel és ajánlja a herceg figyelmébe példátlan hadieszközeit és elméleti tudását. Ne feledkezzünk meg róla: a kisebb-nagyobb, agresszív fejedelmek, a Borgiák és Machiavelli korát írták, ahol a relative nem túl nagy létszámú seregek erejét egy-egy soha nem látott harci találmánnyal elvben meg lehetett sokszorozni. Leonardo sorozatlövő, többcsöves ágyú, hajítógépe, óriás szám-szeríje, katapultja és a levegőben is említett fedett harci szekere (a mai tank őse) bizonyára ezek közé számított. „Mindennap modelleket és rajzokat készített olyan szerkezetekről, amelyekkel könnyen el lehetett volna hordani egész hegyeket...” Vasari némileg panegirista lelkesedése azoknára a különféle munkagépekre – több karú, forgó emelőkre, hid-

raulikus fűrészeknek, talajfűróknak és hasonlóknak – szól, melyek a kor nagyszabású építkezéseiben, a munkában segítettek a mestereket.

Leonardót foglalkoztatta másik két elem: a levegő és a víz legyőzésének problémája is. Gátakon, mobilizálható hidakon és zsilipkapukon kívül úszó kotrógépet és lapátkerék meghajtású csónakot tervezett. A kiállításon sétálva mai szemmel legérdekesebbek az embernek legtovább ellenálló közeg: a levegő meghódítására tett kísérletei. Tudjuk, hogy sokai tanulmányozta a madarak természetét, szárnymozgását, repülését, és ismerte az az anekdota is, miszerint előszeretettel vásárolta meg a piacon kalitkában árusított madarakat pusztán azért, hogy szabadon bocsáthassa őket és szárnyalásukban gyönyörködhesen. És feltehetően nem véletlenül élt madár-példával híres, dialektikus aforizmájában is: „A föld már egy kis madárka súlyától is, ha rátelepszik, elmozdul”. Rugós repülő géppel és csapkodó szárnyú repülő hajójával kezdetben szorosan kapcsolódott a természet adta megfigyeléseihez, ám siklórepülője, a mai merész sárkányrepülők elődje, ej-

tőrnője, melyet ő aláereszkedő „sátor”-nak nevezett és légszavarja a maga nemében működési elvét tekintve is páratlan lelemény volt.

Mint ismeretes, Leonardo autodidakta módon szerezte tudását s e körülmény még inkább növelte önértékét, de kevésbé tehetséges irigyeivel és ellenlábasaival szemben: „Ha ők engem mint föltalálót megvetnek, annál inkább lehet őket megvetni, akik nem föltalálók, csak a mások műveit trombitálják és ismételtetik”.

A kiállítás sikere nem meglepetés, de egyszerűs mind elgondolkodtató. Csak reménykedhetünk benne, hogy az ok nem pusztán a név csengésében és a téma szokatlanságában keresendő, hanem abban a varázsos, nosztalgiai ébresztő hangulatban is, mely egy harmonikus életműből sugárzik: csupa állítás és „remény, hogy a világnak nem kell részekre szakadnia, hogy művészet és tudomány, mint a jobb és a bal kéz, egyszerre ragadhatják meg ugyanazt a valóságot” (Karátson Gábor).

ANDRÁSI GÁBOR

ZENE

A repetitív zene

Tagadhatatlan, hogy az egyik leglényegibb mondatjuk: az emberi jelenséget talpától a feje búbjáig mindig is megrázóan érintő – örök aktualitás a szabadság és a szabályozottság kettős léte és igénye. Az előbbi mint elementáris termékenyítő erő, az utóbbi pedig mint a termékenység kifejelete, amelyben végül is a kettő egymástól elválaszthatatlan lesz és tündököl.

E természetes viszonylat művészi lecsapódásai a remekművek, az emberi szellem ritka csúcsteljesítményei, melyek nagyszerűségét valójában oly kevesen fogják fel teljes mélységükben, s melyek voltaképpen úgy nyerek meg tetszésünket, mint egy fenyő, egy pipacsvirág, egy pulikutya; úgy, mint a felhők másvilága, a fenséges tenger, az alkonyati retina-élmény, egy gyönyörű táj csodája – de legtöbbször mégis mint az emberi események szenvedéseinként szomorú ünnepélyessége, még a legcsillogóbb futamokban is.

A zene ennek az ünnepélyességnek mindenkor legintimebb megnyilvánulása volt. S hogy milyen erősen és árnyaltan, mennyire érzelmi természetűen és tárgyiasíthatatlanul, azt épp a legújabb kori, egzaktásra törekvő zeneesztétika frontharcai bizonyítják, az érzelmi tévedések gyomnötte lövészárkaival. A zenészek: a zeneszerzők viszont mind zárkózottabbak lettek, mind rejtőzködébbek, és

egyre szaporodó papírra mart hangzónők mellett is: szótlanak, már-már megközelíthetetlenek, szinte némák. Maradtak így (és maradnak) pusztán a művek: olvasni-érezni a teremtő szabadságot, mely belőlük buzog, avagy csak csörgedezik, és maradnak továbbá az eszközök, a formák mint lenyomatok, amelyek ma születtek, ma, amikor mi is látunk, hallunk, élünk – és igyekszünk eligazodni.

A hangversenytermeinkben még ritkán felhangzó úgynevezett repetitív módszerrel játszandó zenedarabok vetik fel bennem ezeket a gondolatokat. Ez a repetitív iskola ködszerűen kezelt ismétlésekkel dolgozik, az ismétlődések révén kialakuló lassú áttünésekkel, erős matematikai szabályozottságot követve, de eredendően afro-amerikai ritmikus alapokon és gesztusokkal. Ebben a vonatkozásban – és egyes darabok több-kevesebb improvizációs lehetőségei miatt – kifejezett rokonságban van a jazzel, annak mintegy lemerített, szabályozott desztillátuma, hallatlan fejelemezettséget, türelmet és akaratot igénylő közös zenélés: – zene, amely csupán felhangjaival kapcsolódik már Európához, s így a jazz és Gershwin zenéje mellett valójában az első elidegeníthetetlenül amerikai műzene, ami Európából nézve gyökeréig „újvilági” és karakteres: újvilági az általánossá váló ipari civilizáció stílusának megfelelően is.

Minden művészi iskolának van valami meghirdetett kötelme, állítása (de főként tagadása, hiszen igazából csupán a művészi alkotás állít!), s rendszerint manifesztuma is. Ez az iskola is tagad, ta-

gadja a múltat, pontosabban annak – és épp a közműltnek – formai eszközeit, hangvételt. Ám legfőbb tagadása az atonalitásra való visszahatás, az a dogma, hogy a repetitív zene szigorúan tonális legyen, a szó teljesen hagyományos értelmében és környezetszerűen. Adott tehát a tonális hangzás igénye és egy modellezett „dallam”-, „történet”-haladvány, feszes és hasonlóképpen monotonon szabályozott ritmika, melyek a legszigorúbb és a 12 fokúságon kiművelt hangtisztaságot, megszólalást (intonációt), egyben pedig gépiesen pontos együttes ritmikus játékot kívánnak. Ezek ennek a zenének minimálisan jellemző előfeltételei – újdonságnak nem is kevés.

A repetitív gyakorlat (zeneszerzés, játék) immár egy évtizedes. Európába – mely kevésbé racionalis-pragmatikus képzetű, mint Észak-Amerika – csak lassan szivárgott át. Talán mert a klasszikus hangverseny-milióbe nemigen illik, hangversenydobogóra ritkán kerül, s hanglemezfelvételei sem találtak éhes piacra. „Matt zene” – mondhatnánk a szinte végtelenségig nyújtott ismétletek hangszövedékét más muzikákhoz hasonlítván – ám úgy gondolom, hogy mindennek más, mélyebb, pszichológiai oka is van, ami egy megváltozott világérzésből fakad.

Sem több, sem kevesebb annál a tágasságot ka-
lodázó, belső időtlenséget és végtelenhez kötöttsé-
get sorvasztó állapotnál, amit ennek a zenének el-
sősorban játssza, de élvezet, hallgatása, tehát
„világképe” is okoz. Ez a zene voltaképpen „külvi-
lági muzsika” a szó új, egészében mozdulatlan,
kozmikus, fizikaian kozmikus értelmében. Kö-
nyörtelen konoksággal ragadja nyakon a szállni
kívánó szellemet és lelkiületet egy olyan korszerű
gépiességbe, mely a futószalagos, sőt digitálisan
vezérelt munkafolyamatok bevett és megszokott
szabályozottságához, az embernek a géphez való
kényszerű és csaknem teljesen alárendelt illeszke-
déséhez, alkalmazkodásához hasonlítható csupán,
azon mottó kényelmes vakvágányán, hogy csak az
értelmes lény alkalmazkodhat. Persze, egy művé-
szetben, egy zenei tevékenységben való részvételen
keresztül, ez esetben egy, a monopolisztikus és mo-
nolitikus nagyüzemi hierarchiánál sokkalta kelle-
mesebb „rabszolgatársadalom”: a repetáló zene-
kár buzgó résztvevőjeként. Mely buzgalom egy ko-
rábbi stíluskorszak nagy élményét: az Úrt kívánja
szabályozottan, rendezetten betölteni.

Ám ez a betöltés így csak töredékes, talmi és
erőszakos lehet. S éppen ezért, egy Istentől „el-
vett”, emberre átruházott hatalomkoncesszió tipi-
kus – bár számomra kétségtelenül figyelemre méltó
– csodjének érzem ezt a technicista művészi gon-
dolkodást, ezt a rafinált egyszerűsége építő (való-
jában együgyű) és korszerűsége igényt tartó alko-
tásmódot – szinte nagyhatalmi stabilitásra törekvő

(„ebből baj nem lehet”) zenei behelyezkedést az
ismétlések által megkérdőjelezhetetlen folyamatba
– amelyben a mű a módszer maga, s ha nem mű,
hát akkor is: belőle épp az élt zene az, ami kizárt,
épp az emberi komplexitás hiányzik, szemben az
emberi lélek feltéve őrzött és élt szabad méltóságá-
val. (Többek között például a 12 fokúságot is meg-
haladni tudással, a gépiesség által pedig immár *ab
ovo* kiszoruló sokdimenziójúsággal.) Megdőbben-
tően korszerűtlen ez a korszerűség. A legnagyobb
hiányt benne ugyanis épp a „más”, a magasabb
iránti határtalan és gáncsolhatatlan benső törekvés
kibontakozásának lehetetlensége adja, mely így te-
szi egy módszerességbe csökkent kultúra lenyomatá-
vá, mindezt egy olyan világban, amely *in toto*, egé-
szében éppen meghaladandó volna, mert rontó,
szenvetető, rabszolgásító, gépies: mert ilyen.
Egyetlen – a lehető legszebben és legmutatósbab
egyszerűséggel – racionalizált zenemű sem lehet
csupán tökéletesen illesztett fogaskerekű „zeneso-
ra”, mobilokká szervezett, tárgyias funkciók gépe-
zete, ha mégoly szenvedően szép egyik-másik kere-
ke is annak, a maga nárcizmusával.

A repetitív iskola erénye egy kétségtelenül tet-
szetős módszer, egy, a „magányos-tömeget” repre-
zentáló, kollektíve jól játszható, szinte tökéletesen
szabályozott zene újdonsága – invenció nélküli
„igás” muzsikuskoknak. Egy olyan módszer azon-
ban, amelynek permanens tulajdonsága az elzár-
kózás a transzcendenciától, az emberi és főleg al-
kotói lét önmeghaladó értelmétől, tehát a minősé-
gi-lelki-szellemi álltalpés lehetőségétől: pontosan
olyan idegen (és ennyiben korszerű!), akár a Ma
ismert állapota, amelyben úgy tűnik – ha mégoly
paradox is – valóban lehetetlen bármilyen „racionali-
záló” művészi *modus vivendi* – igazi átlépés.

Ám lehető sohasem volt. S éppen ezért nem zse-
niális dolog, bármint a szabadság és a szabályo-
zottság viszonylatában. Mert nem az ideális lehe-
tetlent akarja; mert csak reálisan és nem aurálisan
igaz; mert nem ragadja el valóságnak a lehetetlent,
amire áhítunk. Így csupán pedáns rögeszme ma-
rad, amit aztán művészet meghaladni, hiszen az ál-
tala fölvetett kérdés-hasonlat itt már valójában ez:
„csak” madár legyen-e, elvonatan szabályos repü-
léssel (a zene)művészet, vagy repülő(gép), amit egy
eddig sohasem volt precíz, tényleges szabályosság-
gal működő motor hajt mind messzebbre és maga-
sabbra!? Az egyik kozmikus, végtelen lény egészen
a jelképig; a másik eszköz, ami rendkívül ponton-
san és hasznosan működik, de valójában csak
áramlik, áramoltat, mi pusztá horizontális, föl-
letesség. Szellemnek, léleknek csonka és kevés.

A tisztán logikus: tisztán számár! – mondja
Apáczai. S a szabadság a fontosabb – hogy én is
megtoldjam. No de: mi a szabadság? Csak nem a
belénk győttört regula? Nem. Éppen a legújabb

művészetekben nem. A szabadság – s ebben a művészet örök sugallata is benne foglaltatik – az istenihez vezető röpt – akár egy fogház udvarán. És nem a „kerengő rabok” depresszív csodalmála.

SZABADOS GYÖRGY

Hanglemezek

BACH: H-MOLL MISE (Agnes Giebel, Janet Baker, Nicolai Gedda, Hermann Prey, Franz Crass, a BBC Kórust és az Új Filharmónia Zenekart vezényli: Otto Klemperer. EMI–Hungaroton, SLPXL 12349-51)

Némi késedelemmel magyar lemeztvételek formájában megjelent végre e sokat emlegetett felvétel. Egy évtizeddel korábban egyhangú volna a lelkesedés, azóta azonban történt egy és más a régi zene előadói gyakorlatában, s ma már áll a harc, ugyanolyan szenvedélyességgel, mint az ortológusok és neológusok között annak idején. Akik a barokk zene hagyományos megszólaltatását szorgalmazzák, bizonyára megütközéssel jegyzik fel Klemperer együtteseinek létszámát, s gunyorosan hallgatják a zenekari hangzásokat, melyek korántsem oly áttörtek, mint a régi instrumentumokon megszólalók. A modernnek pedig bizonyára konzervatívnak érzik a karmester tempóit, melyekből hiányzik mindenfajta sietősség, a sokat emlegetett rohanó korfa való kikacsintás.

A világ szinte páratlan intenzitással fellobbanó oratórium-kultuszának egyik legfontosabb dokumentuma Klemperer lemeze. Egy korszak, egy izlésforma már-már túl-szárnyalhatatlan tökéletességű híradsága. S egyáltalán nem biztos, hogy ezt a kort már meg is haladtuk, vagy elvetettük ideáljait. Mäskülönben mivel magyarázhatjuk azt a paradox jelenséget, hogy a nagy kiadók egyre-másra jelentetik meg archiv felvételeiket, s hogy például Furtwängler ma talán sikeresebb karmester, mint életében volt? Inkább azt tarthatjuk valószínűnek, hogy a korizlés rendkívül differenciált lett, s alakításában a nosztalgának legalább akkora szerepe, mint a modernségnek. A Klemperer tolmácsolta h-moll miséről alighanem évek hosszú során at le fognak pattogni a modernnek támadásai éppen úgy, mint azok a rohamok, melyeket a hűség nevében vézetnek ellene. Az a nemzedék ugyanis, melyhez Klemperer is tartozott, pontosan ismerte a karmesteri művészet egyik legfontosabb összetevőjét, melyet a kitünő dirigens így fogalmazott meg egyik jegyzetében: „... ha valaki karmester akar lenni, az a fő, hogy ne mondjon mindig igent, tudjon néha nemet is mondani”. Otto Klemperer mindenestre nemet mondott a divatoknak, s azt az egész élete során következetesen vallott és megvalósított klasszicitás-esz-

ményt fejezte ki a h-moll mise előadásában, mely éppoly felejtethetlenné tette Bach- és Mozart-tolmácsolásait, mint Bruno Walterét.

A h-moll mise közközen forgó felvételei közül kétségtelenül ez egyike a legszebbeknek. S éppen azért, mert Klemperer mindenfajta előadói végtelől tartózkodva egy korszak izlésformájának csúcsaként értelmezi, olyan maradandó remekként, melyhez minden kor elhozhatja saját izlését is, de amely azzal együtt kikezdehetetlen a maga fonségében. (Ha már egy korszak a maga legszemélyesebb mondanivalója szerint értelmezi újra a remekművet, s azokat mindenestől a maga képere és hasonlatosságára formálja, akkor el is vesz belőlük valamit, még akkor is, ha tolmácsolása vagy interpretációja megfelel a korszak-lemmek.) Hogy e felvételt hajlandók vagyunk autentikusnak elfogadni, abban nyilván része van annak is, hogy a szólisták a hatvanas évek oratórium-kultuszának legnagyobbjai, akik közül illetlenség valakit is kiemelni, legfeljebb elképelve csodálkozhatunk rá Janet Baker hangjának sugárzó tisztaságára és Nicolai Gedda próteuszi változékonyságára. Kivételesen szép a mise Credo-tételének megszólaltatása, csodálatos fenséggel zeng a Hosanna, s általában a sokat emlegetett bachi ellenpontozás mintha mindenütt a világ ellentétekből szőtt teljességének volna igazolásává és magasrendű művészi megszólaltatásává.

WAGNER: A NÜRNBERGI MESTERDALNOKOK (részletek) (Klemperer Budapest 2. Hungaroton, LPX 12340-41)

Nem tudni, valóban „csúcspontja” volt-e Klemperer budapesti működésének *A nürnbergi mesterdalnokok* felújítása – vannak, akik a *Don Giovanni*-ra esküsznek –, ahogy a lemez kísérő szövegében olvassuk. Nyilván igazi esemény lehetett, mely átsugárzik az évtizedeken, s legyőzi a ma már rég meghaladottnak mondható lemezfelvételi technikát. Ez a lemez feltehetően nem azoknak szerez majd örömet, akik a hi-fi felvételek buzgó kedvelői. Aki azonban képet akar alkotni operajátszásunk egyik nagy korszakáról, egy szuggesztív karmesteri elképzelésről s egy nagy énekes nemzedékről, az bizonyára kivételes értéként őrizi meg. „A szép magyar énekek és a kiváló zenekarok felizgatták muzsikus-fantáziámat, így még az sem zavart, hogy nem tudok magyarul” – írja budapesti éveire emlékezve Klemperer. Még a fakuló hangzás is bizonyítja szavainak igazságát: Losonczy Györgynek talán legnagyobb operai teljesítménye volt. Hans Sachs, s mellette olyan énekeseket hallhatunk a többi szolamban, mint Székely Mihály, az akkor ifjú Simándy József, Osváth Júlia, Maleczky Oszkár és Sárdy János, akinek operaházi szerepléseit sajnálatosan kevés dokumentum őrizi. Az idő múlik ugyan, de a hajdani nagy esemény ma is megdobogtatja a szívet. Már csak ezért is érdemes volt elkezdeni e sorozatot, melynek folytatása is sok zenei élményt ígér.

(R. L.)

RÉSUMÉ

Plus d'un des écrits de notre numéro de Décembre se rattachent au cycle liturgique de Noël. József VAS : *La Célébration des deux fêtes de Noël* — Dans son étude, l'auteur retrace comment la coutume de célébrer le grand et le petit Noël s'est répandue en partant de Rome dans l'Eglise d'Occident. Il décrit comment le grand Noël a été célébré, de sa veille à la fin de son octave (le jeûne, l'usage des trois messes) par les chrétiens de l'Empire romain, puis, après l'éclatement de celui-ci, par les tribus germaniques christianisées à partir du IVe siècle jusqu'à la fin du premier millénaire. Cet aperçu historique nous permet de suivre de près les notables modifications que les cérémonies du grand Noël ont subies pendant la période envisagée. Puis, l'auteur fait le jour sur les origines du petit Noël, célébré le 1er janvier et instauré par les papes pour détourner les fidèles chrétiens des solennités païennes en usage au 1er jour de l'an. — Nous publions le texte intégral d'un jeu de Noël noté en 1945, à Ada, petite commune au Sud de Zenta (aujourd'hui en Voïvodine, Yougoslavie). Le texte est précédé d'une notice de présentation par l'ethnologue Gábor TŰSKÉS.

Né le 27 novembre 1921, János PILINSZKY, Prix József Attila et Prix Kossuth, poète catholique bien connu au-delà des frontières hongroises mêmes, proposé pour le Prix Nobel de littérature, s'est éteint le 27 mai dernier. Notre rédaction offre ce numéro en hommage au poète qui aurait atteint 60 ans le 27 novembre. Sous le titre, *La Profondeur du cratère*, Mihály K. ERDÉLYI analyse la vision du monde de PILINSZKY, soutenant qu'il est impossible d'étudier l'œuvre du poète en passant outre à sa conception du monde, comme certains esthètes se permettent de le faire avec une facilité désinvolte. En examinant ce en quoi l'expérience poétique et l'expérience mystique sont apparentées l'une à l'autre, il affirme : « Bien qu'on puisse assimiler au mystique le poète subissant le monde avec ses peines, j'estime que, dans le fond, ils sont à considérer comme des frères jumeaux. Le chemin du mystique mène à Dieu, ou pour mieux dire, vers Dieu, tout comme celui du poète, — en l'occurrence celui de PILINSZKY. Ces chemins sont parallèles sans être toutefois pareils. » — Dans son essai intitulé *L'Agonie de la définition*, Gergely ANGYALOSI analyse la structure du poème écrit par PILINSZKY en 1974 sous le titre *Költemény (Poème)*. — Nous avons recueilli les témoignages que les sommités de la vie intellectuelle hongroise — au nombre desquels des érudits, des compositeurs, des écrivains, des poètes, des esthètes contemporains, croyants ou non — rendent à notre poète : à son œuvre, à son ascendant sur eux.

Dans sa série « *Panorama* » Radio France a consacré sur France Culture deux émissions à la Hongrie. A cette fin, elle a réalisé des interviews avec des personnalités éminentes de la vie intellectuelle hongroise dont János PILINSZKY. L'interview donnée par notre poète a été diffusée dans l'émission du 29 avril, un mois avant sa mort. Nous publions la version hongroise de cet entretien radiophonique, témoignage émouvant de la foi de PILINSZKY. — Enfin, quelques semaines avant la mort du poète, Rezső FORGÁCS a demandé pour VIGILIA une interview au cours de laquelle le poète a été interrogé sur la charge religieuse de sa poésie. PILINSZKY s'est déclaré en ces termes : Instinctivement, je suis sur mes gardes, c'est que la poésie n'a rien du sermon. Aussi bien la foi n'est pas propre à être donnée toute faite. Ceci n'exclut cependant pas que la thématique formellement religieuse ne puisse être à la source d'une authentique littérature — je pense aux hymnes de la littérature latine médiévale. Ce n'est pas le sujet traité qui fait le poème religieux. Il est religieux de la même manière intrinsèque que l'est la mélodie grégorienne. Celle-ci est imprégnée d'une religiosité native, nullement empruntée au sujet religieux du texte qui s'y allie pour être soutenu par elle. (...) En composant une poésie, j'apporte toute mon attention à ce qu'elle soit marquée par le même esprit religieux dont je suis animé à l'instant donné. Ni plus, ni moins. Pour moi, la poésie tient plutôt de la confession que du sermon.

(Margit NÉMETH)

INHALT

Mehrere Beiträge unserer Dezember-Nummer beziehen sich auf das Weihnachtsfest. In seinem Essay, betitelt *Die zwei Weihnachten* verfolgt JÓZSEF VAS die Spuren des Entstehens des Weihnachtsfestes vor anderthalbtausend Jahren, seine Verbreitung und die Änderungen der liturgischen Bräuche des Festes. Er untersucht wie die Christen des Römischen Reiches die kleinen und grossen Weihnachten feierten, welche Bräuche sich während der Völkerwanderung, dann später – nach der grossen Kirchenspaltung – unter den östlichen und westlichen Christen verbreiteten. Aus dem Artikel erfahren wir woher die Gewohnheit des Fastens an der Vigilia des Weihnachtsfestes stammt, wie die Ordnung der zunächst zwei, dann später drei Messen (unter ihnen selbstverständlich die Mitternachtsmesse) sich ausbildete. Er erwähnt auch, dass die römischen Christen schon von Anfang an am 25. Dezember, während die Christen aus Jerusalem (und schon früher die Gläubigen von Alexandrien und Zypern) am 6. Januar Weihnachten feierten. Er stellt fest, dass heute schon alle christlichen Kirchen, also auch die orthodoxen Kirchen am 25. Dezember feiern, da aber die letzteren die gregorianische Kalenderreform nicht übernahmen, fallen ihre Weihnachten, unserer Zeitrechnung nach, auf dreizehn Tage später. – Mit einer Einführung von GÁBOR TÜSKÉS publizieren wir den vollen Text eines Weihnachtsspiels (Bethlehemspiel) das im Jahre 1945 in der Ortschaft Ada in der Nähe von Zenta (Jugoslawien) aufgezeichnet wurde.

Vor einigen Monaten starb János PILINSZKY, der weit über unsere Landesgrenzen wohl bekannte und auch für den Nobelpreis nominierte katholische Dichter, der im Jahre 1921, geboren, im November sein sechzigstes Lebensjahr vollendet hätte. Zu seiner Ehre stellten wir eine Gedenknummer zusammen. Autoren-Kollegen, Künstler, Literaten, – Gläubige und Nichtgläubige – bezeugen was für sie die Poesie und die moralische Haltung, die Menschlichkeit und Ethik bedeutete. In seinem deutenden Beitrag, betitelt *Die Tiefe des Kraters* analysiert MIHÁLY K. ERDÉLYI das Weltbild von Pilinszky. Er weist jene summarische Lösung zurück mit der einige Aestheten mit einer Geste die weltanschauliche Grundhaltung des Poeten erledigen, um dann gleich seine Werke zu analysieren mit dem Vorwand dass schliesslich und endlich dies die Aufgabe des Kritikers sei ... Nach den Meinung des Autors sei hier über viel mehr die Rede, da man die Poesie des Pilinszky überhaupt nicht analysieren kann wenn man sein Weltbild ausser Acht lässt. „Man kann zwar den Dichter der die Welt und ihre Unzulänglichkeiten tatsächlich erleidete zum Mystiker deklarieren und es mag vielleicht noch leichter sein dies als das Gegenteil zu beweisen – schreibt der Autor unter anderem – doch handelt es sich hier, so glaube ich, um die literaturwissenschaftliche Problematik des Zusammenhanges zwischen Mystik und Lyrik und innerhalb derselben um die Verwandtschaft zwischen mystischem und poetischem Erlebnis. Sowie es sich auch darum handelt, dass der Weg des Mystikers, ebenso wie der des Poeten – im gegebenen Fall des Pilinszky – gleichfalls zu Gott, oder besser gesagt gegen Gott führt. Parallel sind die Wege, aber nicht identisch.“ – GERGELY ANGYALOSI gibt eine strukturelle Analyse eines Pilinszky Gedichtes. In einer Zusammenstellung, betitelt *Die Zeitgenossen über Pilinszky* sprechen prominente Repräsentanten des ungarischen Geisteslebens über den Poeten, sein Lebenswerk und über die Wirkung des letzteren.

Wir publizieren eine der letzten Erklärungen von Pilinszky, die dem französischen Rundfunk gegeben wurde und am 29. April 1981 im Sender France Culture des RF zu hören war. Hier sprach der Dichter über die Ursprünge seines Glaubens. Ein anderes Interview, wahrscheinlich das letzte, wurde von REZSŐ FORGÁCS einige Wochen vor dem Tode des Dichters mit ihm geführt. Im Rahmen eines *Vigilia-Gesprächs* befragte ihn der Reporter über die religiöse Füllung seiner Dichtung. Pilinszky antwortete wie folgt: „Ich gebe hier instinktiv sehr acht, Dichtung ist nämlich keine Predigt. Und eben deswegen kann man keinen Glauben voraussetzen. Dies schliesst die ausgesprochen religiös-thematische Dichtung nicht aus – ich denke an die Hymnen des Mittelalters. Es schliesst nicht aus, aber jene Gedichte – so auch die Hymnen – sind schon fertig. Sie sind fertig, aber der religiöse Inhalt kommt von wo anders. Das Gedicht ist nicht dadurch religiös was es thematisch erzählt. Es ist religiös, wie auch die gregorianische Melodie es ist. Ich kann auch den Text mitsingen und dann wird eine religiöse Thematik von der schon vom Anfang an religiösen Melodie getragen (...) Bei dem Gedicht konzentriere ich die Aufmerksam-

keit darauf, dass das Gedicht nicht anderswie religiös sein kann als ich selbst gerade religiös angefüllt bin. Nicht mehr und nicht weniger. Aber es ist besser sich auf weniger einzustellen. Dichtung ist eher Beichte als Predigt.“

(Károly DOROMBY)

CONTENTS

More articles in our December issue are connected with Christmas. In his study-titled *The Two Christmases* JÓZSEF VAS tells about the origin of Christmas that goes back more than one and a half thousand years and he tells about the spread and the changes in the liturgy of the holiday. He examines how the Christians of the Roman Empire celebrated Christmas and the New Year's Day, what customs spread among the Eastern and the Western Christians in the centuries of the great migrations and later, after the great schism. From his article we can learn where the fast of Christmas' vigil takes its origin from, how the order of the two and later the three Masses (among them the midnight Mass) was established. He mentions that the Christians in the Roman Empire had 25th December as their holiday from the beginning, while those living in Jerusalem (previously the believers of Alexandria and Cyprus) celebrated Christmas on 6th January. The author points out that today every Christian Church, including the Eastern Church, celebrates on the 25th, but as the latter didn't adopt the Gregorian calendar reform, they have Christmas 13 days later compared to the modern calendar. – We publish the unabridged text of the Nativity play put down in the village of Ada near Zenta in Yugoslavia in 1945. The introduction was written by the ethnographer GÁBOR TÚSKÉS.

The Christian poet János PILINSZKY, who died some months ago, was born in 1921 and would have been 60 at the end of November. On the occasion of his birthday we've compiled a memorial issue in his honour. His fellow-writers, artists, scientists, believers and non-believers, tell about what Pilinszky's poetry and moral attitude, his humanity and ethic model meant for them. In his article titled *The Depth of the Crater* MIHÁLY K. ERDÉLYI analyses Pilinszky's world concept. He denies the simple method with which some aestheticians easily have done with the poet's ideological standpoint and get down to the analysis of his works saying that this the real task of criticism. . . . He thinks much more is concerned here for Pilinszky's poetry cannot be studied at all if we neglect his world concept. „Although the poet suffering the world and its sorrows can be made mystical and it can be more easily justified than the opposite of it, I think when we consider the connection between mysticism and lyric in literature we find the relationship of the mystical and the poetic experience,“ he writes among others. „It means that both the mystic's and the poet's, in our case Pilinszky's way leads to or more exactly towards God. The ways are parallel but they are not the same.“ – In his essay titled *The Agony of the Definition* GERGELY ANGYALOSI gives the structural analysis of Pilinszky's *Poem*. We have a selection titled *Contemporaries About Pilinszky* in which the outstanding figures of the Hungarian intellectual and cultural life, scientists, musicians, writers, poets, aestheticians, etc. give their opinion about the poet, his work and his influence on them. In the memorial issue you can read two pieces by János Pilinszky's foreign friends.

We publish one of Pilinszky's last interviews that was broadcast on the *France-Culture* station of the French Radio on 29th April. They have a series titled *Panorama* and this transmission dealt with Hungary. The poet tells about the origin of his faith here. Another interview, presumably the last one, was made by REZSŐ FORGÁCS some weeks before the poet's death. For our *Talk in the Vigilia* column the reporter asked him about the religious charge of his art. Pilinszky answered the following. „I am very careful by instinct for a poem is not a sermon. That's why no faith can be anticipated. This doesn't preclude the thematic religious poetry, I mean the hymnody of the Middle Ages. But a poem like that is already finished. So are the hymns. They are finished but the religious content sprouts from somewhere else. It isn't the topic that makes a poem religious. A poem is religious in the same way as a Gregorian chant. I can sing the words, too, and then the originally religious tune carries a religious topic. (. . .) When writing a poem I concentrate on the fact that the poem cannot be religious in any other way as

I am at the moment. Not more, not less. But it's better to choose the less in the poem. Where I am. I consider a poem rather a confession than a sermon."

(Katalin BERÉNYI)

SOMMARIO

Nel numero di dicembre molti scritti sono connessi alle feste natalizie. JÓZSEF VAS, nel saggio intitolato „*I due Natali*", segue l'origine, la diffusione e i cambiamenti delle usanze liturgiche avvenuti da più di un millennio e mezzo. Egli esamina come festeggiavano il Natale e la Circoncisione i cristiani dell'impero romano, quali usi si diffusero durante la tras migrazione dei popoli e più tardi, dopo la grande scissione della Chiesa, tra i cristiani orientali e occidentali. Apprendiamo dal suo articolo da dove ha origine l'uso del digiuno la vigilia di Natale e come si è sviluppato l'ordine delle due, e poi delle tre messe (tra cui naturalmente la messa di mezzanotte). Egli menziona pure che i cristiani romani già da principio celebravano il Natale il 25 dicembre, mentre a Gerusalemme (e prima ad Alessandria e Cipro) si faceva il 6 gennaio. L'autore precisa che oggi tutte le Chiese cristiane, compresa quella ortodossa, festeggiano il Natale il 25 dicembre, ma siccome quest'ultima non ha accettato il calendario gregoriano, la data viene spostata a 13 giorni più tardi. Pubblichiamo, con l'introduzione dell'etnografo GÁBOR TÜSKÉS, il testo completo della „recita del presepio", registrata nel 1945 nel villaggio di Ada, vicino a Zenta, ora in Jugoslavia.

Alla fine di novembre avrebbe compiuti i sessant'anni János Pilinszky (nato nel 1921), il poeta cattolico noto anche oltre i confini e proposto per il premio Nobel, morto pochi mesi fa. In occasione del suo compleanno la redazione ha dedicato un numero a lui. Scrittori, artisti, scienziati (credenti e non credenti) rivelano quello che significava per loro la poesia e il comportamento morale di Pilinszky, il suo esempio umano ed etico. Nel saggio „*La profondità del cratere*" MIHÁLY K. ERDÉLYI analizza la concezione del mondo di Pilinszky, rifiutando la sommaria soluzione con cui alcuni esteti, con gesto elegante, tralasciano il punto di partenza della filosofia del poeta e iniziano subito ad analizzare le opere, dicendo che è questo il compito della critica. . . Secondo lui si tratta di molto più, poiché la poesia di Pilinszky non si può affatto analizzare senza considerare la sua visione cosmica. „Benché il poeta che soffre davvero il mondo e i suoi dolori possa essere dichiarato mistico, e sia forse più facile dimostrare questo che il contrario, pure credo - scrive tra l'altro - che nella problematica letteraria del rapporto tra mistica e lirica si tratti di una parentela, anzi di un gemellaggio, dell'esperienza mistica e poetica. Cioè che tanto la via mistica che quella poetica (in questo caso quella di Pilinszky) portino a Dio, o più precisamente verso Dio: le strade sono parallele, ma non uguali". GERGELY ANGYALOSI, nel saggio intitolato „*L'agonia della definizione*", fa l'analisi strutturale della poesia „*Poema*" di Pilinszky. Nella raccolta „*I contemporanei su Pilinszky*" eminenti rappresentanti della vita culturale ungherese (scienziati, musicisti, scrittori, poeti, esteti, ecc.) esprimono la loro opinione sul poeta, sulla sua opera e sull'influsso da lui avuto.

Pubblichiamo una delle ultime dichiarazioni di Pilinszky trasmessa il 29 aprile 1981 dalla stazione francese *France-Culture*, nel programma dedicato all'Ungheria della serie „*Panorama*". Qui il poeta confessa l'origine della sua fede, mentre in un'altra intervista (probabilmente l'ultima, fattagli da REZSŐ FORGÁCS alcune settimane prima della morte) in cui il cronista gli chiedeva, per la rubrica „*Dialoghi di Vigilia*".

(Brita FRANCHI)

Rajeczky Benjamin

MI A GREGORIÁN?

RAJECZKY BENJAMIN

mi a gregorián?

ZENEMŰKIADÓ

A kottapéldákkal és táblázatokkal illusztrált könyvben a téma nemzetközi híré ismerője szakszerűen, ugyanakkor a legszélesebb értelemben vett olvasóközönség számára is lebilincselően élvezetes stílusban ír a gregorián dallamkultúra keletkezéséről és fejlődéséről.

30,- Ft

Szendrei Janka–Dobszay László–Rajeczky Benjamin

MAGYAR GREGORIÁNUM

– többszólamú tételekkel –

E kottakiadvány a gregorián zene magyarországi változataiból összeállított antologikus sorozat első kötete.

A válogatás elsősorban gyakorló muzsikuskok számára készült, de a stílus iránt érdeklődő zeneértő közönségnek is hasznos információkat nyújt a gazdag zenei anyagon keresztül. A ciklusokba rendezett tételek az ádventi, karácsonyi, nagyheti, húsvéti és pünkösti ünnepkörökhöz kapcsolódnak.

A közreadók férfi-, és női- és gyermekkaroknak, valamint ezek kombinációiból szervezett énekegyütteseknek szánják a kötetet.

80,- Ft

Zeneműkiadó

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa kiemelkedő alkotói munkássága elismeréseként 75. születésnapja alkalmából

Borsos Miklós

Kossuth-díjas szobrászművésznek, a Magyar Népköztársaság kiváló művészenek a Magyar Népköztársaság Zászlórendje kitüntetést adományozta.

KÜLFÖLDI MAGYAR KIADVÁNYOK

MÉRLEG

A lap idei második számának bevezető tanulmánya Guy Gilbertet, a párizsi bűnözők és utcakölykök apostolatát mutatja be, aki a hajdani Kalazanti Szent József mintájára a magukra hagyott, szeretet híján felnövekvő fiatalok megértő, jóra irányító társa akar lenni. Szegény munkáscsaládból származott, s talán gyermekkorának élményei is motiválják hivatásválasztását. A vele készített beszélgetésnek különös érdekességet kölcsönöz, hogy megismerhetjük pedagógiai elképzeléseit is, melyek a személyiség szabadságának tiszteletben tartásán alapulnak.

Robert A. Brungs tanulmányának címe: *A biotechnika és az élet szabályozása*. A szerző azt bizonyítja, hogy a fizika forradalmának kora véget ért, s most kezdődött el a „harmadik forradalom”, a biotechnika kora. (Szeretnénk közbevetően megjegyezni, hogy ezt az elképzelést nem minden tudós és futurologus vallja egyértelműen a magáénak.) Ez volna az emberi történelemnek az a korszaka, amelyben a *homo sapiens* homo biologicussá formálódik át. A biológia tudománya szintetikussá változott, fejlődése lehetővé tette, hogy élő rendszereket állítson elő, ellenőrizni tudja az életet és a halált, szabályozza az emberi képességeket s befolyásolja az emberi teljesítményeket. Mindennek komoly vallási következményei vannak. Ezek lényegét a tanulmány írója abban látja, hogy a biotechnika forradalma korának kereszténye még intenzívebben és hiteltelbben szembesülhet Isten szeretetével. „E forradalom arra fog kényszeríteni bennünket – állapítja meg a többi között –, hogy meglássuk, milyen egyszerű csodák vesznek körül bennünket mindenütt.”

Piet Fransen könyvkritikájának címe: *IX. Pius és a pápai tévedhetetlenség*. 1977-ben jelent meg Bernard Haslernek IX. Pius pápa személyiségéről és a pápai csalatkozhatatlanság dogmája kihirdetésének körülményeiről és hatásáról szóló, nagy vitákat keltő munkája. Hasler könyvének kritikusa teljes joggal jegyzi meg, hogy a kényes és fontos kérdések elemzését csak elfogulatlan higgadsággal lehet elkezdeni és folytatni. Hasler munkájában megvannak ezek az erények, de hibája és hiányossága, hogy csak a zsinati kisebbség véleményére hagyatkozva rajzolja meg IX. Pius pápa arcképét, s ebből eredeztetni a csalatkozhatatlanság dogmájának elfogadása körüli harcokat. A Mérés szerkesztői e tanulmány közlésével kitűnő példáját adják a kritikus és hitelességre törekvő önszemléletnek.

Ötvenedik számát adta ki Eisenstadtban megjelent lapársunk, s ebből az alkalomból mi is szeretettel köszöntjük szerkesztőit, további eredményes munkát kívánva nekik. E szám szomorú bevezetővel indul: a lap mostanában elhunyt főszerkesztőjére, Marosi Lászlóra emlékezik, aki alapításától kezdve irányította a Szolgálat munkáját, kialakította profilját, s igen jelentős kiadói tevékenységet is végzett. A lap jubileumi száma ezúttal csak tanulmányokat közöl, hiányoznak belőle a megszokott rovatok. Kiemelkedően érdekes András Imre *A modern egyház-község élő közösségek társulása* című írása, amelyben a szerző a jelen tapogatózó kezdeményei alapján igyekszik megrajzolni egy olyan plébánia modelljét, melynek középpontjában a szeretetszolgálat eszménye áll.

A Szolgálatot is kiadó Prugg Verlag gondozásában jelent meg a *Sugárzó emberek* című kötet, amit ugyancsak Marosi László szerkesztett. A könyv azoknak a szent életű, magukban rendkívül elhivatottságot érző keresztényeket mutatja be, akik századunkban az életükkel igazolták a krisztusi szeretet eszményének korszerűségét és maradó hatását. Külön felhívjuk a figyelmet a nálunk is jól ismert Reinhold Schneiderre és Alexis Carrelre, a magyar egyháztörténet kutatója bizonyára tanulsággal olvassa majd a *Kanter Károly* munkásságát taglaló esszét.

HUNGAROLÓGIAI ÉRTESÍTŐ. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság kiadványának 1980. évi száma csak az idén tavasszal jelent meg, nem sokkal a IV. Anyanyelvi Konferencia és az I. Hungarológiai Kongresszus előtt. A több mint ötszáz oldalas kötetnek még a tartalmát is bajos volna felsorolni, olyan gazdag anyagot bocsát az olvasók rendelkezésére. Tartalmazza a magyar irodalomtörténet, a magyar zenetörténet, a nyelvészet és a néprajz tárgykörében 1978-ban megjelent művek ismertetését, bemutatja a klasszikus magyar irodalmi alkotások hangfelfelvételeit. A második részben az irodalomtudomány, a nyelvi kutatások és a néprajztudomány 1978. évi bibliográfiáját adja közre. A szervezeti élet hírei közé az Amerikai Magyar Tanárok Egyesületének IV. és V. konferenciájáról, a siklósi nemzetközi eszmétörténeti tanácskozásról, a Móra Ferenc-, a Mörizs Zsigmond- és a Szabó Dezső-emlékülséről, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 1980. évi akadémiai napjairól olvashatunk. Az Értesítő tudósítja az érdeklődőket a nemzetközi hungarológiai műhelyek munkájáról, végül közli a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetőségének és tagjainak teljes névsorát. A cikkírók közt több olyan szerző is akad Erdődy Edit, Hubert Ildikó, Pomogáts Béla, Rónay László, aki a Vigiliának is rendszeres munkatársa.

Az Értesítő 1981. évi 1-2. száma irodalomtudományi bibliográfiát tartalmaz. A szakemberek érdeklődésére különösen a felvilágosodás korabeli, a reformkori, a XIX. és a XX. századi magyar irodalomról, valamint a külföldi – csehszlovákiai, jugoszláviai, romániai és nyugati – magyar irodalomról szóló tanulmányok ismertetése tarthat számot.

CSIZMADIA ANDOR: Jogi emlékek és hagyományok.

A szerző csaknem negyedszázadig a pécsi tudományegyetem jogtörténész professzora, az állam- és jogtudományok doktora, az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagja volt; tudományos munkássága legjavát tette közé ebből a kötetben. A felszabadulás előtt a kolozsvári egyetem magántanáráként működött, ekkor írta meg a Mátyás korabeli Kolozsvár városjogáról szóló értekezését, amely frissességét, érdekességét máig sem veszítette el. A kötet tanúsága szerint a professzor érdeklődési köre a későbbiekben kiterjedt az állam és egyház kapcsolatainak történetiségre és közelmúltjára, ez inspirálta például *A konstanzi „bulla” hatása a főkegyúri jog fejlődésére*, majd a *Deák Ferenc egyházpolitikája* című esszéjének megírására. A mai olvasó érdeklődésére ugyancsak számot tarthat *A magyarországi felsőoktatás kezdeteiről* szóló tanulmány, s különösen érdekes a *Törékvések az emberi és polgári jogok biztosítására és büntetőjogi védelmére a reformkori Magyarországon* című dolgozat, amely többek közt a sajtó-, a szólás- és a vallásszabadság kérdéseivel foglalkozik. Az írások közérthetősége, tudományosan pontos, mégis mindenki által élvezhető stílusa (ami nem mondható általánosnak a honi jogtudományban), valamint a széles tematika biztosíték arra nézve, hogy a könyv nemcsak a szakmai közönség érdeklődésére tarthat számot. (Közzéadásai és Jogi Könyvkiadó)

A Vigilia postájából

BARTÓK A VIGILIÁBAN
(1981. júliusi számunk)

Nagyon tetszett a júliusi szám. Szép, gazdag, lelkiismeretes összeállítás a Bartók-anyag. Ez a szakma - az írás - soha nem megtanulható. Néha a suta mondat telibe talál, több, mint a csiszolt, a cizellált. Pásztor Ditta három mondata a temetőről... S köztük micsoda lélegzetvétel. Nagyszerű volt az egész. Csak a világ szokna már le arról, hogy Stravinsky nevét Sztravinszkijnek írja! Hiszen akkor Petőfi is Petrovics!

De legalább ilyen nagyszerű volt Bolberitz Pál cikke a hit és az ateizmus gyötrelmes problémájáról. Micsoda művészet alakult a borotvaellenjárás! S külön öröm volt olvasnom Beney Zsuzsa sorozatát, és a kis írást Mezei Máriáról.

G. Á.
Budapest

BENEY ZSUZSA: AZ ÓDA VILÁGKÉPÉRŐL
(1981. májusi, júniusi és júliusi számunk)

Hadd mondjam el, miért tartom a legjobb kulturális folyóiratnak a Vigiliát. Elsősorban azért, mert mondanivalóját nem „szájbárogásos módszerrel” adja át. Nem is deklarál, nem hizeleg, nem okoskodik, hanem tanítását úgy közvetíti, hogy aki elolvassa - gondolkodik rajta. Így voltam én Beney Zsuzsának a József Attila *Óda* elemzésével. Sokszor hallottam szavalni, „a könyökömön jött ki”, de még sohasem olvastam el (!). Beney Zsuzsa cikkei után csendességemben levettem a polcra József Attilát s egymás után többször elolvastam az *Óda*-t. Azt hiszem, ezzel mindent elmondtam. Ezt tartom intellektuális nevelésnek, ha a tanulmány írója más koncepcióból közelíti meg Jó-

zsef Attila jelkét, üres szalmacséplés - ez az igazi József Attila-i lélek.

Hadd mondjam el még azt az örömet, hogy több év-tizedes távollét után, tékozló fiúként, visszatértem az atyai házhoz, az Anyaszentegyházhoz. A visszatérési vágy sok-sok lelki építőelemből állott össze; egy-egy elem volt egy-egy Vigilia-cikk is. Így például mély nyomot hagyott bennem Székely Lászlónak a csiki katolikus székelyekről írott néprajzi tanulmánya, de nagy figyelemmel olvastam az elmélyült teológiai cikkeket is...

Sokat kaptam a Vigiliától...

Márton László

TÜSKÉS GÁBOR: A 148. ZSOLTÁR MINT NÉPI IMÁDSÁG
(1981. májusi számunk)

Tisztelt Szerkesztőség!

A Vigilia májusi számában megjelent Tüskés Gábor: A 148. zsoltár mint népi imádság c. cikkre a következőket válaszolom:

1. A zsoltár a nagyváradi egyházi hatóság 1298/1896. sz. engedélyével megjelent *Orgona Virágok* c. ima- és énekeskönyv 235. oldalán található nyomtatásban. A jelzett könyvet Takácsy Lajos gyulai kántor szerkesztette. Gyulán, 1905-ben jelent meg a tizedik kiadása, mely tulajdonomat képezi. 14 páros sorból áll, és minden páros sor után refrénként a Szent vagy, Uram c. ének következik.

2. Az egri egyházi hatóság 1492/1913. sz. engedélyével megjelent *Leiki Gyöngyök* c. ima- és énekeskönyvben - Jósavay Gábor összeállításában - a 63. oldalon olvasható. Itt csak három sora, illetve sorpárja van, kottával és itt is a Szent vagy, Uram ének a refrén.

3. Az egri egyházi hatóság 644/1915. sz. engedélyével megjelent a *Vezérlőkönyv a processziókhoz* Tárkányi B. József szerkesztésében, az egri érsek nyomdájában készítve. Az ének a 81. oldalon van, itt is 14 páros sorból áll, a Szent vagy, Uram refrénrel. A szövegek azonosak a Vigiliában közölt szöveggel.

Tehát nem népi imádság...

Budavári József
püspöki tanácsos, ny. plébános

Kedves Főtitkár Úr,
hálásan köszönöm figyelmét, amivel a Vigilia-beli zsoltárközlést olvasta, s azt, hogy nem sajnálta a fáradságot és kiigazításait papírra vetette...

Sajnos a nyomtatásban megjelent imádságirodalom elég nehezen hozzáférhető, s így fordulhatott elő, hogy nem kerültek kezembe az említett források. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a zsoltár nem népi imádság, mert ha könyvből tanulták is meg, mégis a nép énekelte. S ami még érdekesebb: a további kutatások során több magyar nyelvű középkori kódexünkben (Apor-, Döbrentei-, Festetich- és Keszthelyi-kódex) bukkantam a zsoltár szövegének csaknem azonos változatára. Ez viszont éppen azt jelenti, hogy a nyomtatott imádságos könyvek is egy már korábban meglevő népi gyakorlatot rögzítettek...

Még egyszer megköszönve segítségét, kívánok jó egészséget, s köszöntöm tisztelettel

Tüskés Gábor

HUNGAROTON HANGLEMEZAJÁNLAT

Ök

A jelen lemezen, több más
közül válogatva, néhány
olyan művel idézzük föl,
amelyek ifjúkori eszmélésem idején
ránytoltak szememet a költészet
közlelés-téli közlésére, megannyi
hajnalcsillag ök, de úgy, hogy su-
garukban a befejezés is ott van már.

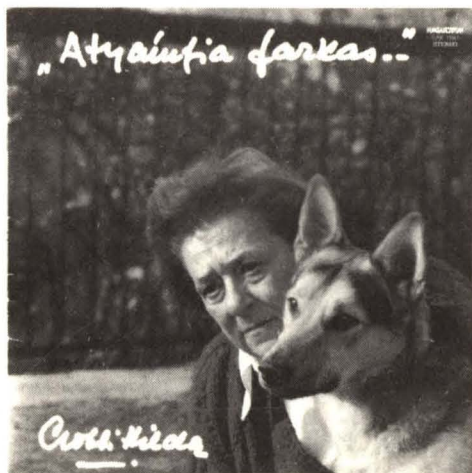
Pilinszky János

ÖK

Versek a Teremtés könyvéből, a Jelenések könyvéből,
W. Blake, E. A. Poe, Hölderlin, Rilke, Vörösmarty,
Kosztolányi, Babits versei
Elmondja: Pilinszky János

SLPX 13886

Ára: 70,- Ft

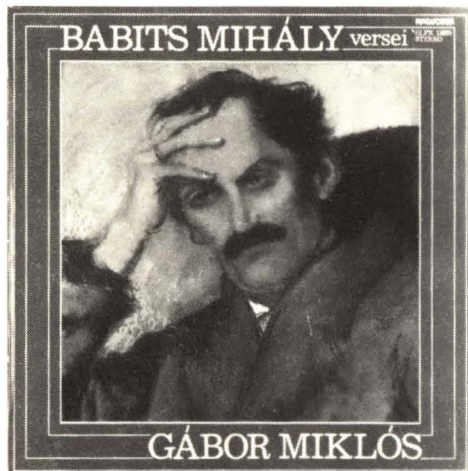

„ATYÁMFIA FARKAS”

Elmondja: Gobbi Hilda
Rendezte: Vámos László

SLPX 13867

Ára: 70,- Ft

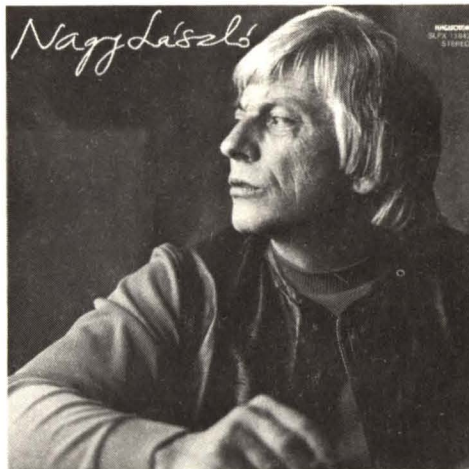

BABITS MIHÁLY VERSEI

Szerkesztette: Rozgonyi Iván
Elmondja: Gábor Miklós

SLPX 13888

Ára: 70,- Ft

NAGY LÁSZLÓ

Rege a tűzről és jácintról; Szárnyak zenéje; Jártam én
koromban, hóban; Menyegző; Ki viszi át a szerel-
met;

Rendező: Zolnay Pál
Elmondja: Berek Kati

SLPX 13842

Ára: 70,- Ft